

**Управління освіти, науки та молоді
Волинської обласної державної адміністрації
Луцький педагогічний коледж
Кафедра дошкільної освіти**

**АТЕСТАЦІЯ
З ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ**
*Типові питання і відповіді
до екзаменаційних білетів для студентів
спеціальності 012 Дошкільна освіта
освітнього ступеня бакалавр*

Луцьк, 2019

УДК 37(076)
Д 36

Розглянуто на засіданні кафедри дошкільної освіти (протокол № 5 від 13 березня 2019 року)

Друкується за ухвалою засідання науково-методичної ради Луцького педагогічного коледжу (протокол № 5 від 21 березня 2019 року)

Рецензенти:

Іванова Н.В., доктор філософських наук, доцент, завідувач відділення «Дошкільне виховання» Луцького педагогічного коледжу;

Кравець Н.С., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Атестація з педагогіки дошкільної та психології (загальної та дитячої). Типові питання і відповіді до екзаменаційних білетів для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта освітнього ступеня бакалавр: навчально-методичний посібник / Уклад. А.О. Бубін, С.О. Міліщук, Н.П. Ярощук. – 4-те вид, перероблене і доп. – Луцьк: ПП. Іванюк В. П., 2019. – 213 с.

Посібник містять типові питання й орієнтовні відповіді до екзаменаційних білетів до комплексного кваліфікаційного екзамену з педагогіки (загальної та дошкільної), психології (загальної та дитячої) для студентів педагогічних коледжів.

Проаналізовано увесь понятійно-категоріальний апарат педагогіки дошкільної та психології (загальної та дитячої); основні концепції та явища, що є основою змісту лекційних, практичних, семінарських занять, самостійних позааудиторних робіт студентів.

Посібник буде корисний студентам педагогічних коледжів для підготовки до атестації з педагогіки дошкільної та психології (загальної та дитячої).

УДК 37(076)
Д 36

© А.О. Бубін, С.О. Міліщук, Н.П. Ярощук – Луцьк, 2019.
© Луцький педагогічний коледж, 2019

ISBN 978-966-361-366-9

Зміст

Вступ	6
Теоретичні питання до державної атестації з педагогіки	10
Практичні завдання до державної атестації з педагогіки та психології	13
Орієнтовні відповіді на теоретичні питання державної атестації з педагогіки (загальної, дошкільної) та психології (загальної, дитячої)	16
<i>Частина I. Дошкільна педагогіка</i>	16
Дошкільна педагогіка як галузь педагогічних знань	16
Основні положення Закону України «Про дошкільну освіту»	18
Базовий компонент дошкільної освіти	20
Заклад дошкільної освіти, його повноваження	22
Характеристика змісту сучасних програм для дітей дошкільного віку «Дитина», «Впевнений старт»	27
Організація життєдіяльності дітей третього року життя.	33
Розвиток та виховання дітей в першій молодшій групі	33
Фізичне виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби	39
Розумове виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби	43
Трудове виховання дітей дошкільного віку: завдання,	46
особливості трудової діяльності	46
Види та зміст дитячої праці в закладі дошкільної освіти. Форми організації трудової діяльності дітей дошкільного віку	51
Моральне виховання дітей дошкільного віку: завдання, методи	60
Естетичне виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби	64
Виховна та освітня цінність іграшки. Види іграшок, вимоги до них	68
Українська народна іграшка, її освітньо-виховне значення	71
Особливості гри як засобу всебічного розвитку дитини.	75
Класифікація дитячих ігор	75
Сюжетно-рольові ігри дітей дошкільного віку: виховне значення, структура, педагогічне керівництво	78
Театралізовані ігри дітей дошкільного віку: види, своєрідність керівництва	81
Конструктивно-будівельні ігри дітей дошкільного віку: способи конструювання, педагогічне керівництво	84
Дидактичні ігри дітей дошкільного віку: педагогічна цінність, структура, види, особливості керівництва	90
Особливості навчання дітей дошкільного віку.	94
Основні форми організації навчання	94
Методи навчання дітей дошкільного віку	101
Особливості сімейного виховання дітей дошкільного віку.	105
Форми роботи закладу дошкільної освіти з батьками	105
Сутність та види планування освітньої роботи в закладі дошкільної освіти	111
<i>Частина II. Психологія загальна</i>	115
Психологічні механізми сприймання людьми одне одного	115
Поняття про спілкування. Засоби спілкування	116

Поняття про особистість. Фактори формування особистості	118
Поняття про відчуття. Закономірності відчуттів.....	119
Поняття про сприймання. Характеристика властивостей сприймання .	121
Поняття про пам'ять. Характеристика процесів пам'яті.....	123
Поняття про темперамент. Типи темпераменту	124
Поняття про здібності. Рівні розвитку здібностей.....	126
Поняття про увагу. Види та властивості уваги	128
Поняття про діяльність. Структура та види діяльності	131
<i>Частина III. Психологія дитяча</i>	135
Дитяча психологія як наука: предмет, завдання, структура, зв'язок з іншими науками.....	135
Методи дослідження дитячої психології.....	137
Метод спостереження, його види. Роль щоденникових спостережень у дитячій психології.....	139
Вікова періодизація психічного розвитку дітей	140
Передумови, умови, детермінанти психічного розвитку	143
Психічний розвиток дітей у фазі новонародженості.....	144
Загальна характеристика психічного розвитку дітей немовлячого віку: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення	146
Загальна характеристика психічного розвитку дітей раннього віку: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення	148
Загальна характеристика психічного розвитку дітей дошкільного віку: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення	151
Рівні розвитку сюжетно-рольової гри.....	153
Спілкування дітей дошкільного віку з дорослими та однолітками	155
Психологічна характеристика зображувальної діяльності дітей дошкільного віку.....	158
Особливості розвитку сприймання дітей у дошкільному віці	161
Розвиток уваги у дітей дошкільного віку	164
Розвиток мислення у дітей дошкільного віку.....	167
Розвиток пам'яті у дітей дошкільного віку.....	170
Розвиток уяви у дітей дошкільного віку	172
Розвиток емоцій та почуттів дітей дошкільного віку.....	175
Психологічні основи вольової регуляції поведінки дітей	177
Загальна характеристика базових особистісних новоутворень дітей дошкільного віку.....	179
Психологічні особливості дітей різних типів темпераменту, їх прояв в освітній роботі.....	181
Розвиток загальних і спеціальних здібностей у дітей дошкільного віку .	184
Психологічна готовність дітей дошкільного віку до навчання в школі .	185
Додатки	188
Перелік культурно-гігієнічних навичок дітей.....	188

Орієнтований перелік рухливих ігор	189
Орієнтовна тематика сюжетно-рольових ігор.....	191
Орієнтовна тематика конструктивно-будівельних ігор	192
Орієнтовна тематика театралізованої діяльності	193
Орієнтовна тематика дидактичних ігор	196
План-конспект гри-заняття для дітей раннього віку	200
«Пригостимо ляльку Катю чаєм».....	200
Бесіда за твором Василя Сухомлинського «А що там за лісом?»	201
Конспект заняття на тему: «Державні символи України»	203
Сценарій родинного свята «Мама, тато, дитина – дружня родина»	206
<i>Нормативно-правові документи в галузі дошкільної освіти в Україні</i>	208
<i>Освітні програми</i>	209
<i>Рекомендована література</i>	209
Інформаційні ресурси	213

Вступ

Комплексний кваліфікаційний екзамен з педагогіки (загальної та дошкільної), психології (загальної та дитячої) є однією з форм атестації випускників освітньо-професійної програми спеціальності 012 Дошкільна освіта. Атестація здійснюється відкрито і публічно в режимі роботи екзаменаційної комісії після завершення теоретичного навчання та практичної підготовки здобувачів освітнього ступеня бакалавр галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 012 Дошкільна освіта.

Програма комплексного кваліфікаційного екзамену з педагогіки (загальної та дошкільної), психології (загальної та дитячої) охоплює змістові модулі навчального матеріалу з вище вказаних навчальних дисциплін. Включаючи теоретичний та практичний аспекти підготовки фахівців, вона дає можливість комплексно оцінити рівень готовності випускників до професійної педагогічної діяльності у відповідності до Стандарту вищої освіти підготовки здобувачів першого рівня вищої освіти з галузі знань 01 Освіта спеціальності 012 Дошкільна освіта та виявити загальні та фахові компетентності:

- здатність до розвитку в дітей раннього і дошкільного віку базових якостей особистості (довільність, самостійність, креативність, ініціативність, свобода поведінки, самосвідомість, самооцінка, самоповага);
- здатність до розвитку допитливості, пізнавальної мотивації, пізнавальних дій у дітей раннього і дошкільного віку;
- здатність до розвитку перцептивних, мнемічних процесів, різних форм мислення та свідомості у дітей раннього і дошкільного віку;
- здатність до навчання дітей раннього і дошкільного віку суспільно визнаних морально-етичних норм і правил поведінки;
- здатність до національно-патріотичного виховання дітей раннього і дошкільного віку;
- здатність до організації і керівництва ігровою, художньо-мовленнєвою і художньо-продуктивною діяльністю дітей раннього і дошкільного віку;

- здатність в умовах розвитку науки і мінливої соціальної практики до переоцінки накопиченого досвіду, аналізу своїх можливостей, вироблення уміння набувати нові знання, використовуючи сучасні інформаційні освітні технології;
- здатність розуміти тенденції, закономірності розвитку загальної та дошкільної педагогіки, їх органічну єдність і специфіку, пріоритети вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки;
- здатність проводити діагностичне обстеження дітей раннього та дошкільного віку, аналізувати рівень знань та умінь, оформляти результати науково-педагогічних досліджень;
- здатність ідентифікувати, формулювати та розв'язувати психолого-педагогічні проблеми;
- здатність застосовувати знання на практиці.

Програмні результати навчання:

- бути обізнаним з основними вченнями психолого-педагогічних наук, уміння використовувати методи цих наук у своїй професійній діяльності;
- інтерпретувати зміст і вимоги БКДО та варіативних програм дошкільної освіти, рекомендованих МОН України;
- аналізувати педагогічні системи минулого та творчо трансформувати їх потенціал у сучасний освітній процес закладу дошкільної освіти;
- розуміти і визначати соціально-культурні передумови дошкільної освіти (педагогічні умови, закономірності, принципи, мету, завдання, зміст, організаційні форми, методи і засоби); знаходити типові ознаки і специфіку процесів виховання, навчання, освіти і розвитку дітей у ранньому і дошкільному віці;
- розуміти, описувати і аналізувати явища з розвитку, навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку з використанням базових психологічних і педагогічних понять і категорій;
- розуміти природу і знати вікові особливості дітей, особливості розвитку обдарованих дітей, індивідуальні відмінності дітей з особливими потребами;

- розуміти і визначати особливості провідної – ігрової та інших видів діяльності дітей дошкільного віку, способи їх використання у розвитку, навчанні і вихованні дітей раннього і дошкільного віку;
- добирати оптимальні методи та ефективні форми і різноманітні засоби педагогічного впливу на дітей у процесі їхнього виховання, навчання і розвитку та в конкретних ситуаціях суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя з дітьми;
- здійснювати різні види планування в закладі дошкільної освіти; добирати доцільні для реалізації завдань дошкільної освіти форми планів та розробляти конспекти різних форм освітньої діяльності з урахуванням вікових особливостей та індивідуальних відмінностей дітей.

Оцінювання студентів під час комплексного кваліфікаційного екзамену з педагогіки (загальної та дошкільної), психології (загальної та дитячої) здійснюється за національною диференційованою шкалою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно), 100-бальною шкалою та шкалою ЄКТС (А, В, С, D, E, F, FX).

100 – 90 балів – «відмінно». Студент розкрив всі питання в повному обсязі, має ґрунтовні знання сучасних психолого-педагогічних проблем, аргументовано відповів на теоретичні запитання, творчо вирішив практичне завдання. Студент уміє самостійно аналізувати, узагальнювати, оцінювати опанований матеріал, приймати рішення, виявляти і відстоювати особисту позицію. Апелює до сучасних психолого-педагогічних досліджень.

89 – 74 балів – «добре». Студент розкрив всі питання в повному обсязі, знає суттєві ознаки понять, явищ, зв'язки між ними, вміє пояснити основні закономірності, самостійно застосувати знання в стандартних ситуаціях. Самостійно виправляє допущені помилки. Відповідь студента повна, логічна, обґрунтована, але їй бракує власних суджень. Студент здатний самостійно розробляти та планувати основні форми освітньої роботи в закладі дошкільної освіти, застосовувати їх у змінених умовах.

73– 60 балів – «задовільно». Студент розкрив питання, виявляє знання й розуміння основних положень навчального матеріалу, здатний з неточностями

дати визначення понять, сформулювати власну думку; відповіді правильні, але недостатньо осмислені. За допомогою викладача здатний аналізувати, узагальнювати, порівнювати, робити висновки, застосовувати знання при виконанні завдань за зразком. Відповідь досить схематична, поверхова.

59 – балів – «незадовільно». Питання розкриті частково. Студент має розрізнені уявлення про теоретичні та методичні засади організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти; відчуває певні труднощі при виконанні практичного завдання. Студенту надається можливість повторного складання екзамену.

Теоретичні питання до державної атестації з педагогіки

Загальна педагогіка

1. Педагогіка як наука: предмет, джерела, завдання
2. Основні педагогічні поняття і категорії
3. Система педагогічних наук (галузі педагогіки). Зв'язок педагогіки з іншими науками
4. Основні етапи розвитку педагогіки
5. Поняття про розвиток і формування особистості. Біологічне та соціальне у розвитку особистості
6. Дидактика: предмет, завдання
7. Суть процесу навчання, його функції
8. Мотивація навчальної діяльності учнів
9. Народна педагогіка про суть, мету, завдання і принципи виховання
10. Фізичне виховання: суть, мета, завдання, зміст, засоби
11. Естетичне виховання: суть, мета, завдання, зміст, засоби
12. Виховання дітей у сім'ї. Типи, функції сім'ї
13. Педагогічні форми й методи роботи з батьками. Шляхи підвищення педагогічної культури батьків
14. Форми і засоби виховної роботи: поняття, класифікація
15. Колектив: поняття, ознаки, види
16. Суть понять «творчість» та «обдарованість»

Дошкільна педагогіка

1. Дошкільна педагогіка як галузь педагогічних знань
2. Основні положення Закону України «Про дошкільну освіту»
3. Базовий компонент дошкільної освіти: концептуальні засади, структура
4. Заклад дошкільної освіти, його повноваження. Типи закладів дошкільної освіти в Україні
5. Характеристика змісту сучасних освітніх програм для дітей дошкільного віку «Дитина», «Впевнений старт»
6. Організація життєдіяльності дітей третього року життя. Розвиток та виховання дітей в першій молодшій групі закладу дошкільної освіти
7. Фізичне виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби
8. Розумове виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби
9. Трудове виховання дітей дошкільного віку: завдання, особливості трудової діяльності
10. Види та зміст дитячої праці в закладі дошкільної освіти. Форми організації трудової діяльності дітей дошкільного віку
11. Моральне виховання дітей дошкільного віку: поняття, завдання, методи
12. Естетичне виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби
13. Виховна та освітня цінність іграшки. Види іграшок, вимоги до них
14. Українська народна іграшка, її освітньо-виховне значення
15. Особливості гри як засобу всебічного розвитку дитини. Класифікація дитячих ігор

16. Сюжетно-рольові ігри дітей дошкільного віку: виховне значення, структура, педагогічне керівництво
17. Театралізовані ігри дітей дошкільного віку: види, своєрідність керівництва
18. Конструктивно-будівельні ігри дітей дошкільного віку: педагогічне керівництво
19. Дидактичні ігри дітей дошкільного віку: педагогічна цінність, структура, види, особливості керівництва
20. Особливості навчання дітей дошкільного віку. Основні форми організації навчання
21. Методи навчання дітей дошкільного віку: класифікація, характеристика
22. Особливості сімейного виховання дітей дошкільного віку. Форми роботи закладу дошкільної освіти з батьками
23. Сутність та види планування освітньої роботи в закладі дошкільної освіти

Теоретичні питання до державної атестації з психології

Психологія загальна

1. Психологічні механізми сприймання людьми одне одного
2. Поняття про спілкування. Засоби спілкування: вербальні, невербальні
3. Поняття про особистість. Фактори формування особистості
4. Поняття про відчуття. Закономірності відчуттів
5. Поняття про сприймання. Характеристика властивостей сприймання
6. Поняття про пам'ять. Характеристика процесів пам'яті
7. Поняття про темперамент. Типи темпераменту
8. Поняття про здібності. Рівні розвитку здібностей
9. Поняття про увагу. Види та властивості уваги
10. Поняття про діяльність. Структура та види діяльності

Психологія дитяча

1. Дитяча психологія як наука: предмет, завдання, структура, зв'язок з іншими науками
1. Методи дослідження дитячої психології
2. Метод спостереження, його види. Роль щоденникових спостережень у дитячій психології
3. Вікова періодизація психічного розвитку дітей дошкільного віку
4. Передумови, умови, рушійні сили та детермінанти психічного розвитку
5. Психічний розвиток дітей у фазі новонародженості
6. Загальна характеристика психічного розвитку дітей немовлячого віку: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення
7. Загальна характеристика психічного розвитку дітей раннього віку: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення
8. Загальна характеристика психічного розвитку дітей дошкільного віку: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення

9. Рівні розвитку сюжетно-рольової гри
10. Спілкування дітей з дорослими та однолітками
11. Психологічна характеристика зображувальної діяльності дітей дошкільного віку
12. Особливості розвитку сприймання дітей у дошкільному віці
13. Розвиток уваги у дітей дошкільного віку
14. Розвиток мислення у дітей дошкільного віку
15. Розвиток пам'яті у дітей дошкільного віку
16. Розвиток уяви в дітей дошкільного віку
17. Розвиток емоцій та почуттів у дітей дошкільного віку
18. Психологічні основи вольової регуляції поведінки дитини дошкільного віку
19. Загальна характеристика базових особистісних новоутворень дітей дошкільного віку
20. Психологічні особливості дітей різних типів темпераменту, їх прояв в освітній роботі
21. Формування загальних і спеціальних здібностей дітей дошкільного віку
22. Психологічна готовність дітей дошкільного віку до навчання в школі

Практичні завдання до державної атестації з педагогіки та психології

Дошкільна педагогіка

1. Скласти план-конспект гри-заняття (ранній вік)
2. Скласти план організації життєдіяльності дітей в групі раннього віку в першу половину дня
3. Скласти схему аналізу діяльності вихователя під час ранкового прийому в групі раннього віку
4. Підібрати дидактичні ігри для дітей третього року життя (освітня лінія «Дитини в сенсорно-пізнавальному просторі»)
5. Визначити обсяг культурно-гігієнічних навичок, сформованих у дітей молодшого дошкільного віку на кінець навчального року
6. Скласти план організації життєдіяльності дітей середнього дошкільного віку в першу половину дня
7. Скласти план організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку в другу половину дня
8. Скласти перелік трудових доручень для дітей молодшого дошкільного віку
9. Скласти бесіду за твором В.Сухомлинського «А що там за лісом?» (старша група)
10. Скласти план заняття на тему: «Державні символи України» (старша група)
11. Підібрати ігри для дітей старшого дошкільного віку, що сприяють засвоєнню знань про професії
12. Підібрати дидактичні ігри для дітей середнього дошкільного віку (освітня лінія «Дитина в соціумі»)
13. Підібрати дидактичні ігри для дітей старшого дошкільного віку (освітня лінія «Дитина у світі культури»)
14. Скласти план родинного свята на тему: «Мама, тато, дитина – дружня родина» (середня група)

Психологія загальна

1. Назвати розумові операції, які здійснюються в описаних ситуаціях та охарактеризувати їх: а) діти, вказуючи на яблуко, грушу та сливу називають: «Це – фрукти»; б) називають зелений колір, як такий, що позитивно впливає на зір людини, не називаючи при цьому конкретно предметів, які мають зелений колір
2. На початку 30-х років ХХ ст. жителям віддалених районів Узбекистану, переважно неграмотним, пропонували зображення 4-х предметів: молотка, сокири, пилки і поліна з проханням виділити серед них «зайвий». Найчастіше вони відповідали «все потрібно». Навіть розповідь експериментатора про те, що один досліджуваний вважав зайвим поліно, коментувалася так: «Напевне, у нього багато дров». Лише люди грамотні могли впоратись із цим завданням. *Поясніть результати цього дослідження. Як вони характеризують мислення?*
3. Досвідчені викладачі знають: якщо школяр чи студент вивчає матеріал лише для того, щоб добре відповісти на занятті або щоб скласти екзамен, він його швидко забуває. *Які психологічні механізми зумовлюють таке забування? Як боротися з цим явищем?*

4. На початку 30-х років жителям віддалених районів Узбекистану, переважно неграмотним, пропонували зображення 4-х предметів: молотка, сокири, пилки і поліна з проханням виділити серед них «зайвий». Найчастіше вони відповідали «все потрібно». Навіть розповідь експериментатора про те, що один досліджуваний вважав зайвим поліно, коментувалася так: «Напевне, у нього багато дров». Лише люди грамотні могли впоратись із цим завданням. *Поясніть результати цього дослідження. Як вони характеризують мислення?*
5. На очах у мавпи дослідник ховав фрукти за глуху перегородку, а потім непомітно підміняв їх на капусту. Тварина починала шукати бачене. Проте, знайшовши капусту, вона не припинила пошуків доти, доки дослідник не давав їй фрукти. Такі ж результати дали експерименти з лисицями та собаками. *Про що свідчать ці результати? На якій стадії розвитку психіки перебувають ці тварини?*
6. Є давня легенда про майстрів, які підносили каміння до місця майбутнього будівництва. Коли одного запитали, що він робить, той відповів «Хіба не бачите, я тягаю каміння». Другий на це саме запитання сказав: «Я в поті чола заробляю собі на хліб». Третій висловився: «Я будую дім, де житимуть люди». *Як можна пояснити відмінності у відповідях цих будівельників? Чим зумовлене це явище?*
7. Людина «навчила» комп'ютер читати і розуміти тексти, перекладати їх з однієї мови на іншу. Проте все ж машина не зможе прочитати рядок, в якому витерто верхню або нижню його половину, тоді як його зробить це без особливих утруднень. *Як пояснити це явище? Яка властивість людського сприймання виявляється таким чином?*
8. Якщо повз потяг, що стоїть, їде інший потяг, то пасажирові першого здається, начебто рухається його потяг, а не той, що проходить повз нього. *Що це за явище? Який вид сприймання тут має місце?*

Психологія дитяча

1. Підібрати ігри та вправи для розвитку пам'яті у дітей старшого дошкільного віку
2. Підібрати ігри та вправи для розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку
3. Підібрати ігри та вправи для розвитку відчуттів та сприймання дітей молодшого дошкільного віку
4. Розробити рекомендації для вихователів щодо здійснення індивідуального підходу до дітей з флегматичним типом темпераменту
5. Підібрати ігри та вправи для розвитку уяви дітей старшого дошкільного віку
6. Підібрати ігри та вправи для розвитку мислення у дітей старшого дошкільного віку
7. Підібрати ігри та вправи для розвитку вольової сфери дітей старшого дошкільного віку
8. Підібрати комплекс вправ для формування у дітей вміння розрізняти емоції

та виражати їх

9. Підібрати психогімнастичні вправи для розвитку емоційної сфери дітей середнього дошкільного віку
10. Скласти план-схему експерименту, метою якого є з'ясування ролі ігрової діяльності старших дошкільників в запам'ятовуванні словесного матеріалу
11. Вам необхідно вивчити особливості уяви дітей 5 років. Результати якої діяльності дитини треба вивчати? Складіть план-схему вивчення результатів різних видів діяльності дитини
12. Скласти план бесіди, метою якої є з'ясування інтересу до конструювання у дитини 5- 6 років. Назвіть інші методи, якими необхідно скористатися, щоб дані дослідження були більш об'єктивними
13. Здійснити аналіз запропонованих малюнків за задумом дітей різних вікових груп та згрупувати їх за віком дітей, аргументуючи свій вибір
14. Підібрати ігри та вправи для формування розумової готовності дітей до навчання в школі

Орієнтовні відповіді на теоретичні питання державної атестації з педагогіки (загальної, дошкільної) та психології (загальної, дитячої)

Частина I. Дошкільна педагогіка

Дошкільна педагогіка як галузь педагогічних знань

Дошкільна педагогіка – це наука про закономірності виховання і навчання дітей від народження до школи.

Завдання дошкільної педагогіки:

- 1) обґрунтування парадигм педагогічної теорії і практики, серед яких чільне місце посідає гуманістична, що спрямована на особистісний розвиток кожної дитини;
- 2) виявлення закономірностей навчання і виховання дитини дошкільного віку;
- 3) дослідження особливостей розвитку дитини в процесі навчання і виховання.

Об'єкт дошкільної педагогіки – виховання дітей дошкільного віку як цілеспрямований процес, ***предмет*** – закономірності, суперечності стосунків, технології організації та здійснення виховного процесу, що визначають розвиток особистості.

Функції дошкільної педагогіки:

- *теоретичну* – обґрунтування нових теорій, законів;
- *практичну* – створення програм, методик навчання і виховання;
- *аналітичну* – дослідження відповідності реальної педагогічної практики принципам навчання і виховання;
- *прогностичну* – з'ясування тенденцій розвитку системи дошкільного навчання і виховання.

Актуальні проблеми дошкільної педагогіки:

- розробка основ науково-методичного забезпечення педагогічного процесу в дитячому садку в нових умовах;
- вивчення шляхів здійснення особистісно орієнтованого підходу у вихованні;
- вивчення особливостей розвитку духовності дитини як домінуючого начала в структурі особистості;
- визначення наукових засад роботи з обдарованими дітьми;

- дослідження педагогічних умов повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини в дошкільні роки.

Дошкільна педагогіка вивчає педагогічні факти (відомості про педагогічну діяльність, які засвідчують зміни у розвитку, вихованні та навчанні дитини) та педагогічні явища (те, що відбувається в процесі взаємодії педагогів і вихованців, відображає розв'язання певних педагогічних завдань).

Подібно до інших педагогічних наук, дошкільна педагогіка розглядає виховання як спеціально організований процес, взаємодію дорослої людини і дитини, спрямовану на формування у неї необхідних уявлень, навичок, якостей. У цій взаємодії дитина є не тільки об'єктом, а й суб'єктом виховання, що означає рівноцінність особистісних якостей дитини і педагога, визнання їх рівноправними учасниками виховного процесу.

Дошкільна педагогіка є синтезом теорії і практики. Теоретична її частина досліджує, обґрунтовує закони виховання, навчання та розвитку дитини, а практична забезпечує організацію цих процесів на практиці. Обидві вони реалізуються в єдності, збагачуючи одна одну. Гармонійна взаємодія теоретичних і практичних аспектів є передумовою належного функціонування всіх ланок і чинників дошкільного виховання.

Джерела дошкільної педагогіки:

- *народна педагогіка*, тобто емпіричні педагогічні знання, педагогічний досвід народу. У ній закумульовані виховний, освітній досвід, культура народу, його ідеал досконалої людини. Народна педагогіка увібрала у себе і зберегла унікальний досвід виховання і навчання дітей дошкільного віку, який витримав багатовікову перевірку на дієвість і дотепер не втратив своєї актуальності;
- *ідеї видатних педагогів минулого*. До них належать пам'ятки вітчизняної педагогічної культури, класична спадщина педагогів-гуманістів;
- *експериментальні дослідження проблем розвитку і виховання*. Їх результати є базою сучасної дошкільної педагогіки як експериментальної науки. Головним критерієм наукових досліджень є їх актуальність для практики виховання і навчання дітей;

- *передовий педагогічний досвід*. Це діяльність педагогів-новаторів та колективів дошкільних закладів. Найважливіше значення має пошук вихователів у галузі педагогічної інноватики – розроблення, освоєння та впровадження нових педагогічних технологій, методик, засобів;
- *дані суміжних наук*, особливо людинознавчих.

Основні положення Закону України «Про дошкільну освіту»

Закон України «Про дошкільну освіту» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи дошкільної освіти, яка забезпечує розвиток, виховання і навчання дитини, ґрунтується на поєднанні сімейного та суспільного виховання, досягненнях вітчизняної науки, надбаннях світового педагогічного досвіду, сприяє формуванню цінностей демократичного правового суспільства в Україні.

В Законі «Про дошкільну освіту» зазначається, що дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Дошкільна освіта – цілеспрямований процес спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальний, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду.

Структура системи дошкільної освіти:

- заклади дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності;
- наукові і методичні установи;
- органи управління освітою;
- освіта і виховання в сім'ї.

Принципи дошкільної освіти:

- доступність для кожного громадянина освітніх послуг, що надаються системою дошкільної освіти;

- рівність умов для реалізації задатків, нахилів, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку кожної дитини;
- єдність розвитку, виховання, навчання і оздоровлення дітей;
- єдність виховних впливів сім'ї і закладу дошкільної освіти;
- наступність і перспективність між дошкільною та початковою загальною освітою;
- світський характер дошкільної освіти;
- особистісно-орієнтований підхід до розвитку особистості дитини;
- демократизація та гуманізація педагогічного процесу;
- відповідність змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти особливостям розвитку та стану здоров'я дитини дошкільного віку.

Завдання дошкільної освіти:

- збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини;
- виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля;
- формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду;
- виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти, забезпечення соціальної адаптації та готовності продовжувати освіту;
- здійснення соціально-педагогічного патронату сім'ї.

Закон «Про дошкільну освіту» складається з таких *розділів*: загальні положення (законодавство України про дошкільну освіту; основні завдання законодавства України про дошкільну освіту; державна політика в сфері дошкільної освіти; дошкільна освіта, дошкільний вік; система дошкільної освіти; принципи дошкільної освіти; завдання дошкільної освіти; роль сім'ї у дошкільній освіті; здобуття дошкільної освіти; мова у дошкільній освіті); навчальні заклади системи дошкільної освіти, їх повноваження (заклад дошкільної освіти та його повноваження; типи закладів дошкільної освіти;

статут закладу дошкільної освіти; комплектування груп закладу дошкільної освіти; статус закладу дошкільної освіти); управління системою дошкільної освіти (органи управління системою дошкільної освіти; основні завдання органів управління системою освіти; повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі дошкільної освіти; управління та громадське самоврядування закладу дошкільної освіти; державний контроль за діяльністю закладів дошкільної освіти); організація освітнього процесу в закладі дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти; вимоги до змісту дошкільної освіти, його реалізація; планування роботи закладу дошкільної освіти); науково-методичне забезпечення системи дошкільної освіти (науково-методичне забезпечення системи дошкільної освіти; завдання науково-методичного забезпечення системи дошкільної освіти); учасники освітнього процесу у сфері дошкільної освіти (учасники освітнього процесу; права дитини у сфері дошкільної освіти; права та обов'язки педагогічних працівників у сфері дошкільної освіти; педагогічне навантаження, оплата праці, відпочинок педагогічних та інших працівників дошкільної освіти; трудові відносини у системі дошкільної освіти; атестація педагогічних працівників дошкільного навчального закладу; соціальний захист дітей дошкільного віку; медичне обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі; організація харчування дітей у закладі дошкільної освіти; права та обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють); фінансово-господарська діяльність, матеріально-технічна база закладів дошкільної освіти (фінансово-господарська діяльність закладів дошкільної освіти; матеріально-технічна база закладу дошкільної освіти; штатні розписи закладів дошкільної освіти); міжнародне співробітництво, відповідальність у сфері дошкільної освіти, прикінцеві положення.

Базовий компонент дошкільної освіти

Базовий компонент дошкільної освіти України ґрунтується на основних положеннях Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Законах України

«Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», інших нормативних актах стосовно дитинства.

Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти є обов'язковим для усіх закладів дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, інших форм здобуття дошкільної освіти.

Засадами нового Базового компонента дошкільної освіти виступили:

- визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості;
- збереження дитячої субкультури;
- створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей;
- пріоритет повноцінного проживання дитиною сьогодення у порівнянні з підготовкою до майбутнього етапу життя;
- повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника;
- компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини;
- надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними;
- формування у дітей цілісної, реалістичної картини світу, основ світогляду.

Базовий компонент дошкільної освіти передбачає засвоєння її змісту як завершеного етапу, розрахованого на весь період дошкільного дитинства, сформованість мінімально достатнього та необхідного рівня освітніх компетенцій дитини перших 6 (7) років життя, що забезпечує її повноцінний психофізичний та особистісний розвиток і психологічну готовність до навчання

у школі.

Інваріантна складова змісту дошкільної освіти формується на державному рівні і є обов'язковою для закладів дошкільної освіти різних типів і форм власності, що забезпечують реалізацію завдань дошкільної освіти.

Інваріантну частину змісту дошкільної освіти систематизовано за освітніми лініями «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини», що забезпечує неперервність змісту освітніх ліній дошкільної та початкової ланок.

Варіативна складова змісту дошкільної освіти визначається дошкільним навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів дітей та (або) побажань батьків або осіб, які їх замінюють. Освітні лінії варіативної складової: «Комп'ютерна грамота», «Іноземна мова», «Хореографія», «Шахи».

Заклад дошкільної освіти, його повноваження

Типи закладів дошкільної освіти в Україні

Заклад дошкільної освіти – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту.

Режим роботи закладу дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типу і форми власності, тривалість перебування в ньому дітей встановлюються його засновником (засновниками) відповідно до законодавства України.

Групи в закладах дошкільної освіти комплектуються за віковими ознаками.

Наповнюваність груп у закладах дошкільної освіти становить:

- для дітей віком до одного року – до 10 осіб;
 - для дітей віком від одного до трьох років – до 15 осіб;
 - для дітей віком від трьох до шести (семи) років – до 20 осіб;
- різновікові – до 15 осіб;

- з короткотривалим і цілодобовим перебуванням дітей – до 10 осіб;
- в оздоровчий період – до 15 осіб;
- в інклюзивних групах – до 15 осіб (з них не більше трьох дітей з особливими освітніми потребами).

Заклад дошкільної освіти є юридичною особою і діє на підставі статуту, який затверджується засновником (власником) за погодженням з відповідним органом управління освітою. Для задоволення потреб населення заклад дошкільної освіти може функціонувати протягом року чи сезонно (неповний календарний рік, але не менш як три місяці на рік). Режим роботи закладу дошкільної освіти встановлюється його засновником (власником) за погодженням з відповідними органами управління освітою та охорони здоров'я.

Зміст дошкільної освіти визначається Базовим компонентом дошкільної освіти та реалізується згідно з освітніми програмами та навчально-методичними посібниками, затвердженими в установленому порядку МОН.

З метою своєчасного виявлення, підтримки та розвитку обдарованості, природних нахилів та здібностей дітей заклад дошкільної освіти може організовувати освітній процес за одним чи кількома пріоритетними напрямками (художньо-естетичний, фізкультурно-оздоровчий, музичний, гуманітарний тощо).

Заклад дошкільної освіти для здійснення освітнього процесу має право обирати освітню програму із затверджених в установленому порядку МОН.

Діяльність закладу дошкільної освіти регламентується планом роботи, який складається на навчальний рік і оздоровчий період, схвалюється педагогічною радою, затверджується керівником закладу. План на оздоровчий період додатково погоджується з територіальною санітарно-епідеміологічною службою.

Навчальний рік у дошкільному навчальному закладі починається 1 вересня і закінчується 31 травня наступного року, а оздоровчий період – 1 червня по 31 серпня.

Закон України «Про дошкільну освіту» (ст. 12) передбачає такі *типи закладів*:

- *заклад дошкільної освіти (ясла)* для дітей віком від одного до трьох років, де забезпечуються догляд за ними, а також їх розвиток і виховання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- *заклад дошкільної освіти (ясла-садок)* для дітей віком від року до шести (семи) років, де забезпечуються догляд за ними, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- *заклад дошкільної освіти (дитячий садок)* для дітей віком від трьох до шести (семи) років, де забезпечуються їх розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- *заклад дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу* для дітей віком від двох до семи (восьми) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації. Заклади дошкільної освіти (ясла-садки) компенсуючого типу поділяються на спеціальні та санаторні;

- *будинок дитини* – заклад дошкільної освіти системи охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей з вадами фізичного та (або) розумового розвитку від народження до трьох (для здорових дітей) та до чотирьох (для хворих дітей) років;

- *заклад дошкільної освіти (дитячий будинок) інтернатного типу* забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках та утримуються за рахунок держави;

- *заклад дошкільної освіти (ясла-садок) сімейного типу* для дітей віком від року до шести (семи) років, які перебувають в родинних стосунках, де забезпечуються їх догляд, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- *заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу* для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, у складі якого можуть бути групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, в яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку;
- *заклад дошкільної освіти (центр розвитку дитини)*, в якому забезпечуються фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома;
- *дитячий будинок сімейного типу* – заклад дошкільної освіти, в якому виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, віком від двох до вісімнадцяти років.

Групи з короткочасним перебуванням дітей організуються при постійних закладах дошкільної освіти. Тривалість перебування в них дітей – від двох до шести годин з організацією харчування чи без нього. Такі групи можуть працювати будь-яку кількість днів на тиждень (від 2 до 5). Допускається вільне відвідування дітьми групи. Комплектуються групи за одновіковим чи різновіковим принципом, відповідно до нормативів, визначених чинним законодавством.

У *ранковій групі* діти перебувають зранку впродовж 3-4 годин. Заклад дошкільної освіти забезпечує їх одноразовим харчуванням. Організація харчування дітей в такій групі можлива й за рахунок батьків.

У *денній групі* діти перебувають з 13 до 17(18) години з одноразовим харчуванням (обідом чи полуденком за домовленістю з батьками) та денним відпочинком.

Цілоденна група функціонує зранку до вечора з поточним способом зміни дітей. Дитину приводять на 3-4 години у час, зручний для батьків, упродовж дня відповідно до тривалості роботи групи. Освітній процес слід планувати таким чином, щоб постійна зміна дітей упродовж дня і спілкування в цей час з батьками не руйнували його змісту та не заважали іншим дітям.

Навчальна група створюється для дітей старшого дошкільного віку, має на меті надання допомоги батькам, які самостійно виховують дітей удома, в забезпеченні навчання для підготовки до школи в обсязі вимог дошкільної освіти. Дітей приводять у групу на період проведення занять, з 9 до 11 години. Заняття з дітьми в навчальній групі проводяться за складеним розкладом відповідно до програми навчання й виховання дітей, що реалізується у дошкільних закладах України.

Прогулянкова група створюється для задоволення потреб родини в догляді та піклуванні про дитину під час нетривалого перебування її в дошкільному закладі. Діти збираються на прогулянку на 2 - 3 години від 2 до 5 разів на тиждень. Прогулянкова група не забезпечує дітей харчуванням. У теплу погоду діти проводять час на повітрі, у прохолодну – частково на повітрі, решту часу – в приміщенні групи. Для забезпечення дітям емоційного комфорту слід планувати проведення спостережень, екскурсій, творчих ігор, ігор-забав, відгадування загадок, розповідання казок, заучування скоромовок, створення проблемних ситуацій, організацію пошуково-дослідницької діяльності дітей тощо.

Різновидом прогулянкової є *ігрова* група. Мета ігрової групи полягає у всебічному вихованні й розвитку дітей засобами гри та різноманітної діяльності з використанням дидактичного матеріалу.

Вечірня група створюється для задоволення потреб і запитів сім'ї господарського, суспільного і культурного характеру й необхідності вивільнення для цього вечірніх годин. Група може мати змінний та різний за віком склад дітей (від 3 до 7 років). Час перебування дітей з 17 до 21 години. Харчування в такій групі організовується переважно за рахунок батьків. Педагоги повинні створити в такій групі спокійне, максимально наближене до домашнього оточення, щоб дитина мала можливість близького спілкування з дорослим (посидіти з ним поруч, поговорити, поділитися враженнями). Організовані ігри, заняття, розваги, співи і слухання музики плануються на перші 1-1,5 години перебування дітей.

Адаптаційна група створюється для полегшення і прискорення процесу адаптації дітей до нових умов.

Оздоровча група створюється для дітей з ослабленим здоров'ям, які часто хворіють на гострі респіраторні та інші хвороби. Має на меті зміцнення здоров'я дітей загартуванням їх організму, забезпечення якісним, вітамінізованим харчуванням, систематичним медичним обслуговуванням із проведенням фізіотерапевтичних процедур.

Сімейну групу побудовано за родинним принципом. До її складу можуть входити діти з однієї чи з кількох багатодітних сімей. У таку групу беруть небагато дітей (до 10 осіб) різного віку.

Характеристика змісту сучасних програм для дітей дошкільного віку

«Дитина», «Впевнений старт»

Робота закладу дошкільної освіти здійснюється на основі програми розвитку дітей раннього та дошкільного віку – державного документа, який визначає цілі, завдання і зміст роботи з дітьми з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

У сучасній Україні дошкільні заклади мають право самостійно обирати комплексні та парціальні освітні програми для дітей раннього та дошкільного віку, які рекомендовані Міністерством освіти і науки України, а також розробляти і впроваджувати власні.

Освітня програма «Дитина» для дітей від 2 до 7 років побудована за лініями Базового компонента дошкільної освіти, а саме: «Особистість дитини», «Мовлення дитини», «Дитина в соціумі», «Гра дитини», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Дитина у світі культури», – та варіативної складової, зокрема: «Подорожуємо у світ англійської мови», «Комп'ютерна грамота», «Шахи», «Хореографія».

У змісті розділів освітньої програми яскраво простежуються засади компетентнісного підходу до розвитку особистості, показано, яким чином різні види діяльності дитини дошкільного віку впливають на формування її

ключових компетенцій. Освітня програма орієнтує педагогів і батьків на здійснення інтегрованого підходу до роботи з дітьми.

В інваріантній частині представлено розділ *«Особистість дитини»* у якому вміщено відомості про вікові особливості психічного розвитку дітей дошкільного віку, а також про зміст роботи із збереження і зміцнення здоров'я та забезпечення повноцінного фізичного розвитку дитини.

Рмістове наповнення розділу *«Мовлення дитини»* побудовано з урахуванням особливостей природи мовленнєвої діяльності дітей, що обслуговує всі інші види дитячої діяльності та пов'язана із їхніми щоденними потребами у спілкуванні та взаємодії з оточуючими. Зміст розділу для дітей раннього віку подано за рубриками *«Розвиток розуміння мовлення»* та *«Розвиток активного мовлення»*, що зумовлено особливостями мовленнєвого розвитку дітей третього року життя. Щодо мовленнєвого розвитку дітей четвертого, п'ятого, шостого та сьомого років життя, то зміст зазначеного розділу оновлено та подано більш компактно і цілісно.

Розподіл освітніх завдань розділу *«Мовлення дитини»* та рубрики *«Навчаємося елементів грамоти»* є умовним. Кожен педагог, плануючи роботу з дітьми, має спиратися не лише на вікові, але й на індивідуальні особливості вихованців, що проявляються у темпі засвоєння дітьми знань та оволодінні мовленнєвими вміннями. Реалізація завдань мовленнєвого розвитку дітей має здійснюватися в процесі їх щоденного спілкування з вихователями, батьками та однолітками, інтегруючись у різні види діяльності.

Розділ *«Дитина в соціумі»* розкриває зміст роботи з ознайомлення дітей із суспільним довкіллям та трудового виховання (формування навичок самообслуговування та долучення до господарсько-побутової праці). Розділ структуровано за напрямками: *«Предметний світ»* та *«Соціальний світ»*. Відповідно до принципу концентричності знання дітей від першої молодшої до старшої групи поступово розширюються й ускладнюються. У своєму пізнанні дитина рухається від розуміння назв і призначення оточуючих предметів та явищ до розуміння причинно-наслідкових зв'язків у предметному та

соціальному світі. Результатом взаємодії дитини з предметним та соціальним світом має стати набуття життєвого досвіду, сформоване відповідальне ставлення до життя, що є основою активної громадянської позиції.

Зміст даного розділу тісно пов'язаний з наступним – *«Гра дитини»* у оскільки саме у грі дитина відтворює свої враження від пізнання довкілля, осмислює та інтеріоризує отриману інформацію. У розділі зменшено кількість освітніх завдань, оскільки автори стоять на позиції, що гра дитини має бути якомога більш вільною від регламентації з боку дорослих та слугувати засобом самовираження й розвитку дитини. Також зміст розділу збагачено сучасною тематикою, вивільнено від інформації методичного характеру та театралізованих ігор, які представлені у розділі *«Дитина у світі культури»* (підрозділ *«Театральна мозаїка»*). Тематика всіх видів ігор відображає набуті дітьми знання з розділів: *«Дитина у природному довкіллі»*, *«Дитина в соціумі»*, *«Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»*, *«Мовлення дитини»*. Таким чином реалізовано об'єднуючу місію гри, яка виступає центром інтеграції різних видів діяльності дитини.

У розділі *«Дитина у природному довкіллі»* висвітлено зміст роботи з формування у дітей системи знань про об'єкти та явища природи планети Земля, зв'язки і залежності між ними та роль праці у природі, а також наведено завдання для надання дітям початкових уявлень про Космос. У сукупності пропонована інформація має стати основою формування пізнавально-емоційного ставлення та екологічно-доцільної поведінки дітей в природі.

У розділі *«Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»* відображено зміст роботи з дітьми раннього та дошкільного віку, що спрямована на збагачення їхнього досвіду різноманітними сенсорними враженнями, формування у дітей вмінь орієнтуватися у сенсорних еталонах (колір, величина, форма), їх видах, ознаках, властивостях. Збагачення сенсорного досвіду є базою інтелектуального розвитку дитини, підґрунтям для формування логіко-математичних уявлень, розвитку конструктивних навичок, розширення уявлень про властивості та ознаки предметів, з якими вона стикається безпосередньо у

різних видах діяльності.

У розділі *«Дитина у світі культури»* комплексно представлено зміст образотворчої, музичної, театралізованої та літературної діяльності дітей дошкільного віку. Такий підхід передбачає взаємопов'язаність тем. Наприклад, у підрозділі *«Образотворча майстерня»* передбачено посилання на підрозділ *«Музичний калейдоскоп»*, у якому з метою підготовки дітей старшого дошкільного віку до занять з ознайомлення з художніми картинами різних жанрів подано перелік картин для дітей молодшого та середнього дошкільного віку, рекомендований для візуалізації під час слухання музики. У підрозділі *«Театральна мозаїка»* містяться посилання на твори дитячої літератури, наведені у підрозділі *«Літературна скринька»*, що рекомендовані для використання під час ігор-драматизацій. Крім того, у підрозділі *«Театральна мозаїка»* зроблено акцент на розвитку творчості та виявленні індивідуальності дитини на противагу якості техніки виконання. Основною метою реалізації завдань розділу є отримання дітьми задоволення від процесу та результату діяльності.

Оскільки проблеми організації взаємодії педагогів з батьками та реалізації наступності між дошкільною та початковою освітою ніколи не втрачають актуальності, то зміст розділів *«Сім'я і дитячий садок»* та *«Місточок до школи»* суттєво не змінився, лише був переорієнтований на запити сучасних батьків.

У розділі *«Діти з особливими освітніми потребами»* презентовано новий напрям – *«Співпраця з батьками дітей вікової норми»*, визначено етапи співпраці між вихователями ЗДО і батьками, вказано мету і завдання ЗДО та принципи організації роботи з дітьми з особливими потребами в групах з інклюзивною формою навчання.

Варіативна частина містить такі розділи: *«Подорожуємо у світ англійської мови»*, *«Комп'ютерна грамота»*, *«Шахи»* та *«Хореографія»*.

Розділи Програми *«Дитина»* структуровано за віковим принципом: – перша молодша група *«Крихітки»* (третій рік життя);

- друга молодша група «Малята» (четвертий рік життя);
- середня група «Чомусики» (п'ятий рік життя);
- старша група «Фантазери-мрійники» (шостий рік життя);
- «Дослідники» (сьомий рік життя).

Для полегшення реалізації змісту Програми у практиці дошкільної освіти авторами здійснено посезонний розподіл програмового матеріалу окремих розділів.

Програма «Впевнений старт» розроблена відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти як державного освітнього стандарту. Реалізація Програми забезпечує оптимальні фізичні та інтелектуальні навантаження з метою охорони здоров'я та покращення фізичного, психо-емоційного стану та соціального благополуччя дитини.

В основу Програми закладено відомі загальнонаукові принципи актуальності, науковості, доступності та відповідності програмового матеріалу віковим особливостям розвитку дітей, послідовності, систематичності, концентричності, дотримання яких відповідає сучасним тенденціям розвитку, виховання та навчання дітей; відповідність світському і гуманістичному характеру освіти; єдність розвивальних, виховних, навчальних цілей і завдань дошкільної освіти; доцільність поєднання наукової обґрунтованості й можливості практичного застосування; особистісно-зорієнтована взаємодія дорослих і дітей; раціональне співвідношення організованої, самостійної та вільної діяльності у повсякденному житті; врахування провідних видів діяльності малюків забезпечують індивідуальний та диференційований підхід у освітній роботі з дітьми; інтеграцію змісту, форм, методів, засобів розвитку, виховання і навчання дошкільників. Мета програми «Впевнений старт» – збагачення досвіду взаємодії дитини старшого дошкільного віку з соціальним та природним оточенням через організацію специфічно дитячих видів діяльності, які формують відповідні життєві компетентності та якості психологічної зрілості.

Зміст програмових освітніх завдань кожного розділу відображає комплексний підхід до процесу формування особистісних досягнень дитини (емоційно-ціннісне ставлення, знання, вміння, життєві навички), що трактується як життєва компетентність. Реалізація цих освітніх завдань спрямована на комплексний особистісний розвиток, що включає єдність емоційного, інтелектуального та вольового розвитку дитини. Провідними для старшого дошкільного віку залишаються комунікативна (спілкування з однолітками та дорослими), здоров'язберігальна, пізнавально-дослідницька, мовленнєва, ігрова, художньо-естетична, господарсько-побутова (трудова) діяльність.

Програма «Впевнений старт» базується на інваріантній складовій змісту дошкільної освіти. За рівнем упровадження є загальноукраїнською, розрахована для використання у практиці дошкільної освіти по всій території України в усіх закладах дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів та форм власності, а також для інших форм здобуття дошкільної освіти.

Реалізація програми «Впевнений старт» передбачає діяльнісний підхід. Головне завдання вихователя – *організовувати життєдіяльність* дітей у специфічно дитячих видах діяльності (спілкування, гра, образотворча, художньо-естетична тощо). Формат організації спільної взаємодії вихователя з дітьми наведено в додатку.

Програма «Впевнений старт» передбачає два рівні впровадження: репродуктивний (за принципом «Роби як Я») та творчий (самостійне формулювання змісту освітньої роботи).

Відмінним принципом побудови Програми є її зорієнтованість на освітній результат – вихователь планує власну діяльність орієнтуючись на очікуваний результат («Що я хочу, щоб засвоїли діти?», «Яким має бути кінцевий результат?»).

Оновлена програма передбачає сучасний формат організації життєвого простору дитини – «Карта активностей тижня» (наведено в додатку). Вихователь складає тижневу карту активностей, до якої входять навмисне

організована дорослим активність зі всіма дітьми, активність з підгрупами за ініціативою дорослих чи дітей, самостійна активність дитини. Результати програми можуть бути посилені організацією повного інформаційного дня дитини.

Реалізація програми «Впевнений старт» потребує врахування специфічно дитячих видів діяльності (спілкування, гра, образотворча, господарсько-побутова, пізнавально-дослідницька, здоров'язберігальна діяльність).

Організація життєдіяльності дітей третього року життя.

Розвиток та виховання дітей в першій молодшій групі

Під час організації життєдіяльності дітей обов'язково необхідно дотримуватися принципу поступовості: кожна дитина на годування, одягання, вмивання витрачає стільки часу, скільки потрібно їй одній, а не всій групі. Організацію життєдіяльності дітей слід максимально використовувати для розвитку дітей та вдосконалення вмінь та навичок. Визначним принципом освітньої роботи з дітьми цього віку є узгодження індивідуальних і підгрупових форм роботи.

Фізичний розвиток дитини третього року життя здійснюється в процесі м'язово-рухової та предметно-практичної діяльності. Завдання предметно-практичної діяльності розв'язуються здебільшого у повсякденному житті. Для розв'язання завдань м'язово-рухової діяльності необхідно добирати спеціальні форми навчання (фізкультурні заняття, ранкова гімнастика, рухливі та спортивні ігри, корекційні та ігрові вправи та ін.).

Для дітей третього року життя рекомендується використовувати для зміцнення здоров'я різноманітні загартовувальні процедури: пальчикова гімнастика, хвилинки-здоровинки, гімнастика пробудження, вітамінотерапія, фітотерапія, корекція постави та профілактика плоскостопості, ходьба доріжками «здоров'я» та оздоровчі технології: релаксаційні вправи, імітаційні ігри, музикотерапія, казкотерапія.

На третьому році життя в дитини зароджуються такі важливі властивості,

як рухова активність, моторна вправність, сенсомоторна координація, відчуття рівноваги, розміреність і цілеспрямованість рухів та ін.

Реалізуючи завдання *соціально-морального розвитку* дітей, педагог виховує у дитини доброзичливе ставлення до оточення, забезпечує потребу дитини в увазі, захисті, допомозі, співчутті, схваленні, впевненості у власних можливостях, учить орієнтуватися в тому, що таке «добре» і «погано», розвиває вміння слухати й чути дорослого, ініціює встановлення контактів з однолітками, спонукає до спілкування та співпраці з дорослими.

У ранньому віці дитина починає оволодівати моральними нормами у вигляді правил і використовувати їх у практичній взаємодії з іншими дітьми. Дитина спроможна усвідомлювати моральне значення вчинків, адже у повсякденному житті вона стикається з різноплановими вчинками і діями людей та однолітків. У дітей необхідно виховати дружнє ставлення до однолітків: привчити не забирати іграшки один в одного, ділитися ними з іншими, допомагати один одному (дістати іграшку, підсунути ближче тарілку з хлібом), проявляти співчуття (допомогти встати), пошкодувати, разом дружно гратися.

Особливої уваги у вихованні дворічних дітей заслуговує виховання в них організованості, самостійності та формування соціальних правил поведінки. Необхідно навчити дитину рахуватися з інтересами інших, поважати та цінувати працю людей та самим брати посильну участь у ній.

Протягом третього року життя дитина починає оволодівати основами соціальної компетентності: починає орієнтуватися у суспільстві, розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; вчиться поважати, допомагати, турбуватися про інших, обирати відповідні ситуації спілкування та спільної діяльності.

Завдання соціально-морального розвитку дітей третього року життя реалізуються протягом навчального року в різних видах діяльності, через спеціально організовані заняття та різноманітні форми роботи з дітьми в повсякденному житті (спеціальні ігрові вправи, ігри-імітації, психологічні

етюди, вирішення «проблем іграшок», створення та розв'язання проблемних ситуацій, спостереження; створення книжок про кожну дитину (фотографії дітей, батьків).

Спостереження на прогулянках займають особливе місце у пізнанні дитиною природи: розкривають реальний світ природи, розширюють коло знань, розвивають пізнавальну активність, розумові здібності: сприймання, цілеспрямовану увагу, кмітливість, самостійність. Спостерігаючи дитина вчиться порівнювати, аналізувати, робити елементарні висновки. У ході спостережень використовуються різноманітні прийоми: запитання до дітей, пояснення, розповідь, порівняння, художнє слово, ігрові прийоми.

Різнманітні форми роботи використовуються для залучення дитини до пізнавальної діяльності під час ознайомлення її з об'єктами живої природи: прогулянки, спільна праця дітей і дорослого, експериментально-дослідницька робота, дидактичні ігри і вправи, ігри-заняття.

Сенсорний розвиток є основою пізнавального розвитку, має особливе значення для цілісного сприймання дитиною навколишнього світу та успішного засвоєння знань у дошкільному навчальному закладі.

На третьому році життя дитина вчиться розуміти значення властивостей предметів і починає орієнтуватись на них. Форма, величина і колір стають для дитини постійними ознаками предметів, за якими вони впізнаються і які важливі для виконання дій з предметами.

У процесі сенсорного розвитку дітей третього року життя розв'язуються дві групи завдань:

- 1) ознайомлення з властивостями предметів: вчити обстежувати предмети в процесі практичних (зовнішніх) дій з поступовим переходом до обстеження з допомогою зору; вчити дітей розпізнавати форму і враховувати її під час виконання практичних дій (круг, квадрат, трикутник, прямокутник, овал); вчити порівнювати предмети за величиною (великий, маленький); вчити дітей розпізнавати кольори і враховувати їх під час виконання практичних дій

(червоний, синій, оранжевий, зелений, жовтий, голубий, фіолетовий, чорний і білий);

2) навчання предметних дій: засвоїти способи виконання предметних дій; засвоїти способи переходу від спільних з дорослим дій до частково розподілених і самостійних; оволодіти діями співвіднесення з діями та знаряддями; розвивати ігрові дії з предметами-замінниками.

Реалізація завдань сенсорного розвитку відбувається щоденно: в повсякденному житті і під час організованого навчання. Найдоцільнішими формами організації навчання вважаються дидактичні ігри і вправи, ігри-заняття, самостійна діяльність.

Навчаючи дитину *конструювання* педагог вирішує різноманітні завдання: навчити прийомів будівельного конструювання; вчити будувати за зразком, підводити до будування за задумом; розширити уявлення про споруди і будови навколишнього світу; навчити використовувати в грі прийоми будівельного конструювання; навчити працювати організовано, дотримуючись порядку у використанні будівельного матеріалу; розвивати вміння працювати цілеспрямовано, використовувати елементи планування своїх дій; заохочувати мовний супровід процесу будівництва; засвоїти назви і призначення деталей будівельного матеріалу.

Для навчання дитини конструювання із будівельного матеріалу педагог користується різноманітними прийомами: побудова конструкції вихователем з показом дітям всіх прийомів будівництва і поясненням дій; показ зразка готової споруди, виконаної вихователем з аналізом елементів, що входять до неї; конструювання разом з дитиною; показ окремих прийомів конструювання (встановлення цеглинки на довгий вузький бік); виконання дитиною конструкцій за власним задумом.

У групах дітей третього року життя широко використовується зразок і конструювання разом з вихователем. Використання зразка відбувається по-різному: в одному випадку його показують у процесі виконання, а в іншому – щоб дитина розібралась, що і з чого будувати. З допомогою зразка у дитини

виховується уважність і точність сприйняття, уміння аналізувати конструкцію, бачити деталі.

Однією з найефективніших форм розвитку мовлення дитини є щоденне індивідуальне спілкування з нею. Своїми запитаннями і відповідями на репліки дитини педагог повідомляє йому інформацію, яка потребує додаткового роз'яснення.

Для вирішення завдань мовленнєвого розвитку використовується будь-який зручний для спілкування з дитиною час (на заняттях, прогулянках, під час умивання, одягання, самостійної діяльності, гри, спостереження за трудовими процесами і діями).

Для *ігор-інсценівок* слід використовувати іграшки, за допомогою яких створюються моделі позитивної і негативної поведінки героїв, характерні для дітей третього року життя. Допомагаючи іграшкам своїми порадами, діти починають співвідносити поведінку ігрових героїв зі своєю власною. І якщо педагог у відповідний момент нагадає дитині зміст знайомої їй інсценівки, вона зрозуміє прихований натяк і захоче виправитися.

Розглядаючи картину, дитина вчиться розуміти сюжет, слухати пояснення педагога, висловлювати свої враження і думки. Знайомлячи дитину з картиною, педагог дає їй можливість розглянути зображення, назвати персонажів і предмети, що оточують їх (хлопчик, дівчинка, кубики, машина, форми). Потім коротко розповідає про зміст картини.

Зміст казок, віршів, потішок, оповідань має бути доступним для розуміння дітей. Оповідання, казки вірші потрібно ілюструвати картинками за змістом, показом настільного чи тіньового театру, але в кінці третього року життя можна і потрібно привчати слухати художні твори без наочної ситуації.

Дидактичні ігри і вправи для розвитку слухового сприймання і здатності слухати, розуміння мови, збагачення словника і покращення звуковимови, закріплення знань і мовленнєвих навичок проводяться з однією дитиною чи з двома-трьома дітьми («Впізнай, хто кричить», «Впізнай, хто покликав», «Погодуємо ляльку обідом»).

Спеціальні заняття з розвитку мовлення займають особливе місце в освітньо-розвивальній роботі з дітьми, бо дають змогу, з одного боку, уточнити і поглибити знання, а з другого – вони мають свої специфічні завдання – розвивати і удосконалювати мовлення дітей.

Організуючи роботу з дитиною третього року життя з *образотворчої діяльності*, педагог вирішує низку завдань: викликати інтерес до різноманітних видів образотворчої діяльності (малювання, викладання з готових елементів, ліплення); розвивати в дітей естетичне сприймання, відчуття кольору, ритму; розвивати формоутворюючі рухи руки, дрібну мускулатуру пальців рук, формувати елементарні технічні навички роботи з різними художніми матеріалами, вміння самостійно добирати папір та колір фарб; підтримувати бажання малювати, ліпити з глини чи тіста, виконувати найпростіші аплікації з готових форм, емоційно відгукуватись на результат власної творчості.

Організуючи роботу з дітьми педагог реалізує різноманітну тематику *малювання*: дощ падає на травичку, дерева, кущі, будинки (штрихи); падають листочки, сліди від ніг ляльки, тварин (плями); прив'яжемо стрічку до віночка, нитку до кульки, олівці, палички, струмочки, доріжки, клітчасті хустини, драбинки, паркани (вертикальні і горизонтальні лінії); клубочки, бублики, вишні, колобки, м'ячики (замкнуті лінії); колобки, м'ячики на доріжці, світить сонечко, будинок з парканом (прості сюжети).

На заняттях з *ліплення* вчиться ліпити: стискує глину в руці, натискує на шматок глини, розплескує (знайомство з пластичними властивостями матеріалу); ліпить камінці, шматочки хліба для пташок (відщипування); кукурудзяні палички, олівці, цукерки, ковбаски, палички (розкачування прямими рухами); кульки, вишеньки, горішки, яблука (скочування коловими рухами); сирники, коржики, котлетки (розплескування); грибочки, башточка, лялька, брязкальце, молоточок (з'єднання виліплених форм, створення простих сюжетів).

Фізичне виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби

Необхідність фізичних вправ для зміцнення здоров'я і загартування організму дитини відзначали *Сократ, Платон, Арістотель. Я.-А. Коменський* вважав турботу про здоров'я дитини найпершим обов'язком матері, яка поруч із повноцінним харчуванням має забезпечувати умови для рухової активності дитини вже з перших днів життя. *Дж. Локк* започаткував введення обов'язкового фізичного виховання в англійських навчальних закладах у формі рухливих ігор та спортивних вправ. *Ж.-Ж. Руссо* час від народження до двох років життя вважав найважливішим для фізичного виховання. Він особливу увагу приділяв дитячим рухливим іграм та фізичним вправам на свіжому повітрі. *Й.-Г. Песталоцці* у книзі «Елементарна гімнастика» охарактеризував типи вправ залежно від рухливості суглобів, за анатомічною класифікацією: вправи для голови, ніг, рук, тулуба. Зв'язок фізичного і розумового виховання відзначав *Г. Сковорода*: фізичне виховання має зміцнити дітей «таким чином, що допоможе краще пізнати науки». *К. Ушинський* надавав виняткового значення народним рухливим іграм. *П. Лесгафт* розробив систему фізичного виховання дітей. *С. Русова* приділяла увагу питанням здоров'я, повноцінної життєдіяльності дитини та рухливим народним іграм. *Л. Чулицька, Ю. Аркін* визначили вимоги до гігієни закладу дошкільної освіти, педагогічного процесу, режиму дітей, добору фізичних вправ для дітей різних вікових груп.

Цілісну систему фізичного виховання дітей дошкільного віку розробив *Е. Вільчковський*. Проблема забезпечення рухового режиму в закладі дошкільної освіти досліджена *Т. Дмитренко, Н. Денисенко*. Удосконалення основних рухів під час різних форм організації фізичного виховання вивчено *Г. Шалигіною, О. Богінч*.

Програми з фізичного виховання дітей дошкільного віку: «Здоровий малюк» (Е.С.Вільчковський); «Будь здоровий, малюк!» (Е.С.Вільчковський, Н.Ф.Денисенко); «Програма з фізичної культури для дошкільних закладів фізкультурного-оздоровчого напрямку» (Е.С.Вільчковський); «Театр фізичного виховання» (М.М.Єфименко).

Фізичне виховання дітей дошкільного віку – систематичний вплив на організм дитини з метою його морфологічного і функціонального вдосконалення, зміцнення здоров'я, формування рухових навичок і фізичних якостей.

Зміст фізичного виховання полягає в оволодінні дитиною основами фізичної культури: *особиста гігієна* (звичка до охайності, чистоти тіла, одягу, взуття), *гігієна приміщення, режиму дня* (сну, харчування, раціональної організації активної діяльності та відпочинку); *загартування організму природними засобами* (сонцем, повітрям, водою); *фізичні вправи* як головний і специфічний засіб виховання.

Завдання фізичного виховання дітей дошкільного віку:

1) *оздоровчі завдання* (охорона і зміцнення здоров'я дітей, загартовування організму, підвищення його опору шкідливим впливам зовнішнього середовища, своєчасний розвиток усіх систем організму, підвищення їх функціональних можливостей);

2) *формування рухових навичок і умінь, виховання фізичних якостей* (розвиток життєво необхідних видів рухових дій: ходьби, бігу, стрибків, метання, лазіння, плавання, їзди на велосипеді; рухів рук, ніг, тулуба; шикування і перешиковування; рухова діяльність впливає на формування таких фізичних ознак організму, як спритність, сила, гнучкість, швидкість, загальна витривалість);

3) *виховання у дітей культурно-гігієнічних навичок і вмінь здорового способу життя* (діти повинні знати, що добре, а що шкідливе для організму, і відповідно організовувати свою поведінку; вміння доглядати за тілом, одягом, особистими речами, культурно поводитися за столом під час вживання їжі, підтримувати порядок у приміщенні повинні перерости у стійкі звички).

Засоби фізичне виховання дітей дошкільного віку:

- *спрямовані на охорону здоров'я дітей*: створення гігієнічних умов життя і діяльності; організація раціонального харчування, сну, перебування на свіжому повітрі;

- покликані забезпечити активний вплив на організм дитини з метою його фізичного розвитку: загартовуючі процедури; спеціальні фізичні вправи; гігієнічна гімнастика; розподіл час на процеси життєдіяльності.

Гігієнічні умови охоплюють комплекс зовнішніх чинників, які обумовлюють оптимальне функціонування і розвиток дитячого організму. Групові кімнати проектують відповідно до таких норм: на 20 дітей раннього віку, на 25 дітей 3-7-ми років з розрахунку 2,5 м на дитину. Стіни повинні бути пофарбовані у світлі теплі кольори. Температура повітря в кімнатах для дітей 2-3-х років має становити +19°-20° С; для дітей 3-7-ми років +18°-20° С. Меблі також повинні відповідати санітарно-гігієнічним нормам і віку дітей.

Організація раціонального харчування, сну перебування на свіжому повітрі. Для підтримання життєдіяльності дитини важливо правильно організувати харчування. У їжі мають бути всі необхідні компоненти: білки, жири, вуглеводи, мінеральні солі та різноманітні вітаміни, їсти діти повинні 3-4 рази на день. Якість приготування, вчасність подання їжі, сервірування столу повинні збуджувати апетит, сприяти кращому її засвоєнню.

Добова тривалість сну залежить від віку, стану здоров'я, індивідуальних особливостей нервової системи дитини. Протягом цього часу організм дитини компенсує витрати енергії. Чим менша дитина, тим більше часу необхідно для відновлення працездатності кори головного мозку. Повноцінність сну залежить від правильної організації часу засинання і прокидання. Для забезпечення глибокого сну необхідно усунути подразники (яскраве світло, голосні розмови). Діти повинні спати у добре провітреному приміщенні.

Ефективний засіб оздоровлення та фізичного виховання дітей – *прогулянки*. Їх слід організовувати на майданчиках, обладнаних для кожної вікової групи. За сприятливих погодних умов діти повинні бути на свіжому повітрі щодня не менше 3-4 год.

Загартування – підвищення опірності організму, розвиток здатності швидко і без шкоди для здоров'я пристосовуватись до різноманітних впливів зовнішнього середовища (підвищення або зниження температури повітря).

Принципи загартування: систематичність, поступовість, індивідуальний підхід.

Комплекс загартовувальних процедур:

- *повітряні ванни.* Діти приймають їх під час ранкової та гігієнічної гімнастики, після денного сну. Для цього знижують температуру з +22°-23°С на один градус щотижня до +16-17°С у молодшій і середній, до +14-15°С у старшій;
- *водні процедури.* На перших порах діти обмежуються умиванням, миттям рук, верхньої частини тулуба, миттям ніг, полосканням рота і носа відварами трав чи підсоленою водою. Восени і на початку весни, коли температура повітря не нижча 0°С, перед сном рекомендується ходити по вологому килимку та обливати ноги, використовуючи контрастну температуру води від +35°- 40°С до +16°-18°С. Обтирання тіла триває 1,5-2 хв. Дітям від 4 до 6-ти років рекомендують промивання носа, полоскання горла відварами лікарських трав тривалістю 1 хв.;
- *сонячні ванни.* Їх приймають улітку з 9 до 11 і з 16 до 18 год. тривалістю від 4- 5-ти до 20-ти хв. у молодшій і до 30-ти хв. у старшій групах.

Режим дня – правильний розподіл у часі головних процесів життєдіяльності дитини. Режим змінюється залежно від віку, стану здоров'я, особливостей виховання дітей у сім'ї й закладі дошкільної освіти. Активна діяльність повинна чергуватися з відпочинком для відновлення сил організму.

Педагогічні вимоги до розподілу час на процеси життєдіяльності:

- відповідність природному ритму основних фізіологічних процесів дитячого організму, чергування активної діяльності з відпочинком;
- постійність, стійкість і визначеність головних елементів;
- гнучкість, врахування бажання, індивідуальних особливостей дитини.

Компоненти режиму дітей в усіх вікових групах дитячого садка: прибуття у дитсадок; ранкова гімнастика; самостійні ігри; приготування до сніданку, сніданок, допомога у прибиранні посуду; заняття; прогулянка; підготовка до обіду; обід; сон; гігієнічна гімнастика; самостійна діяльність; підготовка до вечері; вечеря; прогулянка; ігри.

Фізичне виховання здійснюють, використовуючи спеціально підібрані, методично правильно організовані, керовані педагогом рухи і складні види рухової діяльності – фізичні вправи:

- гімнастика (система фізичних вправ, яка сприяє загальному розвитку організму та зміцненню здоров'я);
- рухливі ігри та ігри із спортивними елементами;
- спортивні вправи (плавання, катання на лижах, ковзанах, велосипеді);
- елементарний туризм (пішохідні та лижні прогулянки за межі території дитячого садка) має на меті удосконалення рухових навичок, опанування навичок орієнтації на місцевості, підвищення рухової активності дітей.

Компоненти гімнастики:

- *основні рухи*: ходьба, біг, стрибки, повзання і лазіння, метання і ловіння, вправи на збереження рівноваги;
- *загальнорозвивальні вправи* використовують для рівномірного розвитку м'язової системи і всебічного впливу на організм дитини;
- *шикування, повороти і перешикування* використовують для раціонального й організованого розміщення дітей під час занять;
- *танцювальні вправи* розвивають легкість, ритмічність рухів.

Розумове виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби

У першій в історії педагогіки фундаментальній праці з дошкільного виховання «Материнська школа» Я.-А. Коменського розумове виховання розглядалося як важливий засіб формування особистості дитини. Головним у розумовому розвитку її автор вважав розвиток мислення, формування самостійної розумової діяльності. Й.-Г. Песталоцці створив теорію елементарної освіти. Він виходив з того, що будь-яке знання складається з найпростіших елементів: число, форма і слово (вміння лічити, вимірювати і говорити). Ф. Фребель розробив дидактичний матеріал для формування явлень про форму, величину, просторові відношення, числа – так звані “дари”, а також систему занять та ігор, спрямованих на розвиток сенсорики. К. Ушинський

важливим чинником формування особистості в дошкільному віці вважав розумове виховання. Він стверджував, що розвивати мовлення окремо від думки неможливо, а розвивати його перед думкою – шкідливо. Педагог обстоював принцип наочності в розумовому вихованні. Великого значення К.Ушинський надавав творам народної творчості (казкам, загадкам, прислів'ям), в яких відображається багатий досвід виховання. *Є. Водовозова* в книзі «Розумове і моральне виховання дітей від першого прояву свідомості до шкільного віку» розглядала розумове виховання у єдності з моральним, естетичним, фізичним вихованням. У необхідності розвитку природної дитячої допитливості, самостійності мислення, швидкості думки, наполегливої роботи над формуванням пізнавальних інтересів дітей дошкільного віку переконувала *С. Русова*. *Л. Шлегер* застерігала педагогів від орієнтації на виклад дітям готових знань, вони повинні здобувати ці знання самі з оточуючого життя. Вона наголошувала на необхідності розвитку розумових здібностей дітей. *Є. Тихеева* розвиток мовлення розглядала у зв'язку з розвитком мислення. Роботу з розвитку мовлення, на її погляд, слід поєднувати із сенсорним вихованням, оскільки розумовий розвиток розгортається в єдності відчуття і слова. На цій основі педагог розробила методика роботи з дидактичними картинками, навчання дітей розповіді та читання художньої літератури, проведення ігор-занять з ознайомлення з предметами і явищами навколишнього світу, розвитку мовлення і навчання елементарної математики.

Сучасна педагогіка і психологія зосереджуються на дослідженні таких проблем розумового розвитку дітей дошкільного віку: діагностика розумового розвитку; особливості пізнавальної діяльності; виховання і навчання розумово обдарованих дітей; інтелектуальна підготовка до навчання в школі; сучасні технології розумового виховання; розвиток інтелектуальних здібностей; роль навчання у розумову розвитку дитини, його зміст, форми і методи.

Українські вчені плідно працюють над такими проблемами розумового розвитку дітей дошкільного віку:

- формування пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку (*Л. Проколієнко*,

О. Проскура);

- методика вивчення рівня розумового розвитку п'яти-шестирічних дітей з метою диференційованого підходу в освітньому процесі (*Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір*);

- особливості мовленнєвого розвитку (*А. Бозуш, Н. Гавриш, К. Крутій*);

- навчання зображувальної діяльності (*Г. Сухорукова, В. Котляр*);

- ознайомлення з природою (*Н. Яришева, З. Плохій, Н. Лисенко*);

- навчання математики (*К. Щербакова, Н. Баглаєва*).

Розумове виховання – систематичний, цілеспрямований вплив дорослих на розумовий розвиток дитини з метою формування системи знань про навколишній світ, розвитку пізнавальної діяльності, здатності до самостійного пізнання. Розумове виховання забезпечує необхідний рівень розвитку дитини під час систематичного навчання, в іграх і на заняттях, у повсякденному житті. Визначальну роль при цьому відіграє спілкування з дорослими і власна пізнавальна діяльність.

Досягненню мети підпорядкований **зміст розумового виховання**:

- *формування у дітей певного обсягу знань про навколишні предмети і явища (суспільне життя, працю дорослих, живу і неживу природу);*

- *формування у дітей способів мислительної діяльності (уміння спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати).*

Завдання розумового виховання дітей дошкільного віку:

1) *набуття елементарних знань про навколишнє середовище (призначення, якості та властивості предметів, природу), життя і працю людей, суспільні явища.* Завдання вихователя полягає в тому, щоб послідовно вести дітей від первинних, поверхових, безсистемних уявлень до пізнання явищ дійсності;

2) *формування умінь і навичок розумової діяльності (формування в них певних способів сприймання (вміння спостерігати, розглядати, обстежувати предмети), розвиток пізнавальних процесів (мовлення, мислення, уяви, пам'яті, уваги);*

3) *розвиток розумових здібностей (різні індивіди неоднаково оволодівають знаннями, набувають навичок і вмінь, що залежить від здібностей – психічних*

особливостей людини, які створюють передумови для успішного оволодіння певним видом діяльності); *формування пізнавальних інтересів* (прагнення дитини пізнати нове, в'яснити незрозуміле про якості, властивості предметів, явищ дійсності, бажання вникнути в їх сутність, знайти існуючі між ними зв'язки та відношення) і *допитливості* (здатності до наполегливого пошуку різних способів вирішення розумового завдання)

Засоби розумового виховання:

- *ознайомлення з предметами і явищами навколишнього світу* (обсяг і характер знань визначає програма розвитку дитини дошкільного віку для кожної вікової групи відповідно до можливостей їхнього розумового розвитку);
- *спілкування з дорослими і однолітками* (особлива роль у розумовому вихованні – відповідям дорослих на численні запитання дітей, які є одним із показників їхнього розумового розвитку);
- *гра* (у грі відображаються враження дітей про навколишню дійсність, творчо інтерпретуються їхні уявлення про предмети і явища, розуміння подій);
- *продуктивні види діяльності* (кожна продуктивна діяльність передбачає вміння дитини планувати, тобто спочатку уявляти образ того, що створюється, а потім втілювати його у практичній діяльності);
- *навчання* (під час занять формуються навички навчальної діяльності дитини: слухати і чути те, що говорить педагог, діяти згідно з його вказівками, досягати потрібних результатів й оцінювати їх).

Трудове виховання дітей дошкільного віку: завдання, особливості трудової діяльності

Т. Мор рекомендував маленьких дітей знайомити з працею людей і спонукати їх до посилено участі в трудових процесах. На думку *Ж.-Ж. Руссо*, дитину, яка фізично зміцніла і навчилася самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі, слід залучати до фізичної праці. *Й.-Г. Песталоцці* вперше в історії педагогіки пов'язав мотивацію праці з природою дитини. Він наголошував, що завдяки поєднанню навчання з фізичною працею, діти входять

у життя морально загартованими, здатними до самостійного визначення. Ідея праці як засобу всебічного розвитку людини розроблена *К. Ушинським*. У праці «Праця у її психологічному та виховному значенні» педагог обґрунтував необхідність «вільної праці» для розвитку почуття людської гідності. Людина, відірвана від праці, на думку *К.Ушинського*, втрачає кращі якості особистості, а батьки, оберігаючи своїх дітей від праці, розбещують і роблять їх нещасними. Дитяча праця, на думку *С. Русової*, є основою виховання. Зокрема, ручна праця повинна забезпечити творчу активність дітей, задоволення від результату. Діти старшого дошкільного віку здатні до усвідомлення соціальної значущості праці. Це сприяє вихованню відповідальності, почуття обов'язку. Сучасні українські дослідники проблеми трудового виховання: *З. Борисова, В. Павленчик, Г. Бєленька, М. Машовець*.

Актуальні проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку: виховання у дітей основ економічної грамотності, здатності сприймати і використовувати економічну інформацію; відбір видів праці, які найбільше цікавлять дітей у зв'язку з модернізацією економіки; підвищення педагогічної компетенції батьків у питаннях організації дитячої праці в умовах родинного виховання.

Людина перетворює світ за допомогою **праці** – фізичної, інтелектуальної діяльності, спрямованої на задоволення матеріальних і духовних потреб людини.

Функції праці: *практична* (створення матеріальних, духовних цінностей, соціально-побутових умов життя і діяльності людини); *розвивальна* (розвиток особистості в процесі активного включення людини у трудовий процес); *виховна* (формування суспільно і особистісно цінних якостей людини, її морально-естетичного ставлення до життя і діяльності).

Трудове виховання – цілеспрямований процес формування у дітей трудових навичок і вмінь, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності.

Завдання трудового виховання дітей дошкільного віку:

1) виховання інтересу до праці дорослих, бережливого ставлення до їх результатів, поваги до людини-трудівника, прагнення наслідувати її у власній діяльності. Ознайомлюючись із працею дорослих, дитина бачить трудовий процес, його конкретні результати, пізнає їх роль у задоволенні потреб людини. Дитина повинна усвідомлювати, що праця потребує фізичних і вольових зусиль, уміння, терпіння.

Вихователь роз'яснює, що саме працею дорослих створені всі блага, які оточують дітей, наголошуючи, що сенс праці полягає у створенні необхідних для людини благ і розвитку самої людини (інтелекту, умінь, сили, цілеспрямованості, волі).

Педагог розповідає дітям, якою має бути працьовита людина (вона трудиться старанно, доводить роботу до кінця), що означає «добре працювати», «турбуватись про близьких», читає їм твори про працю, в яких яскраво, емоційно розкриваються її значення і краса. Формуючи в вихованців повагу до трудівника, бажання бути схожим на нього, педагог виховує дбайливе ставлення до результатів праці;

2) *формування навичок трудової діяльності.* Визначаючи зміст і послідовність навчання дітей трудових умінь, вихователь зобов'язаний враховувати особливості їхнього віку, доступність запропонованого змісту праці, санітарно-гігієнічні вимоги до її організації. З розвитком вихованців ускладнюються вимоги до якості їхньої трудової діяльності, рівня їх самоорганізації, збільшується обсяг і прискорюється темп виконуваної роботи.

У ході навчання трудових навичок вихователь формує у дітей бажання виконувати самостійно все те, що їм посильне, приходячи на допомогу кожного разу, коли вони потребують її. Не слід допускати, щоб дошкільники засмучувались від невдалих спроб самостійно справитись з дорученою справою, оскільки тоді народжується невпевненість у своїх силах і небажання працювати.

Слід допомогти дітям усвідомити, що процес має певну послідовність

операцій, потребує відповідних старань і вмінь. З часом діти починають розуміти, що перед тим, як приступити до праці, треба знати її мету, уявити її процес і результат, підібрати необхідні засоби і предмети праці, здійснювати цілеспрямовані трудові дії, взаємодіяти з іншими людьми.

Спочатку діти мають опанувати прості трудові уміння (розстібати і застібати гудзики, розставляти хлібниці на столи, поливати рослини), а згодом – цілісні трудові процеси (накрити стіл до сніданку чи обіду, випрасувати білизну ляльки, прибрати в куточку природи). Постійна участь у різних видах праці формує вміння і звичку працювати регулярно, переборювати труднощі, виховує організованість, самостійність, вольові якості особистості;

3) *виховання особистості дитини у процесі її трудової діяльності* (виховання відповідальності, самостійності, цілеспрямованості, ініціативи й витримки); *формування основ працелюбства* (звички до трудових зусиль, готовності брати участь у трудовій діяльності, вміння доводити розпочату справу до завершення).

Особливості праці дітей дошкільного віку:

- *умовність, відсутність суспільно значущого результату*, оскільки діти не створюють ні матеріальних, ні культурних цінностей. Водночас вона є результативною. Результат – не тільки її матеріальне втілення (вирощена рослина, виготовлені іграшки, накритий стіл), а й моральний фактор (дитина відчуває значущість затрачених зусиль);

- *поступове вироблення здатності мотивувати трудову діяльність*. Молодші діти ще не здатні формулювати мотиви, їх приваблює процес участі у спільній з дорослим справі так само, як приваблює спільна гра. У старшому дошкільному віці діти мотивують свою працю тим, що вона їм подобається, бажанням допомогти дорослому, одержати від нього позитивну оцінку, перевірити свої сили (мотив самоствердження);

- *розвиток компонентів трудової діяльності дітей дошкільного віку*: постановка мети, результат, оволодіння трудовими вміннями і навичками, планування трудового процесу, мотиви праці. Включаючись у трудову

діяльність, дитина поступово починає усвідомлювати, що будь-яка праця повинна переслідувати конкретну мету, завершуватися певним результатом. Однак чим менша дитина, тим частіше вона відволікається, цікавиться не результатом, а процесом праці, що часто спричинює повторення одних і тих самих дій, віддаляє від мети, перетворює працю на гру. Тому дорослі повинні допомогти дитині усвідомити мету своїх дій, зв'язок між метою і результатом, навчити проектувати трудовий процес. Навіть діти старшого дошкільного віку часто планують роботу безпосередньо в процесі її виконання, що не сприяє виробленню наполегливості, ретельності, цілеспрямованості. Враховуючи це, дорослі спочатку самі планують роботу дітей, потім поступово залучають їх до планування, надаючи їм у цьому все більшої самостійності;

- *виховна значущість праці*. Беручи участь у праці, дитина виробляє у собі самостійність, відповідальність, звичку до трудових зусиль, прагнення допомогти товаришеві, ініціативність та інші особистісні якості. Участь дитини у трудовому процесі без створення педагогом відповідних умов не тільки не забезпечує виховного впливу, а й породжує протилежний ефект. Часто негативне ставлення дітей до праці є наслідком неправильного залучення до неї (праця як покарання, трудові доручення за відсутності необхідних для них навичок, недостатня увага вихователя до результату, неправильна оцінка зусиль);

- *тісний зв'язок праці дитини з грою*. Усвідомлення необхідності праці приходить до дітей унаслідок певної підготовки, змістом якої є спочатку гра дитини, потім – творчість, що розвивається у грі і спрямовує її до творчої праці. І гра, і праця приносять дитині задоволення, є засобами її самореалізації. Спочатку дитина готується до праці у процесі гри, майже у кожному різновиді якої наявний певний трудовий елемент. Гра дає змогу виявляти в ігровій формі різноманітні трудові навички, оскільки однією з основних тем дитячих ігор є праця. Потреба самостійно щось зробити, створити вперше виникає у грі і зумовлена саме її вимогами (виготовити, наприклад, необхідний ігровий атрибут).

Однак не варто намагатися перетворити на гру трудові завдання чи відокремити працю від гри. Дитину слід поступово готувати до усвідомлення того, що її трудові доручення, якими б простими чи складними вони не були, є обов'язковими. Гра, хоч і створює можливості для підготовки до праці, але не замінює власне трудової діяльності дошкільників. Це особливо важливо щодо дітей молодшого дошкільного віку, яким властиві нестійкі мотиви поведінки, ігрове ставлення до праці і яких слід спрямовувати на те, щоб трудовий процес не перетворювався на ігровий. Водночас цілком доречно використання у грі дітей старшого дошкільного віку результатів їхньої праці (пошитого лялькового одягу, змайстрованого човника).

Види та зміст дитячої праці в закладі дошкільної освіти. Форми організації трудової діяльності дітей дошкільного віку

Основні види дитячої праці: самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна (художня) праця.

У молодшому дошкільному віці найбільше виховне значення має самообслуговування, наприклад: самостійно вдягнутись, помити обличчя, руки. У середньому і старшому дошкільному віці особливого значення набуває господарсько-побутова праця, наприклад: сервіровка столу до обіду, підтримання порядку в ігровому куточку, догляд за рослинами. В старшому дошкільному віці основну роль відіграє праця в природі і ручна праця, наприклад: висаджування цибулі, згрібання снігу, виготовлення іграшок-саморобок.

Самообслуговування – це вид праці, спрямований на задоволення повсякденних особистих потреб (уміння дітей самостійно одягатися, роздягатися, мити обличчя, руки, тримати свій одяг і взуття в чистоті, самостійно їсти, прибирати за собою посуд, тримати в порядку іграшки).

У процесі самообслуговування дитина привчається до порядку й організованої поведінки, оволодіває всіма компонентами трудової діяльності. У неї поступово формується вміння бачити результат праці, встановлювати

зв'язок між метою, трудовими діями і кінцевим результатом. Дитина стає самостійною.

У *молодшому дошкільному віці* самообслуговування пов'язане з певними труднощами (недостатній розвиток мускулатури пальців, складність засвоєння послідовності дій, невміння планувати їх, часте відволікання), що гальмує процес формування навичок.

У дітей четвертого року життя за допомогою самообслуговування виховується самостійність, здатність до переборення труднощів, формуються трудові навички.

Керуючи самообслуговуванням дошкільників, вихователь індивідуально спілкується з кожним, встановлює з ними різноманітні контакти, підтримує їх позитивний емоційний стан. Називаючи предмети одягу та його частин, необхідні дії, він розширює словник вихованців. Діти відчувають турботу про себе, проймаються почуттям любові й довіри до дорослих.

У *середньому дошкільному віці* самообслуговування стає звичним для дітей. Роботу із самообслуговування діти виконують як щоденну та обов'язкову.

У *старшому дошкільному віці* набуваються нові навички самообслуговування: прибирання постілі, догляд за волоссям, взуттям. У вихованців формуються звички до охайності і чистоти, навички поведінки серед ровесників. Вихователь на прикладах пояснює, як слід діяти, враховуючи потребу інших: стати убік в роздягальні, щоб пропустити вперед чергових (ім треба помити раніше руки, щоб виконати свої обов'язки), не затримуватись біля умивальника, щоб усі вмилися своєчасно; попросити дозволу пройти, щоб не зробити незручності комусь.

Господарсько-побутова праця – праця, спрямована на підтримання чистоти і порядку в приміщенні та на відведеній ділянці, допомогу дорослим при організації режимних процесів.

У *молодшому дошкільному віці* необхідно привчати дітей виконувати прості трудові дії (допомагати помічнику вихователя накривати на стіл,

вихователю – підготувати матеріал до заняття, підтримувати порядок на столі під час заняття, після нього – прибирати робоче місце, складати іграшки).

У середньому дошкільному віці зміст господарсько-побутової праці розширюється: діти сервірують стіл, готують необхідне для занять, перуть лялькову білизну, протирають стелажі від пилу, підмітають доріжки на ділянці. Продовжується формування у дітей інтересу і бажання виконувати завдання дорослих якісно, старанно, охоче.

Вихователь допомагає дитині з'ясувати мету роботи, послідовність трудових дій (раціонально підготувати робоче місце, правильно виконувати посилені трудові дії з досягненням кінцевого результату, навести порядок на робочому місці, уміти працювати вдвох, утрюх).

У старшому дошкільному віці господарсько-побутова праця ще більше збагачується за змістом, стає систематичною, переходить в постійні обов'язки чергових. Діти підтримують чистоту в кімнаті і на ділянці, ремонтують іграшки, книги, допомагають меншим. Особливість господарсько-побутової праці дітей старшого дошкільного віку полягає в умінні самостійно організувати її: дібрати необхідний матеріал, зручно його розмістити, привести все в порядок після роботи.

Діти починають розуміти працю як потрібну і серйозну справу. Інтерес до трудового процесу поєднується з інтересом до його результатів. Складнішими стають трудові завдання. Праця у цьому віці все більше відокремлюється від гри. У праці реалізуються програмові завдання виховання позитивних взаємин (працювати дружно, узгоджено, допомагати один одному), формування працелюбності, самостійності, активності.

У дітей старшого дошкільного віку поступово згасає інтерес до того виду праці, який стає звичним, повсякденним. Тому для відновлення інтересу до праці слід вводити елементи новизни (наприклад, організувати конкурс «Хто краще накриє стіл до обіду»).

Організуючи господарсько-побутову працю, вихователь використовує *методичні прийоми*: показ виконання кожної елементарної дії та

послідовності дій, що супроводжується детальним поясненням; допомога у процес виконання трудових дій; особистий приклад; постійне нагадування про послідовність дій; використання дидактичних ігор та прийомів; створення ігрових ситуацій; заохочення з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей дітей; оцінка результатів виконаної роботи; аналіз конкретних суспільно значущих вчинків.

Праця в природі – вид праці, в процесі якої виробляються конкретні матеріальні цінності (вирощуються квіти, овочі, ягоди).

Особливість її полягає в тому, що діти мають справу не з предметами, а з об'єктами живої природи – працюють у куточку природи, на городі, у квітнику, доглядають за тваринами.

Виховне завдання праці в природі – розвиток спостережливості, вироблення у дітей інтересу, дбайливого ставлення до живої природи, формування вмінь і навичок догляду за рослинами і тваринами, вміння правильно користуватися знаряддями праці.

Праця в природі є доступним видом продуктивної трудової діяльності. Кінцева мета (виростити квіти, овочі), її результати конкретні та зрозумілі, але швидко їх досягти не можна. Більшість дітей охоче працює з живими об'єктами, доглядає за ними, пізнаючи світ живої природи, виховуючи в собі дбайливе ставлення до всього живого. Однак у них ще мало досвіду, умінь, тому дорослі повинні разом з дітьми виробити чіткі правила їх поведінки і діяльності у природі.

У *молодшому дошкільному віці* вихованці за допомогою дорослих годують рибок, поливають і протирають листочки рослин, саджають цибулини, сіють велике насіння. Діти беруть участь у збиранні врожаю з свого городу, підгодовують птахів, що зимують. Керуючи працею, вихователь називає рослини, їх частини, дії, які виконують діти.

У *середньому дошкільному віці* праця ускладнюється. Діти самі поливають рослини, вчаться визначати потребу в волозі, вирощують овочі (сіють насіння, поливають грядки, збирають урожай), за допомогою вихователя

готують корм для тварин. Педагог пояснює, який корм потрібний тій чи іншій тварині, як він називається, як його зберігати.

Для дітей *старшого дошкільного віку* в куточку природи вміщують рослин і тварин, що потребують складнішого догляду, на городі висаджують різні види овочів з різним періодом вегетації, що дає змогу зробити працю більш систематичною. Збільшується обсяг праці. Діти обприскують рослин з пульверизатора, змітають щіточкою пил з ворсистих листків, розпушують землю. За допомогою вихователя діти підживлюють рослин, скопують землю на городі і в квітнику, висаджують розсаду, збирають насіння дикоростучих рослин (для підгодівлі птахів, що зимують).

Ручна (художня) праця – праця дітей старшого дошкільного віку з виготовлення виробів з паперу, картону, тканини, природних матеріалів: іграшок-саморобок, вітальних листівок, ялинкових прикрас, персонажів лялькового театру, букетів із засушених рослин, серветок.

Виготовлення подарунків рідним і друзям впливає на моральну свідомість дитини (привчає виявляти увагу до оточуючих, працювати заради того, щоб зробити їм приємне). Така праця розвиває увагу, спостережливість, художнє мислення, естетичне чуття, конструктивні здібності, формує корисні практичні навички, збагачує знаннями про властивості різних матеріалів.

Форми організації трудової діяльності дітей дошкільного віку: трудові доручення, чергування, спільна трудова діяльність дітей (колективна праця).

Трудові доручення – найдоступніша і найпоширеніша форма трудової діяльності дітей, яка характеризується чіткою спрямованістю на одержання результату і наявністю конкретно визначеного завдання.

Види доручень: за складністю завдань: складні або прості; *за тривалістю їх виконання:* короткочасні, епізодичні, тривалі; *за характером організації дітей:* індивідуальні або групові.

У *молодшому дошкільному віці* використовуємо прості доручення, які є епізодичними, короткочасними (наприклад: покласти на місце іграшку, принести стілець). Починаючи з *середнього дошкільного віку* дітям доручаємо

складніші та триваліші справи (наприклад: прибирати та підтримувати порядку в ігровому куточку, доглядати за тваринами у кутку живої природи).

Види доручень за змістом діяльності:

- доручення, пов'язані з іграми, іграшками та з організацією занять (покласти іграшки на місце; покласти в коробку кубики; акуратно скласти картинки; прибрати або розкласти фарби);
- побутові доручення (допомогти накрити стіл до обіду; зібрати посуд);
- доручення, пов'язані з допомогою меншим дітям (одягнути менших);
- доручення, пов'язані з виконанням прохань дорослих (подати стілець, принести книгу, відчинити двері);
- доручення, які стосуються праці в куточку живої природи і на земельній ділянці дитячого садка (погодувати рибок, тварин, птахів; полити квіти, висадити цибулю).

Виконання доручень виховує у дошкільників обов'язковість, відповідальність за доручену справу. Доручаючи дитині самостійну справу, педагог має враховувати відсутність соціального, трудового, комунікативного досвіду дитини.

Ефективним щодо цього може бути ознайомлення дітей з *правилами виконання доручення*:

- отримавши доручення, подумай, чи правильно ти зрозумів, що потрібно робити; сплануй, як виконати цю роботу;
- працюй не поспішаючи, щоб результат приніс задоволення і користь;
- проінформуй про завершення справи того, хто доручив її тобі;
- проаналізуй, чи не потрібно зробити ще щось.

Доручення дає вихователеві змогу індивідуалізувати прийоми керівництва дітьми: одному допомогти, другого навчити, третього підтримати, похвалити. З нагромадженням дітьми дошкільного віку досвіду участі у виконанні доручень вихователь ускладнює їх зміст. У *середній групі* він доручає дітям самостійно випрати лялькову білизну, помити іграшки, підмести доріжки, згребти пісок у кучку.

Кількість доручень у середній групі значно зростає, тому що поступово збагачується досвід участі вихованців у праці, їхні вміння стають міцнішими. У вихователя є можливість давати доручення відразу кільком дошкільникам, визначаючи кожному з них конкретне (різне чи однакове) завдання. У праці починають брати участь одночасно кілька дітей, що дає змогу частіше і систематичніше включати їх у корисну роботу.

Більшість доручень, які вже практикувалися в середній групі, стають груповими – об'єднують від 2 до 5–6 учасників, тобто набувають колективного спрямування. Вихователь доручає дітям спільно прибрати полички з іграшками, підклеїти коробки для дидактичних ігор, помити будівельний матеріал.

У *старшій групі* індивідуальні доручення стосуються тих видів праці, в яких у дітей недостатньо розвинуті вміння, або тоді, коли їх навчають нових умінь.

Чергування – це систематичне виконання дитиною трудових обов'язків стосовно дітей своєї групи. Чергування – дієвий засіб виховання почуття відповідальності у дітей дошкільного віку, формування самостійності, працелюбства, взаємодії у колективній роботі.

Види чергувань: чергування по їдальні, чергування по куточку живої природи, чергування по заняттях.

Наприкінці *молодшого дошкільного* віку вихователь починає залучати дітей до виконання обов'язків *чергових у їдальні*. Починаючи з середнього дошкільного віку, діти чергують систематично у їдальні. Вихователь учить дітей дотримуватися послідовності в роботі, контролює, допомагає, враховуючи індивідуальні особливості кожного. Оцінюючи роботу чергових, він підкреслює їхню старанність, акуратність виконання обов'язків, турботу про товаришів, допомогу, виявлену дорослому.

У другому півріччі *середньої групи* вводиться *чергування з підготовки до занять*. Вихователь призначає 2-3 чергових (залежно від обсягу роботи) і сам розподіляє між ними завдання («Юро, ти поставиш на кожний стіл склянку з пензликам», «Іринко, тебе я прошу розкласти клейонки і серветки»), допомагає

їм, учить доводити справу до кінця, прибирати використане обладнання.

У старшій групі вводиться чергування в куточку природи. Чергових щодня змінюють, кожна дитина систематично бере участь у всіх видах чергувань. Як правило, діти чергують вдвох. При доборі чергових вихователь бере до уваги дружні зв'язки між дітьми, задовольняє їхнє бажання працювати з однолітками. Вихователь вчить дітей узгоджувати свої дії, визначати, що треба зробити, враховуючи дії товариша, домовлятися про те, хто і яку частину роботи виконуватиме, привчає до самоконтролю, економних за часом і силами прийомів праці. Він звертається до чергових як до своїх помічників, дякує за своєчасне виконання обов'язків, учить всіх ставитися з повагою до праці чергових. Зростають вимоги і до якості роботи чергових, своєчасного її виконання, рівня самоорганізації.

Характер чергувань дітей старшого дошкільного віку поступово ускладнюється як за змістом роботи, так і за формами об'єднання дітей.

Залежно від мети, яку переслідує педагог, для чергувань об'єднують дітей з однаковим рівнем трудових умінь, працелюбства, почуття відповідальності (для вдосконалення навичок взаємодії у колективній роботі) або з різним, але не дуже контрастним рівнем трудових умінь і самостійності (з метою вирівнювання розвитку). Для забезпечення психологічної сумісності дітей під час чергувань, педагог має добре знати їхні індивідуальні особливості.

Правильно організовані чергування сприяють формуванню самостійності, працелюбства, привчають до спільної роботи.

Спільна трудова діяльність дітей (колективна праця) – організація вихователем усіх дітей на виконання одного загального завдання, загальної справи (прибирання групової кімнати, майданчика, робота на клумбі, виготовлення іграшок для колективних ігор на прогулянці). Використання цієї форми можливе у старшому дошкільному віці. Колективну працю на ділянці організують під час прогулянки, в груповій кімнаті – у другій половині дня.

Особливості колективної праці: спільна мета, відповідальність за результат праці, розподіл праці між учасниками, залежність дітей одне від

одного.

Р. Буре визначає такі *види колективної праці*: праця поруч, загальна праця, спільна праця.

Праця поруч – форма організації трудової діяльності, при якій діти одночасно виконують індивідуальні завдання, незалежно один від одного. У процесі роботи виникає безпосереднє спілкування, яке приводить до допомоги один одному, що створює сприятливі умови для виховання доброзичливих стосунків. Цей спосіб організації трудової діяльності є перехідним ступенем до колективної праці.

Загальна праця – форма організації колективної діяльності дітей, яку характеризують спільні мета і результат. Трудовий процес протікає як індивідуальний (наприклад, дітям необхідно прибрати полички з іграшками. Для цього вони повинні виконати конкретні завдання: одна дитина – витирає іграшки, друга – полички, а третя – лялькові меблі, а спільним результатом буде порядок на поличках). Значущість кожного окремого результату і зв'язок його з іншими виявляється тільки після закінчення всього процесу діяльності.

Спільна праця – більш складний різновид колективної діяльності, що передбачає досягнення спільного результату шляхом виконання послідовних трудових дій над певним об'єктом, який переходить від одного учасника трудового процесу до іншого. Всі трудові дії при цьому мають певну завершеність (наприклад, прибирання снігу на майданчику передбачає такі послідовні трудові дії: згрібання, наповнення ящиків, перевезення). Цей вид колективної праці використовують у старшому дошкільному віці, він потребує чіткої організації.

Під керівництвом вихователя діти попередньо обговорюють суть і послідовність дій, з урахуванням складності трудових операцій визначають кількість учасників для кожної з них, розподіляють дії між учасниками, враховуючи їхні бажання і можливості. Різноманітні ситуації взаємодії потребують дотримання дітьми, які об'єдналися у групи, певних правил.

У старшій групі розширюються можливості для організації колективної

праці вихованців: прибирання групової кімнати, оформлення залу до свята. Колективну працю на ділянці організують під час прогулянки, а в груповій кімнаті – у другій половині дня.

Моральне виховання дітей дошкільного віку: завдання, методи

Я.-А. Коменський наголошував на необхідності виховання таких «добрих якостей», як помірність, охайність, шанобливість до старших, люб'язність, справедливість, благодійність, терплячість, делікатність, уміння триматися гідно, поводитися стримано й скромно. На думку *Й.-Г. Песталоцці*, у роботі з дітьми слід опиратися не на повчання, а на розвиток моральних почуттів і переконань. Особливу роль у моральному вихованні *К. Ушинський* надавав ідеї народності, народному ідеалу людини, адже народ створює такі виховні засади, на які не здатна найкраща педагогічна теорія і які не можуть бути запозиченими в іншого народу. На необхідність виховання дітей з ранніх років “на рідному ґрунті”, пробудження в них духовних сил, моральних почуттів до людей, світу, природи вказувала *С. Русова*. *П. Блонський* основою морального виховання вважав стосунки між дитиною і дорослим, моральні впливи на дитину, що ґрунтуються на ласкавому, довірливому ставленні, повазі до її особистості. Певний вплив справили на теорію і практику морального виховання дітей дошкільного віку ідеї про виховання у колективі *А. Макаренка*. За переконанням *В. Сухомлинського*, азбука моралі засвоюється у дитинстві разом з пізнанням світу, тому зробити її життєвою є найважливішим завданням педагога. Практичний досвід педагога гармонійно поєднувало переконливе слово, читання художніх творів для дітей, пояснення суті норм загальнолюдської моралі, етичні бесіди, створення моральних ситуацій. Важливе значення для формулювання наукових засад морального виховання мали проведені у другій половині ХХ ст. психологічні дослідження з проблем розвитку емоцій у дітей дошкільного віку (*О. Запорожець, Я. Неверович*), обґрунтування вченими системи морального виховання дітей дошкільного віку в дитячому садку і сім'ї (*А. Виноградова, В. Нечаєва, С. Козлова, Р. Буре,*

Р. Іванкова.)

В Україні плідно працюють над проблемами морального виховання дітей дошкільного віку *Л. Артемова, Т.Поніманська*. Завдяки зусиллям українських психологів багато зроблено щодо формування вольових якостей (*В. Котирло*), виховання гуманних почуттів і взаємин у дітей (*С. Кулачківська, С. Ладивір, Ю. Приходько*).

Моральне виховання – цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки.

Мета морального виховання – формування моральної свідомості (знання моральних норм, усвідомлення їх значення для особистості, яке здійснюється через моральні почуття) і поведінки.

Завдання морального виховання дошкільників:

1) *формування моральної свідомості: у дошкільному віці формуються елементарні уявлення про мораль, судження про те, що добре і що погано, що можна робити і чого слід уникати; дитина вчиться правильно оцінювати вчинки, обирати адекватну ситуації форму поведінки, усвідомлювати свої дії; користуючись моральними поняттями, дитина не може витлумачити їх суті (вона усвідомлює лише загальну тенденцію: бути турботливим, чесним, ввічливим – це добре); відбувається поступове диференціювання таких моральних понять, як «доброта», «чуйність», «справедливість», «чесність», «дружба», «товариськість», «працелюбство»;*

2) *розвиток навичок моральної поведінки: ці навички визначають вчинки дитини, зумовлюють ставлення до навколишньої дійсності, дорослих і однолітків; важливо не лише те, як дитина поводить себе, а й те, як вона приймає рішення про певний вчинок: самостійно чи під впливом дорослих; звична поведінка дошкільників формується поступово, з набуттям досвіду; у процесі пізнання дітьми моральних засад педагог має допомагати їм виховувати у собі самостійність, культуру спілкування і різних видів діяльності, налаштованість на вчинки відповідно до норм моралі.*

3) *виховання моральних почуттів*: у дошкільному віці рушійною силою поведінки дитини є моральні почуття (почуття обов'язку, власної гідності, сорому), які супроводжуються відповідними вчинками; вони починають відігравати роль мотивів поведінки; якщо дитина здійснює вчинок з примусу чи страху перед покаранням, то моральною її вважати не можна; 3-4-річні діти здатні виконувати малопривабливі для них, зовні нецікаві справи, керуючись важливою для них метою, а також можуть відмовитися від того, що їх безпосередньо приваблює (наприклад, від нової цікавої іграшки), щоб принести задоволення товаришеві; постійно вимагати від дитини такої поведінки ще рано, оскільки це може спричинити штучну, показну “вихованість”.

Методи морального виховання – способи педагогічної взаємодії, за допомогою яких здійснюється формування особистості відповідно до мети і завдань морального виховання і вікових особливостей дітей.

Методи морального виховання дітей дошкільного віку:

- *методи формування моральної поведінки*: практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки (привчання); показ і пояснення (привчають вітатися, ввічливо просити про послугу, дякувати, бережно ставитися до іграшок); *приклад поведінки дорослих* (у середньому та старшому дошкільному віці); *оволодіння моральними нормами у спільній діяльності* (діти оволодівають певними моральними нормами начебто, вони самі доходять висновку, що дотримання певних норм є передумовою успішної діяльності, досягнення позитивного результату, хороших взаємин у колективі); *вправлення у моральній поведінці* (суть методу полягає у створенні педагогом спеціальних умов для вправлення дітей у дотриманні моральних норм; створені ситуації повинні були наближеними до життєвих, звичних для дитини); *створення ситуацій морального вибору* (використання особливих вправ, спрямованих на формування моральних мотивів поведінки у дітей старшого дошкільного віку: вихователь може запропонувати дітям подивитися новий діафільм або допомагати двірнику прокладати доріжки в снігу).

- *методи формування моральної свідомості*: *роз'яснення конкретних*

моральних норм і правил (педагог повинен доступно за формою і змістом розкрити сутність конкретних норм і правил, продемонструвати, до чого призводить ігнорування їх); *навіювання моральних норм і правил* (реалізуються у формі етичних бесід – розмови вихователя з дітьми на моральні теми під час занять, у повсякденному житті; завдання цих бесід полягає в роз'ясненні значення моральних норм і правил поведінки, аналізі вчинків дітей і дорослих, колективному обговоренні етичних проблем);

- *методи стимулювання моральних почуттів і мотивів поведінки: приклад інших* (діти здатні до наслідування людей, які оточують їх, героїв літературних творів, кінофільмів); *педагогічна оцінка поведінки, вчинків дитини* (важливо, щоб вона була об'єктивною, своєчасною, вмотивованою, а її вимогливість, принциповість поєднувалися з добрим ставленням до дитини, зацікавленістю в її успіхах); *колективна оцінка поведінки, вчинків дитини* (схвалені педагогами, однолітками моральні вчинки зумовлюють позитивні переживання дитини; ще сильніше переживає дитина свої неправильні дії, невдачі, які отримали публічну оцінку, отже колективною оцінкою слід послуговуватися обережно); *схвалення моральних учинків дитини* (схвальна оцінка заохочує моральні вчинки, дає приклад для наслідування іншим дітям); *заохочення дитини до моральних учинків* (дитину треба підвести до усвідомлення, що моральна поведінка важлива, необхідна і корисна для неї, приємна для інших; заохочення необхідні, якщо дитина вперше виявляє ініціативу в моральних учинках: поступається власними бажаннями, часом, дорогими для неї речами, іграшками на користь інших; поводить морально стосовно тих, хто її образив); *осуд недостойних учинків дитини* (цей метод використовують рідко; звертаючи увагу на неправильний учинок дитини, необхідно висловити впевненість у тому, що вона може вчинити інакше).

Естетичне виховання дітей дошкільного віку: зміст, завдання, засоби

Сократ намагався розкрити співвідношення між етичним і естетичним. Ідею єдності добра і краси, тобто гармонії, обстоював *Арістотель*. *Платону* належать твердження про відносність краси, абсолютне прекрасне. *Конфуцій* був переконаний, що виховання має починатися з поезії, а закінчуватися вивченням правил етики, музики, яка втілює в собі найвищі естетичні цінності. *Я.-А. Коменський* пропонував розвивати у дітей музичні уміння, використовувати в розвитку мовлення вивчення напам'ять віршів або рим. Великого значення естетичному вихованню дітей дошкільного віку надавав *К. Ушинський*. Педагог стверджував, що дитина мислить формами, фарбами, звуками. *С. Русова* пов'язувала теорію і практику естетичного виховання дітей з ідеями народності виховання і навчання, вважаючи ігри, усну народну творчість, свята, природу невичерпним джерелом для пробудження в дитині духовних сил. Естетичне виховання вона розглядала в єдності з моральним. У своїх дослідженнях *Є. Фльоріна* розкрила своєрідність естетичного розвитку, охарактеризувала роль, місце, взаємозв'язок різних засобів естетичного виховання. Аналізуючи особливості естетичного виховання, вчені зосереджуються на таких проблемах: розвиток самоконтролю дітей в образотворчій діяльності (*Т. Доронова*); ігрові методи у навчанні дітей образотворчої діяльності (*Г. Григор'єва*); ознайомлення дошкільників із творами живопису (*Р. Чумічева*); вплив українських музично-хореографічних традицій на музично-руховий розвиток старших дошкільників (*А. Шевчук*).

Естетичне виховання – цілеспрямований систематичний вплив на людину з метою формування творчої активності особистості, здатної сприймати прекрасне, відчувати потребу в естетичній діяльності, перетворенні дійсності за законами краси.

Естетичної культури особистості – своєрідний сплав особистісних якостей, що утворюють складну динамічну структуру, яка постійно змінюється в результаті взаємодії з прекрасним. Естетична культура особистості є результатом творчого оволодіння культурною спадщиною людства.

Компоненти естетичної культури особистості : естетична свідомість, естетичні потреби, естетична діяльність.

Естетична свідомість – сукупність поглядів, знань, суджень, оцінок, ідей, ідеалів, завдяки яким людина отримує можливість достовірно визначити естетичну цінність оточуючих її предметів. Її основою є *естетичне сприймання* – процес відображення сутності предметів і явищ естетичної дійсності. Естетичне сприймання має свої особливості. Основними для нього є чуттєва форма речей – їхній колір, форма, звук, тому розвиток естетичного сприймання вимагає великої сенсорної культури.

Естетичне сприймання у процесі осмислення явищ і предметів дійсності трансформується в *естетичні погляди* – думки, судження, уявлення про прекрасне і потворне. Спираючись на естетичні погляди, особистість визначає для себе *естетичний ідеал* – соціально обумовлений взірець досконалості, який є орієнтиром в оцінюванні естетичних явищ і власної художньо-творчої діяльності.

Естетичні потреби – внутрішня необхідність в досягненні певних естетичних цінностей і розвитку певних умінь. Маючи у своїй основі *естетичні почуття* – суб'єктивне емоційне переживання, породження оцінним ставленням до естетичного предмета, явища. Естетичні потреби втілюються в *естетичних смаках* – здатності особистості до індивідуального відбору із сукупності естетичних явищ і предметів тих, які найбільше відповідають її поглядам та ідеалам, породжують позитивні відчуття в процесі сприймання.

Усі ці якості не даються людині від народження, а є результатом зовнішніх виховних впливів.

Естетична діяльність – безперервний процес формування і реалізації певних творчих умінь, навичок, здібностей, гармонізації себе і світу.

Завдання естетичного виховання дошкільників:

1) *формування естетичного ставлення до дійсності, естетичних уявлень і суджень* – естетичне сприймання виникає лише за емоційного ставлення до того, що дитина сприймає. За правильного педагогічного керівництва усі види

мистецтва, природа, побут сприяють формуванню естетичного ставлення до дійсності;

2) *формування естетичної свідомості* – виховуючи у дітей уміння сприймати красу і емоційно відгукуватися на неї, педагог поступово підводить їх до розуміння, оцінювання, формування естетичних уявлень і суджень. Формування елементарної естетичної свідомості у дошкільників відбувається у процесі ознайомлення з еталонами правильного визначення прекрасного і потворного в житті і мистецтві. Дітям допомагають опанувати й усвідомити сенсорні еталони, необхідні для формування емоційних оцінок (радості, смутку, горя, подиву), знання про види і жанри мистецтва, особливості їх виражальних засобів, про діячів мистецтва (художників, музикантів), а також з'ясувати сутність естетичних оцінок (гарне, негарне, потворне, смішне);

3) *освоєння дітьми естетичної діяльності* – це завдання передбачає розвиток естетичного і художнього сприймання, формування початкових умінь і навичок виконавської художньої діяльності, втілення елементів прекрасного в побут, стосунки з людьми, ставлення до себе;

4) *розвиток загальних і спеціальних художньо-творчих здібностей дітей* – від того, наскільки правильно будуть помічені художньо-творчі здібності дитини, наскільки вміло буде спрямований їх розвиток, часто залежать її мистецькі успіхи в майбутньому. У дошкільному віці дітям доступні майже всі види художньої творчості – складання розповідей, віршів, малювання, ліплення, співи, гра на музичних інструментах, навіть komponування музичних творів.

Зміст естетичного виховання дітей дошкільного віку:

- *формування знань про прекрасне в житті, природі, вчинках людей* – діти отримують найпростіші уявлення про види мистецтва: графіку, скульптуру, живопис, декоративно-прикладне мистецтво, літературу, музику та їх жанри, засвоюють основні естетичні поняття, загальні категорії, наприклад «прекрасне», «потворне»;

- *розвиток естетичних умінь і навичок* – дітей привчають спостерігати за явищами і предметами навколишнього світу, створювати прості предмети,

сюжети, композиції, слухати музику – опановувати навички співу, гри на музичних інструментах, ритмічних рухів;

- *формування естетичного ставлення* – різноманітні предмети і явища навколишньої дійсності збуджують у душі дитини емоційний відгук на прекрасне, добрі почуття, прагнення до творчої діяльності;

- *розвиток творчої діяльності* – прагнення до творчості діти виявляють передусім у грі. Всі близькі до гри види творчості зумовлені потребою дітей у діяльності, образному освоєнні вражень.

Засоби естетичного виховання:

- *естетика побуту* – суб'єктивне емоційне переживання, породжене оцінним ставленням до естетичного предмета, явища. Чистота і порядок є не лише гігієнічними, а й естетичними вимогами до інтер'єру дошкільного закладу. Важливо, щоб його оформлення було стилєво витриманим. В оформленні приміщень можна використовувати малюнки дітей, батьків, вихователів. Гігієнічним та естетичним вимогам має відповідати й оформлення майданчика дошкільного закладу;

- *твори мистецтва* використовують в оформленні побуту, під час навчання, самостійної діяльності. З цією метою підбирають твори побутового і казкового живопису (портрети, натюрморти, пейзажі), твори декоративно-ужиткового мистецтва (кераміка, художнє скло, народні декоративні вироби). Різноманітні заходи у закладі дошкільної освіти обов'язково супроводжуються музикою (ранкова гімнастика, дозвілля).

Зображені на картинах сюжети мають бути доступні для розуміння дітей. У всіх групах можна використовувати натюрморти. Пейзажі слід рекомендувати в середній та старшій групах. У груповій кімнаті досить 2-3 картин (одна велика, дві меншого розміру). Картини мають бути добре освітлені, не заважати одна одній, тому не слід їх чіпляти дуже близько. Міняти картини треба залежно від пори року, завдань виховної роботи з дітьми;

- *природа* – виростаючи серед природи, дитина вчиться бачити гармонійність, красу, багатство барв кожної пори року, відтворювати свої враження в усній

розповіді, малюнках. Усе це супроводжується розповідями педагога про те, що природа є наймогутнішим і найдосконалішим творцем прекрасного. Значну допомогу вихователю можуть подати художні твори про природу, які він повинен добре знати і вміло використовувати. Ефективними є екскурсії в природу, адже пережиті дитиною у дошкільному віці враження залишають слід на все життя;

- *спеціальне навчання*. Формуванню уявлень про прекрасне, навичок художньо-творчої діяльності сприяє навчання дітей у закладі дошкільної освіти. Для цього використовують різні види занять, художньо-дидактичні ігри, свята, ранки, екскурсії, прогулянки, перегляди кіно і телепередач, спектаклів;

- *самотійна художня діяльність дітей*. У процесі художньої діяльності вони реалізують свої творчі задуми, задатки, які згодом можуть розвинути у здібності до художньої творчості. Для розвитку самотійної художньої діяльності в групі створюють спеціальні зони (центри) з необхідним обладнанням, матеріалами, якими діти можуть вільно користуватися. Педагог дбає про урізноманітнення діяльності дітей, поєднання різних видів художньої діяльності: зображувальної, художньо-мовленнєвої, театральної-ігрової, музичної;

- *свята* – з ними пов'язані яскраві естетичні переживання дітей, прагнення випробувати себе у різних жанрах мистецтва. Підготовка до свята, участь дітей у створенні його програми, умов проведення, очікування святкового дійства формують особливий передсвятковий колективний настрій. До участі у підготовці та святкуванні часто залучають батьків дітей, що додає їм емоційної теплоти.

Виховна та освітня цінність іграшки. Види іграшок, вимоги до них

Іграшка з погляду педагогіки – це предмет, призначений для дитячих ігор; атрибут дитячої гри; супутник дитячих ігор; найбільш доступний витвір мистецтва. В народі її ще називають цяцька, лялька, цяцянка, виграшка, забавка. Без іграшки гра неможлива. Як найсуттєвіший компонент гри, вона

відіграє важливу освітню, розвивальну, виховну, навіть організаційну ролі. Як і гра, іграшка є важливим фактором психічного розвитку дитини, що забезпечує поступове здійснення нею усіх видів діяльності на більш високому рівні.

Виховна цінність іграшки полягає в тому, що вона сприяє формуванню самостійності, творчої діяльності дітей. Традиційні іграшки різних народів здавна використовують з метою естетичного, морального, розумового, фізичного виховання. Іграшка – засіб передавання культурного досвіду народу від покоління до покоління.

Розумовому вихованню дітей особливо сприяють дидактичні (навчальні) іграшки. Використовуючи їх, дошкільники вчаться розпізнавати, розрізняти, називати форму, розмір, колір предметів, ознайомлюються з кількісними співвідношеннями, числом, цифрою, з просторовими поняттями. Різноманітні іграшки (конусні башточки, кольорові мисочки, кульки, різноманітні мозаїки) покликані допомагати сенсорному розвитку дитини. Розбірні іграшки, конструктори формують у дошкільників здатність до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, класифікації. Використання технічної іграшки розвиває конструкційні здібності дитини, формує інтерес до техніки, створює передумови для технічної винахідливості, творчості. Використовуючи в іграх будівельний матеріал, діти ознайомлюються з об'ємними геометричними тілами, у них розвиваються уявлення про форму, розмір, напрямок, положення, протяжність. Іграшки допомагають засвоювати через ігрові ситуації правила і норми поведінки.

Ігри з дидактичними іграшками вчать дотримуватися правил гри, виховують терплячість і посидючість, прагнення досягти успіху завдяки власним знанням і вмінням.

Художньо оформлена іграшка збуджує у дитини естетичні почуття і переживання, формує естетичний смак.

Цікаві за змістом і формою іграшки позитивно діють на психічний стан дитини, світосприймання, активізують життєвий тонус. Ігри з м'ячем, брязкальцями, кеглями розвивають точність рухів, координацію, спритність,

влучність, витримку.

На дітей молодшого та середнього дошкільного віку особливо впливають іграшки, що зображають людей, істот, предмети реального світу (тварини, риби, птахи, рослинність). Засобом реалізації задуму іграшка може стати лише в тому разі, якщо дитина правильно сприймає її образ, має певні знання про предмет, а іграшка викликає усвідомлений інтерес і бажання гратися.

Вибір дитиною старшого дошкільного віку іграшки для сюжетно-рольової гри є індикатором рівня її розвитку.

Іграшка має освітнє і виховне значення лише тоді, коли використовується за призначенням. Дитина повинна розуміти іграшку, хотіти з нею творчо діяти.

Сучасна класифікація дитячих іграшок

<i>за станом готовності</i>	<i>за видом сировини</i>	<i>за розміром</i>	<i>за функціональ-ними власти-востями</i>	<i>за художньо-образним вирішенням</i>
- готові; - збірно-розбірні; - заготовки і напівфабрикати для іграшок-саморобок; - набори різних матеріалів для створення іграшок-саморобок	- дерев'яні; - пластмасові; - металеві; - з тканин; - гумові; - з паперу і картону; - з кераміки, порцеляни і фаянсу; - з деревних матеріалів, пап'є-маше, - з нових синтетичних матеріалів	- дрібні (від 3 до 10 см); - середні (від 10 до 50 см); - великогабаритні (відповідно до росту дитини в різні вікові періоди)	- прості, без рухливих деталей; - з рухливими деталями, механічні; - гідравлічні; - пневматичні; - магнітні; - електрифіковані; - електронні (на комп'ютерній основі); - набори іграшок (або деталей), пов'язаних між собою за призначенням або функціональною ознакою; - ігрові комплекти, поєднані темою	- реалістичні; - умовні; - конструктивні

Вимоги до іграшок:

- педагогічна доцільність;
- художня досконалість;
- висока гігієнічна культура.

Головне призначення іграшок полягає у виявленні і розвитку творчих здібностей дітей. Іграшка мусить мати ігрову динаміку, бути максимально

дійовою, щоб з нею можна було активно діяти, щоб вона спонукала до відтворення усіх відомих дитині дій і відносин, що характеризують цю роль.

Як засіб виховання вона повинна бути системною (серії, набори, комплекси іграшок для дітей різного віку), всебічною (всі необхідні для розвитку види), функціональною (враховувати вікові зміни у діяльності дітей), динамічною (рухливість частин, дієвість механізмів).

Добір іграшок повинен враховувати вікові закономірності розвитку ігрової діяльності дітей. Знаючи процес розвитку ігрової діяльності, враховуючи індивідуальні особливості розвитку дитини і виховні завдання, можна добирати іграшки для своєчасного формування і вдосконалення психічних процесів, розвитку здібностей, формування різних видів діяльності.

Українська народна іграшка, її освітньо-виховне значення

На території України найдавні прототипи іграшки виявлені в с. Мезин Коропського району Чернігівської області. Це були фігурки пташок, вовка чи собаки, виготовлені з мамонтового бивня приблизно 25 тис. років тому. Вони мали обрядове значення.

У IV–III тис. до н. е. трипільці виготовляли керамічні жіночі статуетки, різноманітні фігурки тварин (овець, коней, биків) та їх дитинчат, які символізували плодючість. Дитячі іграшки давніх слов'ян (дерев'яні коники, качечки) знайдено під час розкопок на Наддніпрянщині. Вони датовані приблизно X – початком XII ст.

У дохристиянський період іграшки зображали священних тварин, птахів, фантастичних істот, що свідчить про їх зв'язок з язичницьким культом, народною міфологією. Після прийняття християнства іграшки здебільшого використовували з ігровою та декоративною метою. У другій половині XVIII ст. внаслідок розвитку в Україні ярмаркової торгівлі розпочалося масове виробництво забавок на продаж. Розквіт кустарного іграшкового промислу припадає на середину XIX ст. Найбільше виготовляли забавок на Наддніпрянщині, Поділлі, Прикарпатті. Серед тогочасних іграшок

Наддніпрянщини кінця ХІХ ст. – дерев'яні кухлики для зачерпування рідини, дерев'яні ляльки, маленькі моделі побутових речей, дзиги, вітрячки, механічні забавки з відповідними руховими елементами – вирізані фігурки попарно з'єднаних планками ведмедів, ковалів, ткачів.

Іграшка Опішні, Петриківки. Селище Опішня відоме своїми керамічними іграшками: коник, квочка з курчатами, пташниця, вершники, міські та сільські жінки, звірі-музики. Гончарі, крім ужиткового посуду, виробляли й «дріб» тобто маленькі іграшкові посудинки: глечики, макітерки, мисочки, горнятка, маснички. Вони повторювали традиційні форми ужиткового посуду, а розписували їх відповідно до місцевості, де виготовляли.

Іграшка весела, образи близькі оточенню дитини, оздоблена квітами, елементами рослинності, що викликає естетичні переживання і бажання відтворити цю красу у своїй творчості.

Карпатська іграшка. Одним з найбільш відомих осередків такої культури є Косівщина що на Івано-Франківщині. Іграшки виготовлені з тих природних матеріалів, яких було вдосталь. Образи близькі для розуміння дітей, розписані дрібним, ритмічним рослинним та геометричним орнаментом, що відтворюють культуру етносу.

На Гуцульщині вівчарі ліпили іграшки з плавленого овечого сиру. Випасаючи овець, вони виготовляли казкових оленів, баранчиків, фантастичних півників, коників, а повернувшись із полонини, дарували їх дівчатам і дітям.

Яворівські іграшка. Іграшки виготовляють з дерева природного кольору: різноманітні візочки з драбинками, кониками, іграшкові меблі (столи, скрині, лави-ліжка), іграшкові музичні інструменти (сопілки, пищики, тарахкальця, тріскачки).

Легкими мазками наносять рослинні мотиви: вербівки, пагінці, сонечко, квітку, розетку. Кольори: жовтий, червоний, синій. Іграшки динамічні і звучні, наприклад, пташка під час руху махає крилами.

Іграшка волинського краю. Волинська іграшка проста за конструкцією, виготовлена з того природного матеріалу, якого вдосталь на Поліссі (дерево,

глина, лоза, солома). Часто це зменшені знаряддя праці чи іграшки різного практичного призначення для відганяння напасті від худоби. Її слід використовувати знайомлячи з історією рідного краю, в рухливих іграх, хороводах, розвагах.

В Україні іграшки виробляли не тільки з твердих і пластичних матеріалів, а також із лози, соломи, рогози, довгої трави. Для виготовлення саморобних іграшок використовували тканину, кольоровий папір, картон.

Народна іграшка є специфічним витвором. Вона повинна мати пізнавальну цінність для дитини, відображати явища реального світу в доступних їй формах. Народна іграшка повинна не тільки нести інформацію, а й бути естетичною. Дитина сприймає народну іграшку і як витвір мистецтва, що сприяє її духовному збагаченню.

Молодший дошкільний вік. Завдання: зацікавити; збудити інтерес; емоційно сприймати; пізнавати образи в іграшці; знайомити з декоративними візерунками; зображати образи, епізоди з народних казок.

Перший етап – замишування іграшкою: одну, дві іграшки вносять (сюрпризний момент); викликають радісні емоції – милуються, розглядають форми, частини, колір; показують в русі, якщо динамічна; читають потішку, вірш, супроводжуючи показом іграшки; залишають в груповій кімнаті.

Розгляд супроводжують музикою, під яку іграшки „танцюють”.

Другий етап – закріплення знань про іграшку в різних видах діяльності:

- дидактичні ігри: «Якої іграшки не стало», «Чарівний мішечок», «Знайди, що назвала»;
- рухливі ігри: «Перепілочка», «Знайди свій будиночок», «Кізонька»;
- зображувальна діяльність: конструювання (парканчик півнику, загорожа свинці);
- малювання (домалювати зернята півнику, доріжку конику); аплікація (викласти листя на петриківській іграшці).

Знайомлять із сопілкою (читають твори, водять хороводи). Народні іграшки використовують у самостійних іграх, музичній діяльності (співи, рухи),

демонструють як іграшки-забави.

Середній дошкільний вік. Завдання: продовжити знайомство з видами української народної іграшки, історією, народними майстрами, технологією, особливостями елементів та колориту оздоблення, формувати практичні уміння.

Знайомлять з більшою кількістю народних іграшок, наголошують на регіональних особливостях народної іграшки, розповідають про промисли за допомогою віршів, казок про майстра. Використовують: розгляд – опис іграшки; порівняння; дидактичні ігри для закріплення характерних особливостей іграшки («Знайди і опиши», «Склади іграшку з чотирьох, шести частин», «Підбери візерунок» з називанням елементів орнаменту).

Складають розповіді про іграшки, слухають поетичні розповіді, казки, більш різноманітно використовують в образотворчій діяльності, виготовляють іграшки-саморобки, влаштовують вистави.

Старший дошкільний вік. Завдання: продовжити роботу по ознайомленню з українською народною іграшкою; поглибити знайомство з її видами, історією, народними майстрами, технологією, особливостями елементів і колориту оздоблення; оволодіння практичними вміннями і розвиток творчого самовираження.

Проводять серію мистецтвознавчих занять за структурою:

- розглядання іграшки, інформація про промисел, історія, технологія, техніка, характер, особливості оздоблення;
- складання коротких розповідей про іграшку.

Проводять мистецтвознавчі бесіди. Цікава казка може замінити суху розповідь про іграшку. Для ознайомлення використовують фото, ілюстрації.

В образотворчій діяльності створюють виразні образи, користуються прийомами оздоблення.

На музичних заняттях використовують оркестр свищиків чи шумових інструментів, розучують нескладні мелодії, водять хороводи.

Влаштовують уявні екскурсії під час яких з'являється можливість

закріплювати знання різних іграшок. Також іграшками можна ілюструвати придумані казки, вистави, використовувати на народних святах-розвагах, влаштовувати ярмарок іграшок.

Особливості гри як засобу всебічного розвитку дитини.

Класифікація дитячих ігор

Гра є одним з найцікавіших видів людської діяльності, провідною діяльністю дітей дошкільного віку, засобом їх всебічного розвитку, важливим методом виховання. Мати дитинство – це передусім мати право на розвиток власної ігрової діяльності.

Дитяча гра – це діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності, в якій дитина відображає враження від її пізнання.

Структура гри: мета, мотиви, засоби реалізації, планомірні дії, результат.

Загальні, універсальні ознаки дитячої гри:

- *гра як активна форма пізнання навколишньої дійсності* – різноманітність її форм уводить дитину у сферу реальних життєвих явищ, завдяки чому вона пізнає якості та властивості предметів, їх призначення, способи використання; засвоює особливості стосунків між людьми, правила і норми поведінки; пізнає саму себе, свої можливості і здібності;

- *гра як свідомо і цілеспрямована діяльність* – кожній грі властива значуща для дитини мета, навіть найпростіші ігри-дії з предметами мають певну мету (нагодувати, покласти ляльку спати). Чим менша дитина, тим більш наслідувальними є її ігрові дії. Поступово зростає рівень усвідомленості дітей у грі. Щоб досягти мети, вони відбирають необхідні засоби, іграшки, здійснюють відповідні дії та вчинки, вступають у різноманітні стосунки з товаришами. Діти домовляються про тему і зміст гри, розподіляють ролі, певною мірою планують свою діяльність. Усе це свідчить про цілеспрямований, свідомий характер гри.

Специфічні, характерними ознаки дитячої гри:

- *гра як вільна, самостійна діяльність, що здійснюється за особистою*

ініціативою дитини – у грі дитина реалізує свої задуми, по-своєму діє, змінює за своїми уявленнями реальне життя;

- *активний творчий характер* – гра передбачає активну роботу уяви, емоцій і почуттів дитина. Ініціативу і творчість у різних ситуаціях діти виявляють по-різному. В одних іграх їхня творчість пов'язана з побудовою сюжету, вибором змісту, ролей; в інших – виявляється у виборі способів дії, їх варіативності (жмурки, ігри у доміно, м'яч);

- *висока емоційна насиченість* – у процесі гри діти переживають певні почуття, пов'язані з виконуваними ролями; турбота, ніжність «матері», відповідальність «лікаря», справедливість «вихователя». У колективних іграх вони виявляють дружбу, товариську, взаємну відповідальність, відчувають радість від результату, подолання труднощів.

За твердженням вчених, упродовж дошкільного віку відбувається розвиток гри. *Ю.Аркін* зауважував, що її розвиток відбувається у таких напрямках:

- від мало чисельних до багато чисельних;
- від нестійких угруповань до стійких;
- від безсюжетних до сюжетних подій;
- від відображення подій особистого життя до відображення явищ суспільного життя.

О.Усова, досліджуючи ігри дітей дошкільного віку, довела, що вони змінюються з віком дітей і розвиток їх змісту відбувається за такими напрямками:

- змінюється вид ігор (ігри-дії, будівельні, конструкційні ігри, рольові, сюжетно-рольові, творчі);
- використання дітьми роль (спочатку це одна нескладна роль, поступово їх кількість збільшується, а зміст ускладнюється).

Класифікація ігор (за К. Гросу):

- *експериментальні* (сенсорні, моторні, інтелектуальні, вправи для формування волі); на думку Гросу, у своїй основі ці ігри мають інстинкти;

- спеціальні (ігри, під час яких розвиваються необхідні для використання в різних сферах життя (суспільного, сімейного) часткові здібності).

Класифікація ігор (за В. Штерном): індивідуальні (за задумом дитини) та соціальні (спільні з іншими). На його погляд, зовнішній фактор (соціальне оточення) дає лише матеріал для гри, вибір якої дитина здійснює інстинктивно.

Швейцарський психолог Ж. Піаже виокремлював: *ігри-вправи* (виникають у перші місяці життя дитини); *символічні ігри* (найпоширеніші ігри дітей віком від двох до чотирьох років); *ігри за правилами* (ігри дітей від семи до дванадцяти років).

Класифікацію ігор (за Катрін Гарвей):

- *ігри з рухами і взаємодією* (відображають надлишок енергії та емоційний настрій дітей);
- *ігри з предметами* (починаються з маніпуляції, далі – практика і тренування до повного вдосконалення);
- *мовні ігри* (створення дітьми римованих творів, які не мають точного смислового змісту, – пісенок, лічилок, приказок, жартів);
- *ігри із соціальним матеріалом* («драматичні» або «тематичні»);
- *ігри за правилами, заданими дорослими*;
- *ритуальні ігри* (засновані на рухах, ігрових предметах, мові, соціальній умовності).

Класифікація ігор (за П. Лесгафтом):

- *сімейні* («імітаційні») ігри, в яких діти дошкільного віку повторюють те, що бачать у навколишньому житті;
- *шкільні ігри*, які мають певну форму, конкретну мету і правила.

Загальну класифікацію ігор збагачує обґрунтування С. Русовою народних ігор як прадавнього засобу виховання і навчання дітей, нескінченного джерела духовних сил. Ці ігри прилучають дітей до народної мудрості, досвіду поколінь. До цього часу вони не мають наукової класифікації і використовуються для розвитку мовлення дітей, ознайомлення з природою, життям і працею дорослих.

Класифікація дитячих ігор (за С. Новосоловою):

1) *самостійні ігри* (виникають з ініціативи дітей):

- ігри-експериментування;
- сюжетні ігри (сюжетно-відображувальні, сюжетно-рольові, режисерські, театралізовані);

2) *ігри, що виникають з ініціативи дорослого*, який використовує їх з освітньою та виховною метою:

- навчальні ігри (дидактичні, сюжетно-дидактичні, рухливі);
- розважальні ігри (ігри-забави, ігри-розваги, інтелектуальні, святково-карнавальні, театральні-постановні);

3) *ігри, що мають своїм джерелом історичні традиції етносу* (народні), можуть виникати з ініціативи дорослого, старших дітей.

Сучасна класифікація дитячих ігор:

1) *творчі ігри:*

- режисерські;
- сюжетно-рольові (сімейні, побутові, суспільні);
- будівельно-конструкційні;
- ігри на теми літературних творів (драматизації, інсценування);

2) *ігри за правилами:*

- рухливі (великої, середньої, малої рухливості; сюжетні, ігри з предметами; з переважанням основного руху; ігри-естафети);
- дидактичні ігри (словесні, з іграшками, настільно-друковані).

3) *народні ігри* (забави, рухливі, дидактичні, обрядові).

Сюжетно-рольові ігри дітей дошкільного віку: виховне значення, структура, педагогічне керівництво

Сюжетно-рольова гра – образна гра за певним задумом дітей, який розкривається через відповідні події (сюжет) і розігрування ролей.

Сюжет – відображення дітьми у грі певних дій, подій, взаємин із життя та діяльності оточуючих.

Елементи сюжету ігрової діяльності: персонаж, ситуація, дія, предмет.

Сюжети ігор: побутові (відображають побут сім'ї, дитячого садка); ігри на теми праці; суспільні гри; гри за змістом літературних творів.

Структура сюжетно-рольової гри (за Д. Ельконіним):

- ролі, які перебирають на себе діти в процесі гри;
- ігрові дії, за допомогою яких діти реалізують обрані ролі;
- ігрове використання предметів, за якого реальні предмети замінюють ігровими;
- реальні стосунки між дітьми, які виявляються в різноманітних репліках, зауваженнях, за допомогою яких регулюється розвиток гри.

Протягом дошкільного віку сюжети ігор не тільки урізноманітнюються, а й стають тривалішими. Якщо в молодшому дошкільному віці розігрують один і той самий сюжет протягом 10-15 хв., то діти середнього дошкільного віку розігрують його 40-50 хв., а діти старшого дошкільного віку – кілька годин і навіть днів. Діти шостого року життя збагачують гру новим змістом, надають їй іншого спрямування завдяки поглибленню й розширенню знань, розвитку мислення, уяви.

Особливою рисою сюжетно-рольової гри є те, що її створюють самі діти, а їхня ігрова діяльність має самостійний і творчий характер. Творчий характер ігрової діяльності виявляється в тому, що дитина ніби перевтілюється в того, кого зображує.

Діти відображають у грі предметну трудову діяльність дорослих (приготування їжі, ремонт квартири), стосунки між людьми, суспільну сутність їхньої діяльності («лікар» уважно вислуховує своїх «пацієнтів», призначає «лікування»). Конкретні взаємини між персонажами гри можуть бути різними: співпраця, взаємодопомога, турбота одне про одного. Іноді вони проявляють ворожість, грубість, жорстокість, що залежить від конкретних соціальних умов життя і виховання дитини. Діти спочатку зосереджуються на сюжетах, які відображають предметну діяльність дорослих, невдовзі починають відтворювати стосунки людей, а ще через деякий час – суспільні відносини між

ними. Це виявляється навіть у характері їхніх суперечок. Якщо серед молодших дошкільників вони виникають із приводу користування конкретним ігровим предметом, то діти середнього дошкільного віку найчастіше конфліктують із приводу ролі, а старші дошкільники вже чітко дотримуються обумовлених роллю правил, бурхливо реагують на їх порушення.

На *другому і третьому році життя* діти починають гру ситуативно, без будь-якого попереднього плану. Тема її залежить від іграшки, що потрапляє в поле зору, або від того, яка гра захопила однолітків. Такі ігрові інтереси є нестійкими і легко змінюються. На *четвертому році дитина* починає осмислювати мету гри, однак через інтерес до дії часом забуває цю мету, демонструє невміння узгоджувати свої дії у спільній грі, не завжди розуміє своїх партнерів. *Діти старшого дошкільного віку* заздалегідь обговорюють задум гри, добирають, а іноді самостійно готують матеріал для неї. Ігри їхні триваліші, постійно ускладнюються і доповнюються новими епізодами, фрагментами, образами.

Зміст кожної гри розкривається завдяки виконанню дітьми обраних ролей. Ролі можуть виконуватися з використанням простих рухів, міміки, розмови без супроводу дій, дій без супроводу відповідних мовних висловлювань. Дитина може виконувати її «за себе», «за ляльку» або одночасно «за себе» і «за ляльку».

Виконуючи роль, дитина підкоряється обумовленим нею правилам поведінки. Ці правила дошкільники встановлюють самостійно. Встановлені дитиною правила внутрішньо самообмежують, самовизначають її.

На різних вікових етапах виконання ролі має свої особливості. У ранньому дитинстві діти усвідомлюють свої ролі в найзагальніших рисах. Їх захоплює дія сама по собі («водій» перевозить вантажі, «мама» або «кухар» готує їжу). У середньому дошкільному віці діти обирають роль перед початком гри, а ігрові дії виконують відповідно до ролей. При цьому дитина, усвідомлюючи себе, входить у роль іншої особи, переважно дорослого.

Педагогічне керівництво в процесі сюжетно-рольової гри має свої

особливості. Педагог сприяє розвитку задуму гри, розширенню змісту, уточненню ігрових дій, ролей, виявленню доброзичливих взаємин. Вихователь повинен прагнути до того, щоб ці взаємини дітей закріплювались, ставали реальними й поза грою. Керівництво грою ні в якому разі не повинно бути нав'язливим.

Педагог чинить виховний вплив через ролі, які виконують діти. Наприклад, він запитує вихованця, який виконує роль завідуючого у грі «Магазин», де каса, хто касир, чому в магазині немає тих чи інших предметів, чи зручно буде покупцеві вибрати те, що він хоче купити, хто загортатиме товар, і підказує, що покупці дякують продавцеві, а той ввічливо запрошує приходити до магазину знову.

Найефективніший спосіб педагогічного керівництва – участь педагога в грі. Через виконувану ним роль, ігрові дії вихователь впливає на розвиток змісту гри, допомагає залученню до неї всіх дітей, особливо несміливих, соромливих, побуджує у них впевненість у своїх силах, викликає почуття симпатії дітей до них. Разом з тим участь дорослого в грі дає змогу дещо обмежувати вожаків, які часом пригнічують ініціативу ровесників, нав'язують колективу свій план гри, свої бажання.

Після закінчення гри вихователь відзначає дружні дії дітей, старших залучає до обговорення гри, підкреслює позитивні стосунки її учасників.

Педагог повинен проаналізувати гру, оцінити її виховний вплив на дітей і продумати способи подальшого керівництва сюжетно-рольовими іграми.

Театралізовані ігри дітей дошкільного віку: види, своєрідність керівництва

Театралізовані ігри – розігрування в особах літературного твору, відтворення за допомогою виражальних засобів (інтонації, міміки, жестів, пози, ходи) конкретних образів.

Театралізовані ігри охоплюють:

- дії дітей з ляльковими персонажами або дії за ролями;
- літературну діяльність (вибір теми, складання, інсценування своїх творів);

- образотворчу діяльність (одяг персонажів, малювання декорацій, виготовлення атрибутів);
- музичну діяльність (виконання пісеньок, інсценування музичних творів).

До театралізованих ігор належать ігри-драматизації та ігри на теми літературних творів.

Гра-драматизація – особливий вид ігрової діяльності дітей дошкільного віку, який передбачає розігрування в особах літературних творів зі збереженням послідовності епізодів.

Сюжет гри, послідовність подій, ролі, вчинки, мова героїв визначаються текстом літературного твору. Дітям необхідно дослівно запам'ятати текст, усвідомити перебіг подій, образи героїв казки чи оповідання і зобразити їх саме такими, якими вони є у творі. Літературний твір своїм змістом визначає, які дії необхідно виконувати, однак він не містить вказівок щодо способів їх утілення - рухів, міміки, інтонації.

Перевтілення і створення образу можливі за наявності в дитини певних знань про зображені в літературному творі об'єкти і явища навколишнього світу, навичок виразного читання й усної розповіді, досвіду рухової діяльності.

Структура гри-драматизації:

- *підготовка до гри-драматизації*, яка охоплює заходи спрямовані на засвоєння літературного тексту: читання або розповідання тексту вихователем; прослуховування тексту в звукозаписі; бесіда з дітьми про особливості характерів голосів персонажів; переказування змісту тексту, під час якого діти закріплюють у своїй пам'яті послідовність подій, що відбуваються, прямої мови персонажів; переказування за виконаними дітьми ілюстраціями, сюжетними малюнками;
- *збагачення знань дітей про персонажів та події*, про які йдеться у грі; вправління у виразному читанні тексту; підготовка атрибутів і декорацій. Цій меті служать спеціальні ігрові вправи, спрямовані на пошук і розвиток виражальних засобів (імітаційних рухів, почуттів, ходи, міміки), необхідних для створення образу;

- власне *гра-драматизація*, в якій розвиваються творчі здібності дітей.

Робота над грою-драматизацією починається з підбору художнього твору. Сюжет його має бути динамічним і цікавим, багатим на діалоги, яскраві персонажі. Без цього неможливо зацікавити дітей твором, його героями.

Перед початком гри-драматизації з дітьми молодшого дошкільного віку вихователь кілька разів читає текст, а потім організовує своєрідну драматизацію: знову читає твір, а діти, прислуховуючись до тексту, виконують певні дії.

З часом вони запам'ятовують вірші, уявляють себе в певній ролі, намагаються самостійно відтворювати текст. Запам'ятовуванню тексту сприяють неодноразове перечитування його вихователем, розгляд ілюстрацій. Далі організовують гру-драматизацію у формі настільного театру: вихователь показує можливі для конкретної ролі ігрові дії (як махають крильцями маленькі веселі пташечки, незграбно ходять ведмежата, тремтить полохливий зайчик), ознайомлює з особливостями мови персонажів і можливими виражальними засобами, що розкривають їхні характери. Після цього діти виконують ролі персонажів твору.

В іграх костюм доповнює образ, проте він не повинен обмежувати дитину. Якщо костюм виготовити не можна, досить використати окремі елементи його, які б характеризували відмінні ознаки того чи іншого персонажа: гребінь півника, хвіст лисички, заячі вуха. До виготовлення костюмів добре залучати самих дітей.

Прийоми керівництва іграми-драматизаціями в старшій групі: спочатку вихователь читає оповідання цілком, а потім – частинами; читання (розповідь) може супроводжуватися ілюстраціями, коментарями; вихователь може запропонувати звести споруду відповідно до сюжету твору, намалювати декорації до гри, виліпити персонажів твору, що сприяє розвитку в дітей інтересу до сюжету і відтворення його в грі; переконавшись, що дошкільники належно сприйняли зміст твору, вихователь організовує гру-драматизацію.

Старші дошкільники розподіляють ролі, враховують інтереси, побажання. Однак потрібний деякий вплив вихователя, треба викликати доброзичливе ставлення ровесників до несміливих дітей, підказати, які ролі їм можна доручати.

Ігри на теми літературних творів – ігрове втілення дітьми літературного твору, який їм сподобався. Ігри на теми літературних творів менше прив'язані до сюжету і композиції конкретного твору, ніж ігри-драматизації. Вони можуть поєднувати події з різних літературних джерел, довільно інтерпретувати їх зміст, передбачати нових героїв. Тому в самостійних іграх герої різних літературних творів можуть діяти дуже несподівано. Діти в них вільно примирюють непримиренних за сюжетом казки чи оповідання героїв, легко перемагають зло. Закінчуватися гра може так, як цього хоче дитина, а не так, як про це йдеться у творі.

Формуючи предметне середовище для самостійної театральної-ігрової діяльності, вихователь повинен враховувати рівень підготовленості дітей до участі в ній, продумувати можливі форми її здійснення, театральний ігровий матеріал (персонажі, елементи декорацій), які покликані збуджувати у дошкільників бажання гратися. Розвиток театральної-ігрової діяльності дітей залежить і від особистості педагога, його емоційності, естетичної культури, вміння враховувати інтереси і нахили дошкільників, налаштовувати їх на втілення ігрових задумів.

Конструктивно-будівельні ігри дітей дошкільного віку: способи конструювання, педагогічне керівництво

Конструктивно-будівельні ігри – різновид творчих ігор, у яких діти відображають навколишній предметний світ, самостійно зводячи споруди і обігруючи їх.

Зведення споруд – один зі способів здійснення ігрового задуму, є . Іноді воно передує рольовій грі: наприклад, діти будують корабель, пристань, а потім

розвивають сюжет гри «Морська подорож». Необхідність зведення споруди може виникнути і під час гри, тоді діти переключаються на будівництво, а після його закінченні продовжують гру.

Конструктивно-будівельні ігри розвивають розумові здібності: вміння цілеспрямовано розглядати предмети і споруди, уявно ділити їх на частини, порівнювати, бачити спільне і відмінне, робити висновки й узагальнення, виокремлювати основні елементи конструкції. У дітей дошкільного віку виробляється вміння користуватися сенсорними еталонами (системами геометричних форм і тіл, просторових відношень, кольорів). Ігри з будівельним матеріалом розвивають у дітей довільність психічних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, уяви, спостережливості), формують інтерес до техніки.

Ігри, основою яких є зведення конструкцій, сприяють формуванню у дошкільників уміння ставити мету, планувати послідовність операцій, добирати необхідний матеріал, оцінювати результати роботи, творчо здійснювати задум гри. Систематична участь у конструктивно-будівельних іграх збагачує досвід дитини, виховує такі її моральні й вольові якості, як працелюбство, самостійність, організованість, відповідальність, ініціатива, товариськість, уміння доводити справу до кінця, долати труднощі, уважно слухати пояснення вихователя.

Ігри з будівельним матеріалом приносять дітям емоційну насолоду, почуття радості від вирішення конструкційних завдань, зміцнюють віру в свої сили.

Типи будівельного матеріалу (за Є.Фльоріною):

- великий будівельний матеріал (куб, циліндр, паралелепіпед), призначений для зведення споруд на підлозі;
- настільний будівельний матеріал (ті самі форми, але менші за розміром);
- напівфабрикати (набори дощечок, коліщаток);
- конструктори (ускладнений будівельний матеріал).

Послідовність ускладнення основних прийомів ***конструювання*** (за З.Ліштван):

- зведення споруди вихователем з показом дітям прийомів конструювання і поясненням дій;
- показ зразка споруди, зведеної вихователем, з наступним аналізом її складових частин;
- демонстрування окремих прийомів конструювання, якими діти мають оволодіти;
- показ зразка незакінченої споруди, яку діти повинні самостійно добудувати;
- повідомлення теми конструкції із зазначенням умов, яких діти повинні дотримуватися (конструювання за темою або заданими умовами);
- зведення дітьми споруд за їхніми задумами.

Використання педагогом конкретного прийому залежить від складності будови, способу з'єднання деталей, здібностей дітей. Наприклад, в усіх вікових групах часто використовують зразок конструкції: в одному випадку вихователь демонструє зразок і процес спорудження будівлі, в іншому – тільки зразок, а діти самостійно мають з'ясувати послідовність операцій. Педагог може запропонувати незакінчену будівлю, показати лише новий прийом зведення, а діти повинні спорудити її самостійно.

Конструювання на тему за заданими умовами – метод, суть якого полягає у тому, що один і той самий об'єкт будівництва споруджується у різних варіантах, за певними умовами, запропонованими вихователем.

Конструювання за власним задумом – вид конструювання, в якому всі завдання вирішуються дитиною самостійно.

Конструювання за моделями – метод розвитку творчої конструктивної діяльності, який полягає в тому, що дитині пропонується самостійно відтворити модель будівлі, в якій обриси складових її частин приховані (малюнок або виконана вихователем будівля, обклеєна цупким білим папером) (О.Лурія).

Діти *молодшої групи* повинні вміти: зводити різноманітні будови для обслуговування реалізації ігрових задумів; створювати будь-яке ігрове середовище з різноманітних будівельних матеріалів та предметів; на основі власного досвіду і потреб гри зводити будови за допомогою засвоєних способів

конструювання, використовувати їх у сюжетно-рольовій грі.

Діти *середньої групи* повинні вміти: при створенні будівель використовувати знання про навколишній світ, способи конструювання, споруджувати нові будівлі за зразком; творчо змінювати будівлі, створюючи нові на спільній основі, підкреслювати характерні ознаки конструкції відповідними деталями; обмірковувати задуми ігрових споруд, вирішувати розумові завдання: підбір матеріалу згідно із задумом, послідовність будівництва.

Діти *старшої групи* повинні вміти: спільно будувати, творчо розвивати сюжети ігор з будовами; створювати нові споруди за зразком, різні їх варіанти за умовами щодо розміру, форми, кольору, призначення, оздоблення; користуватися узагальненими уявленнями про можливості зведення і зміни різних конструкцій з конкретних матеріалів; збагачувати і розширювати предметно-ігрове середовище створеними власноруч і спільно з дорослими конструкціями, іграшками-саморобками, використовувати їх для реалізації ігрових задумів.

Іграм з будівельним матеріалом потрібно надавати змістовного характеру. Тому вихователь добирає доступні для *дітей молодшої групи* іграшки. «Оббудовування» іграшок становить зміст конструктивно-будівельних ігор у молодших групах. Дітям радять будувати для ляльок стільці, ліжка, для півника і коника обгороджувати парканчиком подвір'я, а потім організувати на цій основі ігри. Слід пам'ятати, що у молодших групах діти граються ще не разом, а поряд. Вихователь вчить їх не заважати одне одному, формує доброзичливі стосунки, привчає дітей гратися невеличкими групами, погоджувати свої дії, радіти спільним досягненням.

Одним зі способів об'єднання дітей в ігрових діях є спорудження будівель самим вихователем (вони можуть бути складніші, ніж ті, що їх пропонують будувати дітям, більші за розміром). Дорослий не лише демонструє можливості будівельного матеріалу, а й пояснює, як можна гратися разом. Наступний етап – діти будують удвох: вихователь визначає, що

робитиме кожний. Навчити разом будувати одну споруду почергово – завдання складне, потрібна спільна діяльність дітей і вихователя. Після закінчення будівництва він допомагає організовувати нескладну сюжетну гру.

Вихователь може керувати будівельно-конструкційними іграми по-різному. Спочатку це може бути демонстрування прийомів спорудження будівлі та ігри з нею. В міру розширення ігрового досвіду дітей він час від часу запитує, що вони планують побудувати, радить, як і де це краще зробити. Найефективнішими засобами педагогічного керування конструктивно-будівельними іграми є спільна гра педагога з дітьми та використання сюжетної іграшки як мотиву будівництва.

У середньому дошкільному віці передбачається подальший розвиток інтересу до будівельних ігор, використання створених будівель у сюжетно-рольових іграх, навчання будувати не лише за відповідним зразком, а й з певної теми, освоєння складніших прийомів роботи. Діти 4-5 років уже мають необхідний досвід у найпростіших його формах, уміють гратися невеликими колективами, розподіляти між собою будівельний матеріал, узгоджувати ігрові дії, досягати спільного результату. Вихователь заохочує дітей організовувати ігри з будівельним матеріалом, веде з ними бесіди про те, як можна цікаво гратися, які споруди збудувати, а також розглядає відповідні ілюстрації, читає художні твори. Під час екскурсій, цільових прогулянок він звертає увагу на будівлі, мости, огорожі, вчить дітей бачити красу споруд, помічати не лише спільні, а й відмінні ознаки, виділяти окремі частини.

4-5-річні діти ще не здатні самостійно відтворити в будівельній грі те, що вони бачили. Споруджуючи зразок будівлі, вихователь звертає увагу на те, що кожен будинок має основу, фундамент, на якому зводять стіни. Разом з дітьми добирає необхідний матеріал, стежить, як діти кладуть фундамент, далі зводять стіни, роблять вікна. Коли діти оволодіють основами будівництва, вихователь навчає їх обирати теми, визначати послідовність будування: з чого починати, як продовжувати, чим завершити, тобто планувати свою діяльність.

Керуючи конструктивно-будівельними іграми дітей середньої групи,

доцільно навчати їх певних прийомів, використовуючи зразок і споруджену спільно з вихователем будівлю, вправляти в уже відомих будівельних іграх. Діти мають вчитися рахуватися з думкою партнера, справедливо оцінювати внесок кожного у спільну справу, скромно визначати свою частку.

Організація конструктивно-будівельних ігор у *старшій групі* спрямована на поєднання інтелектуальної і практичної діяльності. Вихователь навчає їх обдумувати майбутні ігрові дії, розвиває кмітливість, спонукає втілювати різноманітні задуми.

У дітей старшого дошкільного віку виявляється інтерес до будівельних ігор. На початку конструктивно-будівельної гри діти виготовляють необхідні предмети; інколи починають будівництво, а вже потім розгортають сюжетно-рольову гру. Накопичення вражень про різноманітні будівлі, своєрідні архітектурні композиції позитивно впливає на розвиток будівельної діяльності тих дітей, які мають до неї схильність. У їхніх будівлях з'являються нові сюжети, нові поєднання форм, які дають змогу зображувати нові архітектурні деталі. Поряд з цим у дітей часто спостерігається незадоволення результатами своєї діяльності – це свідчення розвитку творчого мислення, здатності критично оцінювати свою роботу.

У процесі будівництва діти порівнюють окремі частини своєї будівлі з моделлю, що розвиває здатність помічати можливі невідповідності величин, форм будівлі до заданого зразка. У розвитку конструктивно-будівельної гри велике значення має відтворення готових конструкцій, зроблених вихователем. Вихователь навчає дітей обдумувати майбутні ігрові дії, порівнювати їх, розвиває кмітливість, рекомендує різноманітні будівельні матеріали, показує, як ними користуватись, як поєднувати окремі частини в блоки, як робити споруди рухомими, міцними і гарними.

Розвиток змісту гри визначається обсягом, якістю, чіткістю дитячих вражень про навколишнє життя. Показуючи дітям будови (великі житлові будинки, театри, вокзали), вихователь звертає їхню увагу на загальний вигляд, розкриває відповідність архітектурних особливостей їх призначенню, вчить

виділяти окремі частини, вказує на симетрію, контрасти. Дітей навчають також «читати» зображення (фото, малюнки), виділяти в них загальне, головне, частини. Зоровий аналіз допомагає дітям краще запам'ятати особливості споруди, яку вони розглядають, скласти про неї уявлення, потім скористатися ним як основою будівельної гри.

Дидактичні ігри дітей дошкільного віку: педагогічна цінність, структура, види, особливості керівництва

У ХХ столітті вивченням і методикою проведення дидактичних ігор займалися: В. Аванесова, Л. Артемова, Ф. Блехтер, А. Бурова, О. Сорокіна, А. Усова, Б. Хачапурідзе.

Дидактична гра – гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок.

Суть дидактичної гри в тому, що діти вирішують розумові завдання, запропоновані ним в цікавій ігровій формі, самі знаходять вирішення, долаючи при цьому певні труднощі.

Особливості дидактичних ігор:

- створюються дорослим;
- містять навчальні завдання;
- супроводжуються правилами.

Дидактична гра як засіб виховання та навчання використовується для: розширення уявлень дошкільників; закріплення набутих знань і формування вміння використовувати їх на практиці; полегшення та поживлення процесу навчання.

Дидактична гра як самотійна ігрова діяльність можлива за умов: доступності дидактичних завдань для сприйняття дітьми; наявності у дітей ігрового інтересу; засвоєння ними правил та ігрових дій.

Ігровий матеріал необхідний для дидактичних ігор:

- іграшковий матеріал (різних розмірів ляльки з комплектами одягу; посуд,

меблі, транспорт, м'які іграшки (тварини, птахи, комахи);

- дидактичні іграшки (мотрійки, кубики, пірамідки);

- настільно-друковані ігри (лото, доміно, шашки, шахи);

- набори з природного матеріалу;

- картинки про природу, життя сім'ї, діяльність людей, предмети домашнього вжитку.

Структура дидактичної гри:

- *дидактичні та ігрові завдання* – наявність дидактичного завдання підкреслює навчальний характер гри. Навчальна мета цих ігор прихована в ігровому завданні. Засвоєння пізнавального змісту відбувається під час ігрових дій. Дидактичні і ігрові завдання відображають взаємозв'язок навчання і гри;

- *правила гри* – визначають характер і способи ігрових дій дитини; організовують і спрямовують її стосунки з іншими дітьми, спонукають дошкільника керувати своєю поведінкою. У дидактичній грі правила є критерієм правильності ігрових дій, їх оцінки;

- *ігрові дії* – завдяки їм діти реалізують свої ігрові задуми. Увага дитини в грі спрямована на розгортання ігрової дії. Ігрові дії дітей *молодшого дошкільного віку* – перестановка, збирання предметів; їх порівняння; добір за кольором, розміром; імітування рухів, голосів. Ігрові дії дітей *середнього і старшого дошкільного віку* – виконання конкретної ролі у конкретній ситуації, загадування і відгадування, своєрідні змагання;

- *результат гри* – фінал (відгадування загадок, виконання доручень, ігрових завдань, вияв кмітливості). Для вихователя результатом гри є рівень засвоєння дітьми знань, їхній успіх у розумовій діяльності, гармонійні взаємини.

Види дидактичних ігор за навчальним змістом:

- *ігри для сенсорного виховання* («Впізнай на дотик», «Прокоти таку ж кульку», «Відгадай за смаком»);

- *ігри, спрямовані на ознайомлення дітей з об'єктами і явищами навколишньої дійсності* («Чарівний мішечок», «Відгадай за описом», «Що з чого зроблено?», «Потрібно не потрібно»);

- ігри, спрямовані на формування елементарних математичних уявлень («Один і багато», «Розстав по порядку», «Підбери собі сусіда», «Котру іграшку сховано?», «Відгадай, яке число пропущене», «Назви колір», «Яка кулька в мішку?», «Ліхтарик»);

- ігри, спрямовані на мовленнєвий розвиток («Телефон», «Хто як говорить?», «Впіймай звук», «Хто покликав?»).

Види дидактичних ігор за характером матеріалу, що використовується:

- ігри з предметами: дидактичними іграшками (мозаїка, кубики, мотрійки, піраміди), природним матеріалом (листя, плоди, насіння);

- настільно-друковані ігри (види лото, доміно, розрізні картинки, кубики);

- словесні ігри.

Види дидактичних ігор за характером ігрових дій:

- ігри-подорожі (відображають реальні факти і події через незвичайне: просте – через загадкове, складне – через переборне, необхідне – через цікаве). Мета їх – підсилити враження, надати пізнавального змісту, казкової незвичності, звернути увагу дітей на те, що існує поряд, але не помічається ними. Це може бути подорож у намічене місце, подолання простору і часу, подорож думки, уяви;

- ігри-доручення – ґрунтуються на інтересі дітей до дій з іграшками і предметами: підбирати, складати, роз'єднувати, з'єднувати, нанизувати;

- ігри з відшукуванням предметів – ґрунтуються на інтересі дітей до несподіваної появи і зникнення предметів;

- ігри з відгадуванням загадок приваблюють невідомістю: «Впізнай», «Відгадай», «Що змінилось?»;

- сюжетно-рольові дидактичні ігри, в яких ігрові дії полягають у зображенні різних життєвих ситуацій, у виконанні ролей (покупця, продавця, вовка, гусей);

- ігри в фанти або в заборонений «штрафний» предмет (картинку), пов'язані з цікавими ігровими моментами – скинути картку, утриматися, не сказати забороненого слова.

Педагогічне керівництво дидактичними іграми:

- *підготовки до гри* (підбір відповідно до програмних вимог для певної вікової групи; визначення оптимального часу її проведення; підготовка дидактичного матеріалу; вивчення і осмислення гри; продумування методів і прийомів керівництва нею; збагачення дітей знаннями й уявленнями, необхідними для розв'язання ігрового завдання);

- *проведення гри* (ознайомлення зі змістом гри – розкриття змісту і правил гри; з'ясування раціональних способів досягнення передбачуваного результату; гра; поєднання наочності, слова вихователя і дії дітей з іграшками; участь вихователя залежно від віку, рівня підготовки дітей, складності ігрових завдань та правил; використання порад, запитань, нагадувань);

Вихователю найчастіше доводиться пояснювати ігрові правила, показувати способи дій *дітям раннього і молодшого дошкільного віку*. У повторних іграх він контролює виконання правил кожною дитиною. Із засвоєнням змісту і правил гри діти починають діяти самостійно, а педагог спостерігає і втручається лише для подолання труднощів, які можуть виникнути.

При ознайомленні з новою дидактичною грою дітей *середнього і старшого дошкільного віку* вихователь враховує їхній досвід. Здебільшого він пояснює кілька суттєвих правил, а решту правил і окремих ігрових дій уточнює під час гри. Діти можуть зрозуміти гру лише за словесним поясненням основного змісту гри. Пояснюючи правила, треба враховувати, що в дітей об'єм уваги і здатність запам'ятовувати обмежені. Діти легко запам'ятовують 2-3 вимоги, тому складні правила слід розкрити поступово, кількома прийомами. Хтось з дітей може повторити правила, тому що недостатньо засвоєнні правила впливають на хід і результат гри;

- *аналіз гри та її результатів* (оцінка вихователя дотримання дітьми правил гри; з'ясування ефективності її підготовки і проведення).

Під час підведення підсумків гри важливо, щоб вихователь правильно і справедливо оцінив дотримання дітьми встановлених правил.

Аналіз гри передбачає з'ясування ефективності її підготовки і проведення, врахування індивідуальних особливостей дітей (кому загадати важчу загадку; сором'язливих – підбадьорити; хто недостатньо володіє мовленням - залучити до розмов; одних дітей залучити до активних ролей, а в інших - стримати ініціативу), збагачення майбутніх ігрових задумів новим матеріалом.

Дидактична гра як одна із форм навчання проводиться в час, відведений для цього в розпорядку дня для занять. Дидактичні ігри іноді передують заняттям, у такому разі мета їх зацікавити дітей, привернути увагу до того, що буде на заняттях. Гра може чергуватися з заняттями, коли треба посилити самостійну діяльність дітей, включити вже засвоєне в ігрову діяльність, підбити підсумок, узагальнити вивчений на заняттях матеріал.

Не кожна дидактична гра потребує оцінки, тому що вона є в результаті гри. Оцінюючи гру, вихователь повинен підтримувати радість від неї. Закінчувати груп слід підтриманням зацікавленості до подальших ігор («Наступного разу гратимемо ще цікавіше»).

У кожній віковій групі вихователь намічає послідовність ігор, які мають ускладнюватись за змістом, дидактичними завданнями, ігровими діями та правилами. Підбираючи дидактичні ігри потрібно враховувати не тільки пізнавальний зміст, а й ступінь складності ігрових завдань і дій. Дуже легкі завдання не викликають у дітей інтересу, а дуже важкі – обмежують їх самостійність, тому вводити нові ігри слід поступово.

Особливості навчання дітей дошкільного віку.

Основні форми організації навчання

Навчання – спільна діяльність педагога і дитини, зорієнтована на засвоєння знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності.

У навчанні взаємодіють діяльність педагога, спрямована на відбір змісту і форм передавання знань, умінь і навичок (навчання) і діяльність дитини щодо усвідомлення, засвоєння і використання знань (учіння).

Компоненти навчання:

- *навчання* (викладання) – діяльність педагога, спрямована на відбір змісту і форми передачі знань, умінь і навичок;
- *учіння* – діяльність дітей, спрямована на усвідомлення знань, їх засвоєння і застосування;
- *научіння* – результат процесу навчання, який виражається в позитивних змінах у розвитку дитини.

Функції навчання: *освітня* (реалізується завдяки відбору, передаванню і засвоєнню дітьми певної системи знань, умінь і навичок); *розвивальна* (зорієнтована на розумовий розвиток дитини, постійне вдосконалення її розумових здібностей, пізнавальної діяльності); *виховна* (виявляється у змісті знань, які стають основою світогляду, рис особистості).

Навчальна діяльність – особлива форма активності дитини, зорієнтована на зміну себе як суб'єкта учіння. За таких умов дитина свідомо обирає цілі навчання, спрямовує свою навчальну діяльність.

Компоненти навчальної діяльності дошкільників:

- *навчальна задача*;
- *планування* (відбір засобів і способів діяльності, встановлення послідовності дій);
- *уміння контролювати хід діяльності і правильно оцінювати її результати*;
- *мотиви*, які спонукають дітей до навчання (у молодшому і середньому дошкільному віці переважає емоційне ставлення дітей до спілкування з дорослим, організації заняття, навчальних матеріалів, у старшому дошкільному віці - вабить сам процес навчання, з'являються усвідомлення значущості успіху в навчальній діяльності, пізнавальні інтереси).

Дошкільна дидактика – теорія навчання дітей дошкільного віку, яка визначає мету, розробляє зміст, методи й форми організації навчання дітей.

Засновник дошкільної дидактики – *Я.-А. Коменський*. *Є. Тихеева* створила програму навчання у закладі дошкільної освіти, яка охоплює розвиток мовлення дітей, формування знань про соціальні явища, природу, основи

математики. Знання, якими оволодівають діти дошкільного віку, *О. Усова* поділила на дві категорії: прості знання й уміння, які вони опановують без спеціального навчання, в повсякденному спілкуванні з дорослими, під час ігор, спостережень, інших видів діяльності; більш складні знання й уміння, які можуть бути засвоєні лише в процесі спеціального навчання дітей на заняттях.

Дошкільне навчання має підготувати дитину до систематичного шкільного навчання.

Особливості дошкільного навчання:

- здійснюється не лише на спеціально організованих заняттях, а й у повсякденному житті;
- знання і вміння, які діти засвоюють поза заняттями уточнюються, систематизуються та закріплюються в процесі занять;
- стиль взаємин між усіма учасниками освітнього процесу – співробітництво (дитини і педагога, дітей між собою).

Форма організації навчання – спільна навчальна діяльність педагога і дітей, що здійснюється в певному порядку і встановленому режимі.

Форми організації навчання за способом організації: фронтальні; групові; індивідуально-групові; індивідуальні.

Форми організації навчання за провідною діяльністю: дидактична гра, екскурсія, заняття.

Дидактична гра – одна з поширених форм організації навчання дітей дошкільного віку, яка може використовуватися і як самостійна форма організації навчання, і як частина заняття.

У ранньому віці майже всі заняття відбуваються у формі дидактичної гри. Для старших дошкільників вона набуває значення самостійної форми організації навчання. Найчастіше використовуються для закріплення знань, здобутих дітьми під час занять.

Екскурсія – форма організації навчання, суть якої полягає у можливості безпосереднього ознайомлення дітей з предметами, явищами природи, діяльністю дорослих у природному оточенні.

Починають проведення екскурсій у другій молодшій групі (екскурсії-огляди в межах закладу дошкільної освіти. Під час екскурсій-оглядів дітей ознайомлюють із приміщеннями закладу дошкільної освіти, організують спостереження за роботою його працівників. Екскурсії з дітьми середньої групи проводяться за межами закладу дошкільної освіти (в магазин, на пошту, в бібліотеку).

Специфічне значення екскурсій полягає в забезпеченні першого сприймання невідомих предметів і явищ. За правильної методики таке сприймання є яскравим і цілісним, наснаженим емоційним ставленням дитини до побаченого.

Структура екскурсій:

- *підготовчий етап* – педагог визначає її зміст, готує відповідний об'єкт, створює у групі настрій очікування цікавого і корисного, повідомляє певну інформацію щодо об'єкта, який діти спостерігатимуть;
- *власне екскурсія* – під час екскурсій вихователь організує спостереження дітей, спрямовує їхню пізнавальну активність, стимулює мислення, увагу, сприяє розвитку уяви;
- *закріплення знань* – вихователь організує використання зібраного матеріалу, читання відповідної художньої літератури, створює умови для розвитку ігрової діяльності за мотивами побаченого на екскурсії.

Заняття – форма дошкільного навчання, за якої вихователь, працюючи з групою дітей у встановлений режимом час, організує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Види занять за змістом навчання: з ознайомлення з навколишнім середовищем; з розвитку мовленнєвого спілкування; з формування елементарних математичних уявлень; з зображувальної діяльності; з фізичної культури; музичні.

Види занять за дидактичними цілями:

- заняття із засвоєння дітьми нових знань (спостереження за новим об'єктом, читання художніх творів, розповіді вихователя);

- заняття із закріплення і систематизації досвіду (організованого і стихійного) дітей (заняття зі спостереження знайомих об'єктів, бесіди, дидактичні ігри);
- контрольні заняття (на визначення наявності у дітей знань, уявлень, умінь, навичок);
- комплексні заняття (включають повідомлення дітям нових знань, повторення, закріплення, систематизацію і використання набутих знань, умінь і навичок).

Види занять за організацією дітей:

- фронтальні (з усіма дітьми групи);
- групові (10–12 дітей);
- індивідуально-групові (4–6 дітей);
- індивідуальні (1–4 дітей).

Види занять за спрямованістю змісту (за Н.Гавриш):

- *односпрямовані*: предметне та інтегроване;
- *різноспрямовані*: інтегроване та комплексне.

Односпрямовані заняття – зміст лежить у площині однієї галузі знань, а хід переважно обмежується одним видом діяльності, хоча може застосовуватися кілька видів дій.

Предметні заняття дають можливість формувати в дошкільників чітку систему уявлень, знань, певні вміння й навички у межах окремих освітніх галузей (математики, розвитку мовлення, ознайомлення з природою, образотворчої діяльності).

Предметне заняття може бути тематичним, коли всі завдання, що їх педагог планує розв'язати підпорядковані розкриттю певної теми засобами конкретної діяльності, наприклад заняття з формування елементарних математичних уявлень на тему «На гостині у ведмедів», в ході якого через різні складові математичної галузі (форма, величина, лічба, просторове орієнтування) буде реалізовано тему гостювання.

Комплексні заняття складаються з декількох взаємопов'язаних між собою частин, які підкоряються єдиній меті, доповнюють одна одну, складають єдине ціле. Як правило, матеріал до комплексного заняття добирається з одного

розділу програми. Комплексне заняття спрямоване на різнобічне розкриття сутності певної теми засобами різних видів діяльності, що послідовно змінюють одна одну.

Інтегровані заняття має за мету синтез змісту (способів пізнання) з декількох тем, розділів програми або видів діяльності навколо однієї теми. На інтегрованому занятті майже неможливо відокремити одну сферу знань від іншої (спробуйте відокремити математичну компоненту від природознавчої та образотворчої, коли дитина викладає із семи паличок будиночок для жирафи. Ця діяльність характеризується цілісністю).

Кожне заняття передбачає освітні, розвивальні та виховні завдання. Обсяг навчального змісту залежить від вікових можливостей дітей, рівня їхнього загального розвитку і працездатності. Найдоцільніше заняття проводити в першу половину дня: у цей час діти легше переносять розумове навантаження. Розклад занять на тиждень складають з урахуванням найвищого рівня працездатності дошкільників. Найвища працездатність виявляється у вівторок, середу, четвер, тому на ці дні тижня планують складніші заняття, що активізують мислительну діяльність. У розкладі їх краще ставити першими, а заняття, що вимагають від дітей більшої рухової активності і мають значне емоційне навантаження (музичні, фізкультурні, образотворчої діяльності), – другими.

Проведення занять передбачає дотримання певних *гігієнічних норм*: чисте, провітрене, добре освітлення приміщення; меблі відповідно до зросту дітей.

Структура заняття:

- *початок заняття* (організаційний момент з метою викликати інтересу дітей до змісту заняття; постановка мети; пояснення шляхів її досягнення);
- *хід заняття* (організація активної пізнавальної та практичної діяльності дітей);
- *закінчення заняття* (аналіз діяльності дітей, їх участь у занятті).

Зібравши вихованців педагог перевіряє їхню готовність до заняття:

зовнішній вигляд, правильність посадки за столом, зібраність, увагу. Щоб заняття пройшло успішно, він зацікавлює дітей майбутньою діяльністю, використовуючи різні прийоми залежно від віку і сформованості в них пізнавальних мотивів навчальної роботи (сюрпризний момент, загадку, читання вірша).

На занятті дошкільникам повідомляють нові знання, дають установку на виконання завдань, організують допомогу тим, хто її потребує, поєднують колективні форми роботи з індивідуальними. Пояснення триває не більше як 5 хв., тісно пов'язане з показом. Його не варто повторювати для окремих дітей – треба привчати усіх слухати уважно. Повторення доцільне лише тоді коли в цьому є необхідність. У молодших групах активність дітей на заняттях, результати їхньої діяльності забезпечуються методами і засобами, що стимулюють зацікавленість дітей змістом знань. У середній групі дітей приваблює зміст знань і умінь, у них з'являється інтерес до занять, уявлення про те, що, навчаючись, можна дізнатися багато нового і цікавого. Старші дошкільники здобувають досвід колективної роботи на занятті, усвідомлюють, що від успіху кожного залежить успіх групи. Це важливо як для активних, так і для нерішучих дітей, які за неправильної організації навчання можуть стати невстигаючими. У ході занять педагог стежить, щоб усі діти брали активну участь у роботі, виконували завдання в достатньо швидкому темпі, встигали завершити його.

Закінчуючи заняття, вихователь підсумовує його: аналізує разом з дітьми виконання роботи (старша група), оцінює їхню участь у занятті. Не проста похвала, а оцінка «правильно» чи «неправильно» більш цінна в очах дитини, оскільки вона пов'язана з аналізом того, що він виконав. Чим докладніше пояснення оцінки, тим більше воно допомагає дитині, фіксує увагу на якості роботи: повна чи неповна розповідь, які моменти випущені при переказуванні, які речення побудовані неправильно, в яких моментах мова дитини була недостатньо виразною.

Методи навчання дітей дошкільного віку

Метод навчання – система послідовних способів взаємопов'язаної діяльності педагога і дітей, спрямована на досягнення освітніх завдань.

Прийом навчання – конкретна дія вихователя чи дитини.

Функції методів навчання: мотиваційна, навчальна, розвиваюча, виховна, організаційна.

Класифікація методів навчання:

за джерелами набуття знань:

- словесні;
- наочні;
- практичні;

за рівнями пізнавальної активності:

- пояснювально-ілюстративний;
- репродуктивний (відтворюючий);
- проблемного викладу;
- частково-пошуковий (або евристичний);
- дослідницький.

за ознакою логічного засвоєння знань

- індуктивні;
- дедуктивні;

за ознакою взаємодії в процесі:

- методи викладання;
- методи учіння.

за дидактичними функціями:

- методи первісного засвоєння;
- методи узагальнення засвоєного;
- методи контролю та перевірки;

за характером знань:

- метод повідомлюючого навчання і осмислювання нових знань;
- метод проблемного навчання і проблемного навчального пізнання.

Наочні методи – методи, за допомогою яких діти набувають знань шляхом сприйняття окремих процесів, явищ, предметів або їх зображень.

Спостереження – провідний метод навчання дітей дошкільного віку, цілеспрямоване, планомірне сприймання дитиною предметів і явищ довкілля.

Види спостережень:

- спостереження *розпізнавального характеру* – використовуються в усіх вікових групах для ознайомлення з новими об'єктами, уточнення та розширення уявлень;
- спостереження *за зміною і перетворенням об'єктів* – вимагають зіставлення даного стану об'єкта з тим, що був раніше, порівняння;
- спостереження *репродуктивного характеру* – засновані на відтворенні образу об'єкта; формують уміння використовувати знання у вирішенні практичних і пізнавальних завдань).

Педагогічні вимоги до організації спостереження:

- чіткість і конкретність мети спостереження, яку педагог ставить перед дітьми;
- врахування рівня розвитку дітей у виборі обсягу уявлень;
- планомірне розгортання процесу спостереження;
- активізація інтересу і пізнавальної діяльності дітей;
- супровід спостереження влучним і конкретним словом.

Метод демонстрації – показ дітям натуральних предметів або їх зображень (картин, відеофільмів). Його використовують для уточнення, узагальнення і систематизації знань дітей про предмети і явища, формування уявлень про недоступні для безпосереднього сприймання об'єкти.

Вимоги до методу демонстрації:

- ілюстративний матеріал повинен реально відображати дійсність, не спотворюючи її;
- його зміст має відповідати віку дітей, рівню їхнього розвитку.

Гігієнічні умови: тривалість, якість зображення, відстань, освітлення.

Словесні методи – методи навчання, що засновані на слові як джерелі здобуття знань і дають можливість переходу дітей у процесі пізнання за межі

безпосереднього сприймання.

Розповідь – образний, емоційний виклад подій, заснований на фактичному матеріалі.

Читання (слухання дітьми) творів художньої літератури – це метод навчання, який розширює знань дошкільників про предмети і явища, формує художні смаки, уміння сприймати й аналізувати художні твори, відтворювати словесні образи, простежувати і розуміти зв'язки у творі, виховувати емоційне співпереживання.

Бесіда - метод навчання, який використовується для узагальнення і систематизації знань.

У роботі з дітьми дошкільного віку використовують такі види бесіди:

- *етична* (її мета – формування моральних уявлень дітей);
- *пізнавальна* (про події життя, працю дорослих, природу);
- *вступна* (використовують для підготовки дітей до певної діяльності);
- *підсумкова* (застосовують з метою уточнення, систематизації знань).

Практичні методи навчання – методи навчання, які допомагають вихователю організувати різноманітну практичну діяльність дітей і сприяти засвоєнню знань, умінь і навичок.

Вправи – багаторазові повторення дитиною розумових і практичних дій, зміст яких задається педагогом. Їх суть полягає у багаторазовому повторенні дитиною розумових і практичних дій, зміст яких заданий педагогом.

Види вправ:

- *вправи, спрямовані на відтворення навчального матеріалу з метою його закріплення;*
- *вправи, спрямовані на використання засвоєних знань, умінь і навичок у нових умовах;*
- *вправи творчого характеру* передбачають застосування нових дій і операцій.

Ігровий метод – метод навчання, який дає можливість зробити дидактичну задачу зрозумілою, доступною і привабливою для дитини, а процес

навчання – цікавим.

Прості дослід – перетворення предмета, явища чи ситуації з метою виявлення прихованих якостей об'єктів, установлення зв'язків між ними. Їх зміст залежить від навчально-пізнавальних завдань, які ставить вихователь, можливостей дитини діяти самостійно.

Структура дослід:

- визначення навчально-пізнавального завдання (вихователем або самими дітьми);
- аналіз завдання (виявлення відомого та невідомого);
- обговорення організації дослід (визначення умов, способів впливу);
- спостереження дослід;
- аналізу одержаних результатів.

Моделювання – наочно-практичний метод, в основі якого лежить створення моделей та їх використання для формування знань про властивості і зв'язки предметів та явищ.

Вимоги до моделей:

- повинна відображати основні властивості і відношення, які є об'єктом пізнання; бути за структурою аналогічною об'єкту, що вивчається;
- повинна бути простою для сприймання і доступною для створення та дій з нею;
- повинна яскраво та чітко передавати ті властивості і відношення, які повинні бути освоєні з її допомогою.

Види моделей:

- предметна модель (аналогічна предмету фізична конструкція);
- предметно-схематична (суттєві компоненти об'єкта і зв'язки між ними позначаються за допомогою предметів-замінників і графічних знаків);
- графічна модель (графіки, формули, схеми).

Методи навчання за рівнем пізнавальної активності:

- пояснювально-ілюстративний метод – сприяє засвоєнню і відтворенню значного обсягу знань. Вихователь має змогу використати різні форми викладу

матеріалу (фронтальну, групову, індивідуальну);

- *репродуктивний метод* – заснований на відтворенні знань, повторенні способів діяльності за завданням педагога;

- *частково-пошуковий метод* – педагог доручає дітям завдання, які є окремими етапами розв'язання проблеми;

- *проблемний метод* – використовують його для активізації розумової діяльності дітей; для педагога, який вирішив використати цей метод, головне правильно сформулювати проблему, стимулювати самостійний пошук дітьми шляху її вирішення;

- *дослідницький метод* – він заснований на складанні педагогом і пропонуванні дітям проблемних завдань для пошуку рішення; діти мають сприйняти вказану вихователем або самостійно побачити існуючу проблему, усвідомити її умови, спланувати етапи і засоби вирішення, проаналізувати успішність роботи на кожному етапі.

Особливості сімейного виховання дітей дошкільного віку.

Форми роботи закладу дошкільної освіти з батьками

Сім'я – мала соціально-психологічна група, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відношеннями, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю.

Функції сім'ї:

- *виховна* – полягає у задоволенні індивідуальним потреб у батьківстві та материнстві, самореалізації особистості в дітях;

- *господарсько-побутова* – спрямована вона на задоволення матеріальних потреб членів сім'ї, забезпечення умов для збереження і зміцнення їхнього здоров'я, організацію відпочинку;

- *емоційна* – реалізація її задовольняє потребу людини у визнанні, любові, турботі, психологічному захисті;

- *духовного спілкування* – забезпечує взаємне розуміння і духовне збагачення особистості;

- *формування досвіду соціального життя* – у сім'ї особистість здобуває первинні знання і навички взаємодії з людьми;
- *сексуально-еротична* – забезпечує продовження роду, задовольняє потреби індивіда у сексуальному житті.

Виховний вплив сім'ї на особистість є наслідком дії таких чинників:

- безкорислива любов до дитини, яка вселяє їй почуття захищеності, створює атмосферу душевності, соціального і життєвого оптимізму; взаємини дітей і дорослих у сім'ї є справжньою школою почуттів, найважливішим фактором, що формує емоційно-мотиваційну сферу дитини дошкільного віку, його ставлення до людей і життя;
- природне включення дитини у найрізноманітніші людські стосунки; відбувається це завдяки участі дитини у спільних з дорослими видах діяльності;
- багаторольова структура сімейного колективу, яка забезпечує багатогранність, постійність і тривалість його виховного впливу; цей вплив відбувається в процесі взаємодії дитини і дорослих за найрізноманітніших життєвих ситуацій, щодня повторюється у різних формах;
- можливість набуття дитиною позитивного досвіду і переживання негативних почуттів; усе це відбувається в атмосфері довіри, гуманного ставлення до дитини, які є необхідними для набуття почуття впевненості, відповідальності, вміння долати життєві негаразди, гідно поводитися за будь-яких обставин.

У сім'ї дитина вперше пізнає почуття ревності, набуває досвіду подолання непорозумінь, вчиться виконувати не лише приємні для себе, а й обов'язкові, необхідні для інших справи. Вона повинна навчитися визнавати свої негативні почуття, уміти тактовно стримувати, вгамовувати їх.

Виховні можливості сім'ї можуть бути реалізовані за наявності відповідних об'єктивних і суб'єктивних умов.

Об'єктивні умови реалізації виховного потенціалу сім'ї:

- рівень матеріального достатку сім'ї (рівень і структура використання доходів, матеріальні умови життєдіяльності);
- забезпеченість дошкільними закладами, школами, закладами охорони

здоров'я;

- кількість і склад сім'ї.

Суб'єктивні умови реалізації виховного потенціалу сім'ї:

- громадянська спрямованість і культура батьків, їхнє прагнення бути авторитетами для своїх дітей, виховувати їх гармонійними особистостями;
- загальний і культурний потенціал, традиції, моральні та духовні цінності сім'ї;
- місце дитини в сімейному колективі, моральний авторитет батьків у її очах;
- педагогічна культура батьків (компонент загальної культури, який акумулює в собі накопичений попередніми поколіннями досвід виховання дітей у сім'ї).

Неповна сім'я є одним із найпотужніших джерел психогенних переживань особистості. Психічно травмує дітей розлучення батьків та їхня боротьба за дитину чи, навпаки, збайдужіння до дитини одного з них. Розлучення породжує проблему дозованого спілкування, задарювання дитини як засіб підтвердження любові до неї. Часто переживання дитини посилює психічна травма того з батьків, з ким вона залишилася.

Відчуття дитиною неповноцінності сім'ї, в якій він виховується, може позначитися на його статевій соціалізації, розвитку очікувань стосовно власної майбутньої сім'ї. У дівчинки формується підсвідоме уявлення про те, що без батька її діти можуть обійтися, тобто повноцінна сім'я не стає головною цінністю її життя. Хлопчик за такої ситуації має матір за зразок чоловічої поведінки у сім'ї, оскільки вона перебирає на себе роль захисника, хазяїна, створювача і розпорядника матеріальних благ.

Зі специфічними труднощами пов'язане виховання дітей у молодих сім'ях, що зумовлене недостатньою моральною, психологічною, соціальною зрілістю подружжя. Збідненим, нерозвиненим є їх розуміння своєї ролі в житті дитини, відповідальності за її виховання. Молоді батьки часто вдаються до авторитарного виховання, вважають покарання найефективнішим виховним засобом, непослідовно, суб'єктивно оцінюють дії дитини, що породжує або надмірну жорстокість у ставленні до неї, або вседозволеність.

Особливо збагачує виховний потенціал сім'ї участь у вихованні дітей

представників різних поколінь (бабусь, дідусів), які мають більший життєвий досвід, більше вільного часу, ніж батьки. За правильної поведінки батьків стосунки їхніх дітей з бабусями і дідусями є емоційно близькими.

Важливе узгодження виховних впливів на дитину представників різних поколінь. Старше покоління більше орієнтоване на те, щоб онуки повноцінно проживали своє дитинство, батьки здебільшого розглядають дошкільний вік своїх дітей як підготовку до успіхів у дорослому житті, намагаючись урізноманітнити її заняттями іноземної мови, спортом, музикою. Там, де існує гармонія поглядів і впливів на розвиток, становлення дитини, вона має найбільше шансів повноцінно сформуватися як гармонійна особистість.

Особливу роль у сімейному вихованні, соціалізації дитини відіграють родинні традиції і звичаї. Сімейні традиції (історично складені прядки, способи, правила поведінки, що передаються з покоління до покоління) регламентують створення сім'ї, появу дитини, подружні, батьківські стосунки, введення домашнього господарства, організацію дозвілля. До них належать спільні заняття певними видами трудової діяльності, передавання родинних реліквій, складання родовідного дерева. Родинні звичаї (безпосередні приписи певних дій у конкретних ситуаціях, що відтворюють сімейні стосунки у життєдіяльності наступних поколінь) стосуються зовнішніх (прихід в гості, прийом гостей, пошанування предків) та внутрішніх (колискова, побажання доброго ранку).

Форми роботи з батьками:

- *колективні: батьківські збори* (групові та загальні), на яких обговорюються проблеми життєдіяльності групи і дитячого садка; *зустрічі з батьками; вечори запитань і відповідей; засідання «круглого столу»* з дискусійних проблем («Що виховують покарання?», «Коли дорослий виявився неправим?», «Які батьки потрібні вашій дитині?»); *заняття-тренінги*, покликані навчити батьків правильно організувати спілкування і спільну діяльність з дитиною; *семінари-практикуми; спільні з дітьми, батьками і вихователями свята і розваги; виставки спільних робіт* батьків і дітей; *дні відкритих дверей; школи для*

батьків; сімейні (домашні) педради, які проводять у батьків вдома; батьківські конференції;

Мета *батьківських зборів* – педагогічна освіта батьків, підвищення рівня їхньої педагогічної культури, надання їм допомоги у вихованні дітей. З метою кращої педагогічної освіти батьків тематику батьківських зборів планують перспективно, на кілька років наперед. Тематика загальних батьківських зборів відрізняється від групових. На групових зборах обговорюються питання більш актуальні для батьків дітей певного віку.

Підготовка до батьківських зборів починається задовго до їх проведення (анкетування батьків; міжсімейні конкурси; запис відповідей дітей на запитання за темою на магнітофон; виготовлення з участю дітей пам'яток і запрошень батькам; оформлення подяк і характеристик на дітей). Педагог, який веде збори, зобов'язаний чітко продумати їх хід. Він не повинен затягувати дискусії, намагаючись захопити нею всіх присутніх. Важливо лише, щоб ці дискусії обов'язково закінчувалися міні-висновками. Педагог не повинен нав'язувати свою думку батькам і апелювати до висловлювань великих людей. Він повинен вміти слухати й знаходити відповіді в висловлюваннях самих батьків. Педагог не повинен публічно докоряти батькам за недоліки у виховній діяльності. Підводячи підсумки зборів, педагог повинен разом з батьками виділити шляхи покращення роботи з певного питання.

Тематика групових батьківських зборів: *молодша група* («У чому мудрість батьківської любові?», «Знати свою дитину (морально-етичне виховання)»), *середня група* («Виховуємо компетентнісну дитину», «Даруємо радість праці. Організація трудової діяльності дітей вдома, в закладі дошкільної освіти», «Правову культуру – дошкільнятам»), *старша група* («Спільна робота закладу дошкільної освіти і сім'ї з формування здоров'язберігаючої компетентності дітей», «Навчання через казку (екологічне виховання)», «Соціальна готовність дитини до навчання у школі»).

Вихователі проводять *групові консультації* для батьків з певних питань, які виникають в результаті вивчення сімейного виховання (наприклад, на

консультацію «Керування образотворчою діяльністю дітей дома» запрошують тих батьків, які не приділяють цьому достатньої уваги);

- індивідуальні: індивідуальні бесіди і консультації; відвідування дітей вдома; залучення батьків до життя дитячого садка; телефонний зв'язок;

Бесіди з батьками та іншими членами сім'ї можна проводити вранці і увечері, коли дітей приводять у заклад дошкільної освіти або забирають додому. Зустрічі-бесіди вихователя з батьками вранці короточасні. Після розпитування про те, як провела дитина вечір і як вона спала, вихователь коротенько інформує батьків про все те цікаве, що чекає на дітей сьогодні.

Вечірні бесіди з батьками також обмежені в часі. Педагог інформує декого з них, як минув у дитини день в закладі дошкільної освіти, чим вона займалась, як проявила себе, на що слід звернути увагу. Під час вечірньої бесіди з батьками можна висловити зауваження щодо зовнішнього вигляду дошкільника (довге волосся, тісне взуття). Робити зауваження слід тактовно, обґрунтовуючи свої поради турботою про дитину.

Консультації для батьків проводяться тоді, коли назріває необхідність більш докладної розмови з ними. Наприклад, щоб проаналізувати якісь помилки чи промахи, що їх припускаються батьки у вихованні дитини, і дати кваліфіковані поради та рекомендації, як виправити становище. Наприклад, вихователь, переконавшись у тому, що причиною вередування дитину, є неправильне виховання в сім'ї, запрошує матір чи батька на консультацію з певною метою: роз'яснити їм причини вередування і як їх перебороти. Через певний час після проведеної консультації педагог має поцікавитись, як батьки використовують поради у вихованні своїх дітей. Позитивний результат консультації залежить від того, наскільки знає педагог систему виховання дитини в сім'ї, наскільки кваліфікованими будуть поради і рекомендації.

Відвідування сімей дітей. Головна мета – побачити умови, в яких виховується дитина. Вихователь має бути тактовним, делікатним, рекомендації його – конкретними. Відвідини сім'ї будуть ефективнішими, якщо вихователь перед цим складе для себе характеристику рівня розвитку і вихованості дитини,

виділивши в ній моменти, які слід з'ясувати й обговорити з батьками.

Декого з *батьків або інших членів сімей* варто *запросити* до закладу дошкільної освіти для того, щоб наочно показати їм особливості поведінки їхньої дитини і вказати шлях педагогічного впливу на неї.

У практиці роботи з сім'єю виправдовують себе й такі елементи зв'язку, як *окремі доручення і прохання*, з якими вихователі звертаються до батьків: пошити національні та професійні костюми для ляльок, налагодити іграшку, допомогти оформити приміщення до свята, написати статтю до стінної газети, допомогти у проведенні екскурсій, культпоходів.

- наочно-інформаційні: батьківські куточки; тематичні стенди; ширми; дошки оголошень; інформаційні листи; тематичні виставки; анкетування; скринька пропозицій; родинні газети; виставки дитячих робіт; педагогічна бібліотека; реклама книг, публікацій у періодиці з проблем сімейного виховання; відеофрагменти організації різних видів діяльності (дидактична або театралізована гра, праця, зображувальна діяльність), режимних моментів, занять; магнітофонні записи бесід з дошкільниками; запрошення; вітання.

Сутність та види планування освітньої роботи в закладі дошкільної освіти

Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» діяльність закладу дошкільної освіти регламентується планом роботи, який визначає мету, завдання, а також зміст, форми, методи і засоби досягнення поставлених завдань.

Планування роботи закладу дошкільної освіти має відповідати *принципам актуальності, науковості, перспективності, доцільності, системності, послідовності.*

Основним документом в організації роботи закладу дошкільної освіти є *річний план*, який складається на навчальний рік та оздоровчий період, схвалюється педагогічною радою, затверджується керівником закладу дошкільної освіти і погоджується з відповідним органом управління освітою.

У річному плані передбачаються такі розділи:

- аналіз роботи закладу за минулий рік – висвітлюються результати діяльності

всіх підрозділів закладу, робляться конкретні висновки щодо здобутків, труднощів, недоліків та причин їх виникнення;

- завдання на новий навчальний рік – визначаються на основі аналізу роботи закладу за минулий рік з урахуванням виявлених проблем та потреб закладу дошкільної освіти. Кількість ключових завдань, над якими працює колектив, визначається закладом і залежить від кількості груп, режиму роботи. Їх кількість – 3-4 на рік (одне-два з них, передбачені попереднім річним планом, конкретизуються, розширюються, інші два – є новими);

- методична робота з кадрами – плануючи роботу з кадрами, слід урахувати їхню підготовленість (молоді спеціалісти, зі стажем педагогічної роботи, не з фаховою освітою).

Методичну роботу планують за такими напрямками:

- *підвищення педагогічної майстерності* (передбачаються традиційні форми роботи, що спрямовані на інформаційну обізнаність, навчання, здатність варіативно і ефективно застосовувати на практиці методи і прийоми: семінари, семінари-практикуми, засідання «круглих столів», консультації, відкриті покази різних видів роботи);

- *удосконалення професійної творчості* (нетрадиційні форми роботи: майстер-класи, клуби, творчі лабораторії);

- *самоосвіта* (обмін досвідом, взаємовідвідування, обговорення новинок педагогічної літератури).

У цьому розділі також визначаються теми засідань педагогічних рад (3-4 рази на рік), планується курсова перепідготовка та атестація педагогічних працівників;

- вивчення стану організації життєдіяльності дітей – визначаються основні напрямки вивчення роботи, їхній зміст, вказуються терміни, форми підведення підсумків, відповідальні.

Вивчення стану організації життєдіяльності дітей може бути комплексним, тематичним, вибіркоким.

Комплексне вивчення – це вивчення стану життєдіяльності дітей в окремій

групі чи декількох групах за всіма лініями розвитку. Наприклад: «Організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку за освітніми лініями: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини».

Тематичне вивчення – це вивчення окремих питань у групах або дошкільному навчальному закладі в цілому відповідно до поставлених завдань. Наприклад: «Організацій роботи з мовленнєвого розвитку дітей раннього віку», «Художньо-естетичний розвиток дітей молодшого віку». Це найбільш поширена форма, яка дає змогу визначити результативність діяльності педагогів з певної лінії розвитку чи сфери життєдіяльності, глибше проаналізувати зміст, методи і прийоми роботи з дітьми.

Вибіркове вивчення має на меті перевірку виконання попередніх пропозицій, окремих рішень;

- організаційно-педагогічна робота – передбачаються форми взаємодії закладу дошкільної освіти із закладами загальної середньої освіти: спільні педагогічні ради, консультації, батьківські збори, колективні перегляди роботи з дітьми, спільні свята і розваги, екскурсії, обмін досвідом.

До цього ж розділу включається *робота з батьками*: вивчення досвіду родинного виховання, організація гуртків для батьків та разом з батьками, педагогічні бесіди, консультації, школи молодих батьків. Доцільно передбачити ознайомлення їх з вимогами освітніх програм для дітей дошкільного віку, надати рекомендації щодо її використання у домашніх умовах сім'ї.

Загальні батьківські збори плануються у разі потреби 1-2 рази на рік. Дієвішою формою є *групові збори*, які проводяться 2-3 рази на рік;

- робота методичного кабінету – спрямовується на створення науково-методичного осередку для педагогів і батьків. Здійснюється вивчення, узагальнення і поширення педагогічного досвіду працівників свого та інших дошкільних закладів; вітчизняного і зарубіжного педагогічного досвіду; розроблення методичних рекомендацій, зразків планування, узагальнення

матеріалів з питань вивчення роботи педагогів; забезпечення та поповнення кабінету різними матеріалами (наочно-дидактичними посібниками, науковою, навчально-методичною, енциклопедичною літературою, іграшками, атрибутами, аудіовізуальними засобами), при необхідності – оформлення стендів, виставок;
- адміністративно-господарська діяльність – плануються заходи, спрямовані на створення розвивального життєвого простору дитини: оснащення прогулянкових, фізкультурних майданчиків, фізкультурних та музичних залів, медичних та лікувально-профілактичних кабінетів, кімнат для роботи гуртків, благоустрій та озеленення територій, ремонт приміщень, придбання і ремонт меблів.

До річного плану роботи додаються: плани проведення свят, розваг, театральних дійств; гурткова робота; плани медичних заходів.

Робота педагогічних працівників регламентується *календарним планом*, який складається на місяць, 1-2 тижні, або 1 чи декілька днів і затверджується педагогічною радою, враховуючи досвід роботи вихователів, обізнаність з вимогами програм.

Принципи календарного планування: послідовність у викладенні матеріалу, чіткість поставлених завдань, відповідність форм роботи віковим та індивідуальним особливостям дітей, різноманітність видів діяльності.

У календарних планах на початку кожного місяця обов'язково передбачається комплекс ранкової гімнастики на два тижні (з ускладненням на другий тиждень), гігієнічна гімнастика, робота з батьками, за необхідності – інші форми роботи.

Планування освітньої роботи з дітьми може бути довільним (сітки, текстове або комбіноване) і складатися по-різному. Наприклад:

- *за режимними моментами* з урахуванням освітніх ліній;
- *за видами діяльності* (ігрова, трудова, комунікативна, пізнавальна, рухова, навчальна) з урахуванням усіх освітніх ліній та змісту сфер життєдіяльності;
- *за лініями розвитку* - кожного дня домінує одна лінія розвитку у взаємодії з іншими з урахуванням змісту усіх сфер життєдіяльності.

Частина II. Психологія загальна

Психологічні механізми сприймання людьми одне одного

Перцептивна функція спілкування розгортається як сприймання співрозмовника із подальшим формуванням першого враження чи ставлення до співрозмовника.

Перцептивна сторона спілкування полягає в сприйнятті зовнішніх ознак співрозмовника, у співвіднесенні їх з його особистісними характеристиками, в інтерпретації і прогнозуванні на цій основі його вчинків. У людині, за якою ми спостерігаємо, доступними для нас є сприйняття лише зовнішніх ознак, серед яких найбільш інформативні – зовнішній вигляд (фізичні якості та оформлення зовнішності) і поведінка (чинені дії й експресивні реакції).

Цікаво проаналізувати **механізми взаємсприйняття**. Тепер слід встановити, що ж дозволяє нам так швидко сформулювати перше враження. В основі цього процесу лежить механізм **стереотипізації**. Під **соціальним стереотипом** слід розуміти стійкий образ чи уявлення про які-небудь явища чи людей, властиві представникам тієї чи іншої соціальної групи. Головна мета соціального стереотипу – допомогти людині швидко зорієнтуватися в ситуації спілкування. Орієнтація відбувається миттєво, і ми вибудовуємо відповідну стратегію подальшої поведінки.

Стереотипи являють собою інструмент «грубого настроювання», що дає людині змогу «заощаджувати» психологічні ресурси та час. До **механізмів «тонкого настроювання»** відносять **ідентифікацію, емпатію, атракцію, рефлексію, каузальну атрибуцію.**

Ідентифікація (ототожнення) являє собою спосіб пізнання іншої людини, коли припущення про внутрішній стан співрозмовника вибудовується на основі спроби поставити себе на місце цієї людини. Тобто відбувається уподібнення себе іншому.

Емпатія – це емоційне співвідчування або співпереживання іншому. Через емоційний відгук ми розуміємо внутрішній стан іншого. Емпатія заснована на вмінні правильно уявляти собі, що відбувається всередині іншої

людини, що вона переживає, як оцінює навколишній світ.

Атракція – це вміння домогтися сприятливого, стійкого позитивного ставлення співрозмовника до себе; здатність позитивно налаштовувати, настроювати його стосовно себе. У цьому випадку розуміння партнера по спілкуванню виникає завдяки формуванню прихильності до нього, дружнього чи глибокого інтимно-особистісного ставлення.

Рефлексія – це механізм самопізнання в процесі спілкування, в основі якого лежить здатність людини уявляти й усвідомлювати те, як її сприймає партнер по спілкуванню.

Каузальна атрибуція – це механізм інтерпретації вчинків і почуттів іншої людини, прагнення з'ясувати причини поведінки суб'єкта. Дослідження показують, що в кожній людині є свої «улюблені» схеми причинності, тобто звичні пояснення чужої поведінки.

Поняття про спілкування. Засоби спілкування

Спілкування є важливою духовною потребою особистості як суспільної істоти.

Спілкування – це взаємодія двох або більше людей, під час якої виникає психічний контакт, що проявляється в обміні інформацією, взаємовпливі, взаєморозумінні, взаємопереживанні.

Суб'єктами спілкування є люди (не менш, ніж двоє) чи групи людей, які беруть участь у процесі взаємодії, зміст – наповненість спілкування – інформація, дії, емоції чи почуття, засоби – механізми передачі змісту – вербальні (слова) і невербальні (жести, міміка, пантоміміка, паузи, речі, одяг), результати – практичні – обмін інформацією, речами, виконання справи, психологічні – осмислення інформації, налагодження стосунків, переживання емоцій та почуттів.

Невербальне спілкування – це спілкування за допомогою міміки, жестів і пантоміміки через прямі сенсорні чи тілесні контакти.

Невербальні засоби спілкування надзвичайно різноманітні. Основними

серед них є візуальні (зорові), аудіальні (якості голосу), тактильні (усе, що пов'язано з дотиками), ольфакторні (запахи).

Основні **візуальні засоби** спілкування вивчає кінестика. Вона розглядає відображення поведінки, намірів людини в невербальних проявах. До основних візуальних засобів спілкування належать:

- рухи м'язів обличчя, що дістали назву міміки;
 - рухи рук, ніг, тобто жести;
 - рухи тулуба, особливості ходи й т. ін. – їх зазвичай називають пантомімікою;
 - просторова й часова організація спілкування (відстань до співрозмовника, кут повороту до нього, особистий простір та ін.) – так звана проксемика; вираз обличчя, очей;
 - поза, постава, посадка голови;
 - напрям погляду, візуальні контакти;
 - шкірні реакції – почервоніння, збліднення, спітніння;
 - підкреслення чи приховування особливостей статури (ознак статі, віку, раси);
- засоби зміни природного вигляду (одяг, зачіска, косметика, окуляри, прикраси, татуювання, вуса, борода й т. ін.).

Виділяють дві групи **аудіальних** засобів спілкування: паралінгвістичні, що характеризують якість голосу, його діапазон, тональність (інтонація, звучність, тембр, ритм, висота звуку). Паралінгвістичні засоби називають інколи «вокальною мімікою». Екстралінгвістичні (мовні паузи, сміх, плач, подихи, кашель, ляскіт).

Тактильні засоби спілкування включають усе, що пов'язано з дотиками співрозмовників (потиск руки, обійми, поцілунки, удари по плечу й т. ін.).

До **ольфакторних** засобів спілкування належать: приємні та неприємні запахи навколишнього середовища; природний і штучний запахи людини.

На невербальні засоби сильний відбиток накладає кожна конкретна культура, тому не існує загальних норм для всього людства.

Вербальне спілкування притаманне лише людині. Його обов'язковою

умовою є засвоєння мови. **Мова** – суто людський засіб спілкування в духовному і практичному житті людини і являє собою систему знаків для передавання, приймання і використовування інформації. Мова виникла в процесі становлення самої людини як суспільної істоти, в процесі спільної трудової діяльності людей.

Мовлення – це конкретне застосування мови для висловлення думок, почуттів і настроїв.

Поняття про особистість. Фактори формування особистості

У процесі спільної діяльності та спілкування в соціокультурному середовищі людина набуває особливої якості, яку позначають терміном «особистість».

Особистість – це конкретний індивід з індивідуально виявленими своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними властивостями. Особистість виникла і розвинулася у процесі суспільно-історичного розвитку людства, у процесі роботи. Особистість – соціальна істота, суб'єкт пізнання, активний діяч суспільного розвитку.

Для розуміння природи особистості потрібно з'ясувати співвідношення цього поняття з іншими – людина, індивід, індивідуальність, суб'єкт.

Найбільш широким є поняття *людина* (розумна істота).

Людина – істота природна, але біологічне в процесі історичного розвитку під впливом соціальних умов змінилося, набуло своєрідних специфічно людських особливостей.

Людина з'являється на світ повноправним членом суспільства і з народження, на відміну від тварин, яких іменують особинами, називається **індивідом**, тобто одиничним представником роду людського, продуктом тривалого розвитку і носієм індивідуально-своєрідних рис.

Людину як індивіда характеризують її вік, професія, статева належність, зовнішність, освіта, звички, захоплення. Як особистість її розглядають у системі взаємин, що складаються в неї з іншими людьми: яке місце посідає

серед ровесників, чи має авторитет, прагне бути лідером або воліє лишитися в тіні, що являють собою групи, членом яких вона є тощо. Отже, особистість невіддільна від системи соціальних зв'язків, у які вона включилася.

З'являючись на світ як індивід, людина включається систему суспільних взаємовідносин і процесів, внаслідок чого здобуває особливу соціальну якість – вона стає особистістю.

Особистість кожної людини має сукупність рис і особливостей, яка властива лише їй і утворює її індивідуальність. *Індивідуальність* – це поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей.

Індивідуальність людини виявляється в рисах темпераменту, характеру, звичках, інтересах, особливостях сприймання, пам'яті, мислення, фантазії, у здібностях тощо. Особистість людини неповторна у своїй індивідуальності.

Усвідомлюючи те, що особистість – це набута якість людини, можемо розглянути, від яких факторів залежить її формування.

Спочатку при народженні дитини в неї повинна сформуватись біологічна основа – індивідні задатки. Це означає, що лише на основі суто людської структури та функцій мозку можливе формування особистості. Для формування особистості потрібен також вплив соціального фактору – виховання дитини людським оточенням. Тобто для того, щоб засвоїти надбання людської цивілізації, навчитись способам використання побутових речей, щоб інтелектуально та морально розвинутись, людина повинна мати вчителів, наставників вже з дитинства.

І нарешті, для формування власних особистісних ознак людина повинна проявляти активність – як фізичну, так і психічну. Дана активність забезпечує розвиток та роботу як організму в цілому, так і психіки зокрема.

Отже, сукупність дії всіх описаних вище факторів сприяє повноцінному розвитку особистості.

Поняття про відчуття. Закономірності відчуттів

Відчуття є первинною формою орієнтування організму в навколишньому світі (тварини відображають окремі якості предметів і явищ) та вихідною формою розвитку пізнавальної діяльності (новонароджена дитина в перші дні життя реагує лише на окремі властивості предметів)

***Відчуття** – це пізнавальний психічний процес відображення в мозку окремих властивостей предметів і явищ оточуючого світу, які в даний момент діють на органи чуття людини.*

В процесі діяльності, на практиці людина здобуває перші чуттєві знання про навколишні предмети, їх якості та властивості, про власне тіло. Фізіологічно ці знання забезпечуються діяльністю першої сигнальної системи, а тому чуттєві форми відображення спільні для людини і тварини.

Відчуття може виникнути лише при безпосередній дії подразника на орган чуття. За своїм походженням відчуття, як і кожне психічне явище, має рефлекторний характер.

Фізіологічною основою відчуттів є нервовий процес, який виникає при дії подразника на адекватний йому аналізатор.

Відчуттям притаманні також загальні закономірності.

***Поріг чутливості** – такий рівень інтенсивності подразника, який здатний викликати відчуття*

*Та найменша сила подразника, яка, діючи на аналізатор, викликає ледве помітне відчуття, називається **нижнім абсолютним порогом чутливості**.*

*Та найбільша сила подразника, за якої ще існують відчуття даного виду, називається **верхнім абсолютним порогом чутливості**.*

Пороги чутливості індивідуальні для кожної людини. Є також ***поріг чутливості до розрізнення** – те найменше збільшення сили діючого подразника, яке викликає ледве помітну реакцію відчуттів.*

***Адаптація (приспосовування)** – це зміна чутливості аналізатора під впливом постійно діючого подразника, що проявляється у зниженні або підвищенні порогів*

***Сенсибілізація** – підвищення чутливості в результаті взаємодії*

аналізаторів, а також систематичних вправ.

Явище сенсibilізації слугує доказом того, що відчуття розвиваються під впливом умов життя і вдосконалення діяльності аналізаторів. Сенсibilізація – один з проявів більш загальної закономірності відчуттів, яка називається взаємодією.

Взаємодія відчуттів – це зміна чутливості однієї аналізаторної системи під впливом діяльності іншої.

Контрастність відчуттів – це зміна інтенсивності та якості відчуттів під впливом попереднього або супутнього подразника.

Синестезія – це виникнення під впливом подразнення одного аналізатора відчуття, характерного для іншого аналізатора.

Розглянуті закономірності розкривають високу динамічність відчуттів, їх залежність від сили подразника, від функціонального стану аналізаторної системи, викликаного початком або припиненням дії подразника, а також одночасною дією кількох подразників на один аналізатор або суміжні аналізатори.

Поняття про сприймання. Характеристика властивостей сприймання

На основі відчуттів повинен будуватися процес більш високого рівня, як процес відображення предметів в цілому в сукупності їх властивостей, інакше пізнання світу буде неможливим. Таким пізнавальним процесом є сприймання.

Сприймання – це психічний процес відображення в мозку предметів і явищ в цілому, в сукупності всіх їхніх властивостей та якостей при безпосередній дії на органи чуття людини

Сприймання протікає в зв'язку з іншими психічними процесами особистості: мисленням (ми усвідомлюємо те, що перед нами знаходиться), мовою (називаємо предмет сприйняття), почуттями (певним чином ставимося до того, що сприймаємо), волею (тією чи іншою мірою довільно організовуємо процес сприймання).

Слід відмітити, що спеціальних органів сприймання немає. Матеріалом для

нього є інформація, яка надходить від аналізаторів, причому в їх комплексній дії. Первинний аналіз, який відбувається в рецепторах, доповнюється складною аналітико-синтетичною діяльністю мозкових відділів аналізаторів.

Фізіологічною основою сприймання є умовно-рефлекторна діяльність внутрішньо-аналізаторного і між-аналізаторного комплексу нервових зв'язків, які обумовлюють цілісність і предметність явищ, що відображаються.

Предметність сприймання виявляється в тому, що будь-який предмет або явище відображається не як механічна сума якостей і властивостей, а як об'єкт, який має свій зміст, природу, призначення. Сприймаючи предмети, людина, в першу, чергу, орієнтується в них за їхніми функціями. Предметність сприймання розвивається в процесі життєдіяльності людини.

Цілісність сприймання полягає в тому, що образи відображених предметів та явищ постають у свідомості в єдності багатьох якостей і властивостей. Навіть якщо предмет не поданий для сприймання повністю, його перцептивний образ «добудовується» до завершеної форми на основі сприйнятих елементів. Наприклад, в слові сприймання.

Константність – це відносна постійність величини, форми, кольору предметів та явищ, що сприймаються при зміні відстані, ракурсу, освітленості.

Вибірковість сприймання полягає у виділенні одних об'єктів як основних порівняно з іншими. Те, що знаходить в центрі уваги людини при сприйманні називають об'єктом сприймання, а решту – тлом. Інакше кажучи, у сприйманні людини в даний момент завжди щось є основним, а щось – другорядним.

З вибірковістю сприймання тісно пов'язана ще одна властивість: апперцепція.

Аперцепція – це залежність змісту і спрямованості сприймання від досвіду людини, її інтересів, ставлення до життя, установок, багатства знань. Так, сприймання різних людей є відмінним. Також досить часто людина сприймає не те, що є наспраді, а те, що є бажаним для неї.

Осмисленість сприймання полягає в тому, що відображені предмети та явища людина відразу ж називає, використовуючи другу сигнальну систему.

Отже, вже в самому акті сприймання відбувається співвіднесення предмета сприймання з його значенням.

Завдяки осмисленню сутності та призначення предметів стає можливим їх цілеспрямоване використання, практична діяльність з ними.

Поняття про пам'ять. Характеристика процесів пам'яті

Пам'ять – одна з форм психічного відображення. Завдяки пам'яті індивід може закріплювати, зберігати і відтворювати свій життєвий досвід.

Набуття життєвого досвіду в широкому розумінні можливе тому, що до сучасного пам'ять додає минуле, а уява допомагає перенестись у майбутнє.

Пам'ять – це психічний процес, який відображає досвід людини шляхом запам'ятовування, зберігання, відтворення.

Пам'ять реалізується у вигляді взаємопов'язаних процесів: запам'ятовування, збереження, відтворення і забування.

Запам'ятовування – це закріплення нового матеріалу, засвоєння нових знань. Воно поділяється на *мимовільне і довільне, механічне і смислове.*

Мимовільне запам'ятовування має місце тоді, коли ми не ставимо собі мети запам'ятовувати щось і не застосовуємо прийомів запам'ятовування. Але дослідження свідчать, що мимовільне запам'ятовування підкоряється завданню діяльності. Для повного засвоєння знань необхідним є *довільне запам'ятовування.*

Механічне запам'ятовування – закріплення матеріалу без розуміння його смислових зв'язків і логіки побудови. Механічним може бути як мимовільне, так і довільне запам'ятовування. Механічне запам'ятовування зумовлюється зазвичай надмірною складністю запам'ятовуваного матеріалу.

Логічне (смислове) запам'ятовування пов'язане з розумінням матеріалу, його смислових зв'язків, тому, цей вид запам'ятовування включає в себе розумові дії. Логічне запам'ятовування розвивається у зв'язку з розвитком мислення і мовлення.

Збереження – це процес, що забезпечує утримання матеріалу в пам'яті

впродовж тривалого часу. Пам'ять зберігає весь наш досвід, але є механізми витіснення із свідомості суб'єктивно непотрібного, важкого, часткового. Процес збереження протікає і вночі, і вдень практично без участі нашого свідомого «Я», за рахунок неусвідомлюваних мнемічних операцій (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення). Проте збереження матеріалу залежить від діяльності індивіда.

Забування – це мнемічний процес, який призводить до втрати чіткості й зменшення обсягу закріпленого в тривалій пам'яті матеріалу і, нарешті, неможливості відтворити його. Темп забування залежить від віку, в якому запам'ятовується матеріал, від характеру матеріалу, часу збереження.

Відтворення – це мнемічний процес, який відновлює матеріал, що зберігається в пам'яті. Для свідомого керування пам'яттю знання закономірностей відтворення не менш важливе, ніж знання закономірностей запам'ятовування. Відтворений матеріал найчастіше є реконструкцією того, що зберігалось пам'яттю. Реконструкція тим значніша, чим більший обсяг і складніший зміст матеріалу, чим слабша спрямованість на точність запам'ятовування, чим менше він заучувався, чим тривалішим був період часу між запам'ятовуванням і відтворенням. **Відтворення поділяється на такі види: впізнавання, власне відтворення, пригадування і згадування.**

Впізнавання – це найпростіше відтворення в умовах повторного сприймання.

Пригадування – довільне відтворення, що вимагає від людини активних вольових, розумових зусиль.

Згадування – відтворення індивідом образів свого життєвого шляху. При згадуванні ми відтворюємо об'єкти минулого, відносимо їх до певного часу і місця в просторі, усвідомлюємо зміст відтворюваних подій, зв'язок між ними.

Поняття про темперамент. Типи темпераменту

На фоні загальнолюдських фізичних і психічних особливостей у кожної людини помітно вирізняються притаманні лише їй індивідуальні особливості, які впливають на її життя, поведінку, діяльність.

Психічні індивідуальні особливості – темперамент людини – виявляються в різній швидкості реакцій, у порогах чутливості, властивостях уваги, пам'яті, у спостережливості, кмітливості, інтересах. Індивідуальні особливості людини слід відрізняти від вікових особливостей, яких людина набуває впродовж дозрівання або старіння організму.

***Темперамент** – індивідуальна особливість людини, що виявляється в її збудливості, емоційній вразливості, врівноваженості та швидкості перебігу психічної діяльності.*

Індивідуальні особливості реагування на різноманітні обставини дали підстави поділити людей на кілька груп, вирізнити за типами їх темпераменту.

Наукове розв'язання питання основ темпераменту вперше дав І.П.Павлов у своєму вченні про типи нервової системи тварин і людини.

І. Павлов визначив чотири основні типи нервової системи, близькі до традиційної типології Гіппократа – Галена. Порівнюючи свої типи нервової системи з типологією Гіппократа – Галена, великий російський фізіолог описує їх так:

- 1) сильний, врівноважений, рухливий тип – сангвінік;
- 2) сильний, врівноважений, інертний тип – флегматик;
- 3) сильний, нерівноважений тип – холерик;
- 4) слабкий тип – меланхолік.

У сучасній психології користуються гіппократівською класифікацією типів темпераменту: сангвінік, холерик, флегматик і меланхолік. Кожному з цих типів властиві своєрідні психологічні особливості.

***Сангвініку** притаманні досить висока нервово-психічна активність, багатство міміки та рухів, емоційність, вразливість, лабільність. Разом з тим емоційні переживання сангвініка здебільшого неглибокі, а його рухливість при незадовільних виховних впливах є причиною недостатньої зосередженості,*

похапливості, а то й поверховості.

Для *холерика* характерний високий рівень нервово-психічної активності та енергії дій, різкість і стрімкість рухів, сильна імпульсивність та яскравість емоційних переживань. Недостатня емоційна і рухова врівноваженість холерика може виявитися, за умови відсутності належного виховання, в нестриманості, запальності, нездатності контролювати себе в емоційних обставинах.

Флегматик характеризується порівняно низьким рівнем активності поведінки, ускладненням переключення, уповільненістю і спокійністю дій, міміки і мовлення, рівністю, постійністю та глибиною почуттів і настроїв.

Невдале виховання може сприяти формуванню у флегматика таких негативних рис, як млявість, збідненість і слабкість емоцій, схильність до виконання лише звичних дій.

Меланхоліку властивий низький рівень нервово-психічної активності, стриманість і приглушеність моторики та мовлення, значна емоційна реактивність, глибина і постійність почуттів, але слабкий їх зовнішній вияв. За умови недостатньої вихованості в меланхоліка можуть розвинути такі негативні риси, як хвороблива емоційна вразливість, замкнутість, відчуженість, схильність до тяжких внутрішніх переживань, які виявляються і за неістотних життєвих обставин.

Поняття про здібності. Рівні розвитку здібностей

Відомо, що людина в психології розглядається не тільки як особистість, а й як індивідуальність – носій неповторних характеристик. Психічні властивості, вивчені попередньо – темперамент і характер – є виразниками індивідуальності людини. Те саме можна сказати й про здібності людей.

Здібності – індивідуально-психічні властивості людини, що відповідають вимогам певної діяльності і є умовою успішного її здійснення.

Отже:

- здібності відносяться до такого компоненту психіки, як властивості, оскільки є стабільними і тривалими в часі;

- мають індивідуальний характер, оскільки є різними у різних людей як за видами, так і за рівнем розвитку;

- це психічні властивості, оскільки для їх вияву потрібні психічні, а не фізичні якості людини (так, для гарного піаніста важливим є музичний слух, а не форма пальців);

- дані властивості є умовою успішного виконання діяльності.

Здібності тісно пов'язані з діяльністю:

- виявляються в ній (щоб дізнатись, чи здібна людина до певного виду діяльності, треба запропонувати їй спробувати себе в ній);

- розвиваються за допомогою діяльності (щоб розвинути ті чи інші здібності, треба багато працювати і відповідному напрямі);

- використовуються в процесі діяльності (навчання чи робота).

Здібності людини мають різний рівень вияву – низький, середній, високий.

Нульовий рівень – наявність задатків (вроджених передумов для розвитку здібностей).

На ґрунті одних і тих самих задатків можуть розвинути різні здібності.

Не всі вроджені задатки людини обов'язково перетворюються на здібності. Задатки, коли бракує відповідних умов для переростання їх у здібності, так і залишаються нерозвиненими. Від задатків не залежить зміст тих психічних властивостей, які містить кожна здібність. Ці властивості формуються у взаємодії індивіда із зовнішнім світом.

У розвитку здібностей важливу роль відіграє опанування знань, умінь, досвіду.

Перший рівень – обдарованість (виявлені задатки та розвинені до посереднього рівня здібностей, результати діяльності людини є кращими, ніж у інших).

Обдарованістю називається своєрідне сполучення здібностей, яке

забезпечує людині спроможність успішного виконання певної діяльності.

Характеризуючи здібності людини, виділяють такий рівень їх розвитку, як **майстерність**, тобто досконалість в конкретному виді діяльності.

Індивідуальні здібності в одній або кількох галузях діяльності називають **талантом**, а таких людей – **талановитими**. **Талановитість** (високорозвинені здібності, результати діяльності людини визнаються суспільством).

Найвищий рівень розвитку здібностей, що виявляються у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення для суспільства, розвитку науки, літератури, мистецтва, називають **геніальністю** (винятково розвинені та використані здібності, результати є виключно творчими, їх цінність визнається людством).

Поняття про увагу. Види та властивості уваги

Особистість, перебуваючи в бадьорому стані, активно, по-дійовому ставиться до предметів та явищ навколишньої дійсності, до власних переживань: щось сприймає, запам'ятовує, пригадує, про щось думає. У таких випадках вона зосереджує свою свідомість на тому, що сприймає, запам'ятовує, переживає, тобто вона буває до чогось уважною.

Отже, **увага** – це особлива форма психічної діяльності, яка виявляється в спрямованості і зосередженості свідомості на вагомих для особистості предметах, явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях.

Функції уваги полягають у тому, що людина серед безлічі подразників, що діють на неї, обирає потрібні, важливі, а інші гальмує, виробляє таким чином програми дій та зберігає зосередженість, контроль над протіканням їх.

Увагу зумовлюють не лише зовнішні подразники, а й здатність людини довільно спрямовувати її на ті чи інші об'єкти. Цю здатність називають уважністю. Вона являє собою характерологічну властивість особистості, завдяки якій людина володіє своєю увагою, а тому своєчасно й активно зосереджується, скеровує увагу.

В увазі виокремлюють такі її характерні властивості: *зосередженість, або концентрація уваги, стійкість, переключення, розподілення та обсяг.*

Ці властивості є головною передумовою продуктивності праці, навчання, спортивної та іншої діяльності особистості.

Зосередження (концентрація) уваги – виявляється в мірі інтенсивності зосередженості на предметі розумової або фізичної діяльності. Зосередженість, тобто *концентрація* уваги, залежить від змісту діяльності, міри зацікавленості до неї і особливо від індивідуальних особливостей людини – її вміння, звички зосереджуватися, підґрунтям чого є активність і стійкість збуджень в активних ділянках кори великих півкуль головного мозку.

Стійкість уваги характеризується тривалістю зосередження на об'єктах діяльності. Стійкість, як і зосередженість, залежить від сили або інтенсивності збудження, що забезпечується і силою впливу об'єктів діяльності, і індивідуальними можливостями особистості, важливістю для неї діяльності, зацікавленням нею.

Сила уваги зменшується за несприятливих умов діяльності (галас, несприятлива температура, несвіже повітря) та залежно від міри втоми, стану здоров'я.

Стійкість уваги буває тривалішою за сприятливих умов діяльності, при усвідомленні важливості завдання та терміновості його виконання, якщо організації та методам праці властиві елементи, які активізують розумову діяльність.

Переключення уваги – це навмисне перенесення уваги з одного предмета на інший, якщо цього вимагає діяльність. Переключення уваги відбувається з різною швидкістю. Це залежить від змісту діяльності та від індивідуальних особливостей.

За більш широкої концентрації уваги відбувається **розподіл уваги** – виявляється в тому, що людина одночасно виконує кілька різновидів діяльності.

Передумовою переключення є те, що одна дія звична, виконується автоматично, а друга – свідомо.

Увага людини буває неоднакова за своїм обсягом. *Обсяг уваги* – це така кількість об'єктів, які можуть бути охоплені увагою і сприйняті в найкоротший час. За цією ознакою увага може бути вузькою та широкою.

Властивості уваги виявляються в різний спосіб. Найдоступніший метод дослідження уваги – це спостереження за діяльністю особистості.

Види уваги класифікують, по-перше, за особливостями об'єктів уваги людини. Залежно від того, належать об'єкти уваги до зовнішнього світу (наприклад, різні предмети сприймання) чи ними є наші відчуття, уявлення пам'яті, думки, переживання тощо, вирізняють *зовнішню (перцептивну, сенсорну) увагу і внутрішню.*

Зовнішня увага відіграє провідну роль у спостереженні предметів і явищ навколишньої дійсності та їх відображенні нашою свідомістю. *Зовнішня увага (сенсорна, рухова) яскраво виявляється у своєрідних рухах очей, голови, виразах обличчя, в мімічних та пантомімічних виразах і рухах, у своєрідній готовності здійснювати ті чи інші трудові, навчальні, спортивні завдання.*

Внутрішня, або інтелектуальна, увага спрямовується на аналіз діяльності психічних процесів (сприйняття, пам'яті, уяви, мислення), психічних органів і переживань. Вона яскраво виявляється, наприклад, під час розв'язування завдань подумки, у пригадуванні, у міркуванні подумки.

За характером цільового спрямування та за рівнем вольових зусиль вирізняють мимовільну, довільну та післядовільну увагу.

Усі різновиди уваги тісно пов'язані між собою і за певних умов переходять одні в одних.

Мимовільна увага виникає несподівано, незалежно від наміру та мети людини.

Довільна увага - це свідомо спрямоване зосередження особистості на предметах і явищах навколишньої дійсності, на внутрішній психічній діяльності. Довільна увага своїм головним компонентом має волю.

Післядовільна увага виникає в результаті свідомого зосередження на предметах та явищах у процесі довільної уваги. Долаючи труднощі під час

довільного зосередження, людина звикає до них, сама діяльність зумовлює появу певного інтересу, а часом і захоплює її виконавця, і увага набуває рис мимовільного зосередження. Тому післядовільну увагу називають ще й вторинною мимовільною увагою.

Поняття про діяльність. Структура та види діяльності

Загальною характеристикою живих істот є їх активність. *Діяльність* – це активність людини, що має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети, що визначається потребою.

Основними компонентами діяльності є: потреби, мотиви, мета, дії (зовнішні та внутрішні), операції, результат.

Потреба – це такий стан живої істоти, який виявляє залежність від конкретних умов її існування і породжує активність по відношенню до цих умов.

Людські потреби формуються в процесі соціалізації й поділяються на види залежно від: предмета (матеріальні, духовні) та походження (природні (нижчі) і культурні (вищі).

Потреба завжди є поштовхом до прояву активності, однак людина в діяльності керується також певними мотивами.

Мотив – це спонукання до діяльності, що пов'язане із задоволенням потреб, в яких визначається спрямованість суб'єкта.

Потреби становлять сутність, основну рушійну силу різних видів людської активності, а мотиви є конкретними різноманітними проявами цієї сутності. Мотиви бувають усвідомлюваними та неусвідомлюваними.

Мета – це уявний кінцевий результат діяльності (те, чого людина прагне досягнути).

Будь-яка діяльність складається з дій як складових частин.

Дія – це реалізаційний компонент діяльності, спрямований на виконання певного завдання.

Діяльність – це зовнішньо-фізична та внутрішньо-психічна активність,

тому і дії можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми.

Внутрішньо-психічну діяльність забезпечують дії, які поділяються на: перцептивні (дії сприймання); мнемічні (дії пам'яті), мислительні, імажитивні (дії уяви) та ін.

Зовнішньо-фізична діяльність здійснюється за допомогою зовнішніх предметних дій. До них відносяться: моторні (рухові) дії: пози, дії переміщення; виразні рухи: міміка і пантоміміка; жести; мовні рухи (рухи голосових зв'язок тощо).

Як уже було сказано вище, діяльність є динамічною системою, яка здатна до змін, а між внутрішньою (психічною) і зовнішньою (фізичною) складовими діяльності відбуваються взаємопереходи.

Процес переходу від зовнішньої реальної дії до внутрішньої, ідеальної називають *інтеріоризацією* (перетворення у внутрішню). Відповідно процес переходу від внутрішньої (психічної) до зовнішньої (предметної) діяльності називають *екстеріоризацією* (перетворення у зовнішню). Дії відносяться до того, що людина робить, однак не менш важливим є те, яким чином вони здійснюються.

Операція – це спосіб виконання дії, що залежить від умов, в яких вона відбувається і, як правило, є малоусвідомленим або неусвідомленим.

Операції характеризують технічний бік дії, що виконується. Одну і ту саму дію можна виконати за допомогою різних операцій або різними способами.

Результатом діяльності є досягнення (недосягнення) визначеної мети (матеріальний, духовний продукт), який супроводжується контролем і оцінкою.

Контроль – співставлення отриманих результатів з метою. **Оцінка** – виявлення ступеня збігу результатів і мети.

Людська діяльність різноманітна і багатогранна. Залежно від мети, змісту та форм розрізняють такі основні види діяльності: *ігрова, навчальна, трудова*.

Залежно від віку людині властиві всі три різновиди діяльності, проте в різні періоди життя вони виявляються по-різному за метою, змістом, формою, значенням. У дошкільному віці провідним видом діяльності є гра, у

шкільному – навчання, а в зрілому – праця.

Основною формою вияву активності дитини дошкільного віку є ігрова діяльність, яка водночас є і основним засобом пізнання нею навколишнього світу.

Ігрова діяльність спрямована на сам процес гри і в доступній формі відтворює навчання і працю.

На відміну від навчання і праці, дитина захоплюється здебільшого процесом, який викликає в неї задоволення. Тільки-но інтерес до гри зникає, дитина припиняє її. Гра – це школа думки, почуттів, і волі. В іграх не лише виявляються, а й формуються всі психічні процеси та властивості дітей, спостережливість, уважність, вдумливість, наполегливість, сміливість, рішучість, уміння, здібності тощо, а також такі моральні риси, як колективізм, дружба, товариськість, чесність. В ігровій діяльності відбувається також і фізичний розвиток дітей, розвиваються фізична сила, спритність, швидкість і точність рухів.

У шкільному віці гра має складніший і цілеспрямованіший характер. У школярів переважають дидактичні ігри, однак провідним видом діяльності стає навчальна.

Навчальна діяльність – активна, свідома діяльність, спрямована на засвоєння знань, вироблення умінь та навичок.

Навчання не обмежується шкільним віком. Людина навчається все життя. До цього її спонукають розвиток науки, техніки, суспільного життя.

В ході навчання школяр не лише здобуває знання і вміння, в нього розвивається активне, самостійне, творче мислення, розширюється світогляд, удосконалюється пам'ять і увага. Виховний характер навчання проявляється в тому, що в процесі навчання формується особистість, закладаються такі цінні риси, як цілеспрямованість, наполегливість, почуття колективізму, взаємодопомоги.

Особливе місце в системі людської діяльності належить праці, яка є провідним видом діяльності дорослих людей.

Праця – це свідомо діяльність людини, спрямована на створення матеріальних та духовних благ.

Праця є необхідною умовою існування і розвитку людини. Необхідною передумовою будь-якої праці є наявність мети: створення певного продукту.

Характерною особливістю праці є те, що людина передбачає її результати, уявляє собі матеріал, який буде при цьому використовувати, окреслює способи та послідовність своїх дій. Праця потребує відповідної підготовки з боку її виконавця, причому знання, навички та вміння її здійснення набуваються впродовж навчання людини.

Будь-яка діяльність зумовлена потребами суспільства. Людська психіка, її свідомий рівень розвивається й виявляється в діяльності. Через діяльність людина є частиною історично сформованої культури, цивілізаційного процесу.

Частина III. Психологія дитяча

Дитяча психологія як наука: предмет, завдання, структура, зв'язок з іншими науками

З виходом книги німецького вченого-фізіолога Вільгельма Прейєра «Душа дитини», у якій подано нотатки щоденних спостережень автора за розвитком свого сина, в кінці XIX ст. почався розвиток дитячої психології.

Дитяча психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає факти і закономірності психічного розвитку дитини на різних вікових етапах, а також закономірності переходу від одного вікового етапу до іншого.

Дитяча психологія є окремою частиною вікової психології, що вирізняється самостійним предметом досліджень. Цей предмет задається тим відтинком індивідуального життєвого шляху особистості, який прийнято називати дитинством.

Предмет дитячої психології – вікова динаміка психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини. До предмету дитячої психології входить вивчення умов і рушійних сил розвитку психіки людського індивіду, динамічних та змістових закономірностей періодизації психічного розвитку, розкриття індивідуально-типологічних варіантів психічного розвитку людини на етапі дитинства.

Завдання дитячої психології:

- дослідити і визначити умови, які забезпечують оптимальний розвиваючий ефект виховання і навчання;
- виявити умови, фактори і засоби гармонійного розвитку особистості;
- розробити методичну базу для визначення ходу, змісту і умов психічного розвитку дитини;
- організація оптимальних форм дитячої діяльності і спілкування;
- психологічна допомога в періоди вікових криз.

В Україні *проблеми дитячої психології* досліджує лабораторія психології дошкільника Інституту психології ім. Г. С. Костюка Національної Академії педагогічних наук України. Зусилля її вчених зосереджені на таких питаннях:

- формування гуманних почуттів у дітей дошкільників в умовах суспільного та сімейного виховання;
- психолого-педагогічні основи готовності дитини до шкільного життя;
- особливості розвитку взаємодії дитини-дошкільника з дорослими та однолітками в умовах закладу дошкільної освіти та сім'ї;
- особливості становлення образу «Я» дитини дошкільного віку;
- розвиток довільної поведінки дошкільників;
- психологічне забезпечення розвитку здібностей у дошкільників в специфічно дитячих видах діяльності;
- діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку;
- психолого-педагогічні основи індивідуального підходу в умовах освітнього процесу дошкільного закладу;
- умови становлення особистісного потенціалу дошкільників;
- становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі.

Пріоритетні *напрямки досліджень* лабораторії на сучасному етапі:

- вивчення специфіки особистісного розвитку дошкільника в сучасному технологічному суспільстві, психологічний аналіз картини світу дитини ХХІ століття;
- забезпечення умов психологічного супроводу для зростання особистості дитини, що включає єдність її фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку.

У загальній *структурі дитячої психології* виділяють психологію новонародженого, психологію дитини немовлячого віку, психологію дитини раннього віку, психологію дитини дошкільного віку.

Дитяча психологія послуговується знаннями загальної психології про психіку людини, без яких неможливе психологічне вивчення діяльності дитини, її психічних станів і процесів, властивостей особистості. Дані дитячої психології сприяють з'ясуванню законів розвитку психічних процесів і властивостей особистості, їх динаміки, структури і змісту.

Послугується дитяча психологія надбаннями анатомії і фізіології, особливо даними про розвиток нервової системи і вищої нервової діяльності дитини.

Активно взаємодіє дитяча психологія з педагогікою, яка потребує знань закономірностей та особливостей психічного життя дитини, перебігу процесів у її психіці тощо. Педагогіка може успішно розробити план виховання цілісної особистості, якщо спиратиметься на весь комплекс наук про людину, центром якого є психологія. Психолог, вивчаючи закони психічного розвитку дитини, не може не використовувати знання з педагогіки. Адже свідомість і особистість дитини не розвивається безпричинно і спонтанно. Причини цього розвитку закорінені у змісті й організації життя дитини. Тому без педагогіки дитяча психологія втрачає предмет вивчення і базову мотивацію.

Методи дослідження дитячої психології

Методи вивчення дитячої психології – способи виявлення фактів, що характеризують психічний розвиток дитини.

Методи дослідження у дитячій психології поділяють на *основні* (спостереження та експеримент), які забезпечують достовірну інформацію про специфіку дитячого розвитку, та *допоміжні* (тестування, бесіда, аналіз продуктів діяльності, соціометричний метод), використання яких надає інформацію ілюстративного плану для побудови гіпотез і припущень.

Спостереження – планомірне, цілеспрямоване сприймання психічних явищ відповідно до заздалегідь розробленої програми. У процесі спостереження дослідник цілеспрямовано простежує поведінку дітей у природних умовах, фіксуючи побачене.

Психологічний експеримент – спеціально організована форма дослідження психічного розвитку дитини. В експерименті дослідник навмисно створює і видозмінює умови діяльності дитини, ставить перед нею певні завдання і на підставі того, як ці завдання розв'язуються, робить висновки про її психологічні особливості.

Найпродуктивнішим у дитячій психології вважається *природний експеримент*, який зберігає переваги спостереження (природність умов), унеможливорює викривлення психічних проявів. Під час нього в активній позиції стосовно дитини перебуває дослідник, організовуючи, наприклад, гру з метою вивчення її вольових якостей.

Широко використовують у дитячій психології *формувальний експеримент*, під час якого способом дослідження психічних процесів і якостей є навчання дітей, спрямоване на їх формування або вдосконалення.

Бесіда – метод отримання інформації за допомогою словесного спілкування дослідника з дитиною з метою виявлення фактів, що характеризують її особистісні прояви (інтереси, знання, ставлення та ін.). Будучи методом дослідження, бесіда має чітко усвідомлену мету, відбувається з використанням заздалегідь підготовлених питань, які формулюються точно, коротко і ясно.

Аналіз продуктів діяльності дитини – метод отримання інформації про внутрішній світ дитини, її психологічний стан на основі дослідження результатів її діяльності і творчості. Предметом аналізу є продукти зображувальної і конструктивної діяльності (малюнки, аплікації, об'ємні зображення, конструкції), музичної (виконання і творчість у пісні, танці, гри на музичних інструментах), розповіді, казки, перекази літературних творів. Даний метод дає можливість отримати цінну інформацію про внутрішній світ дитини, її ставлення до навколишнього середовища, особливості сприймання та інші сторони психіки.

Тестування – метод психологічної науки, який використовує стандартизовані питання і завдання (тести) з певною шкалою значень. Тест є системою спеціально дібраних завдань, які пропонують дітям у чітко визначених умовах. За виконання кожного завдання вони отримують оцінки в балах, правила виставляння яких прості й однозначні.

Соціометричний метод – дослідження становища кожної дитини у колективі однолітків з метою визначення взаємних схильностей, симпатій

тощо. Соціометричний метод застосовують для вивчення стосунків між дітьми, з'ясування місця, яке займає дитина серед однолітків. Під час дослідження кожна дитина відповідає на питання, які стосуються вибору партнерів для спільної роботи, відпочинку, занять (з ким би хотів сидіти за однією партою; з ким би хотів піти в туристичний похід; з ким би хотів жити в одному наметі; кого б запросив до себе на день народження тощо). Такі питання називають критеріями вибору.

Метод спостереження, його види. Роль щоденникових спостережень у дитячій психології

Спостереження – це планомірне і цілеспрямоване сприймання психічних явищ відповідно до заздалегідь розробленої програми.

У процесі спостереження дослідник цілеспрямовано простежує поведінку дітей у природних умовах, фіксуючи побачене.

Використання методу спостереження в дитячій психології ґрунтується на *методологічному принципі єдності свідомості та діяльності* – оскільки психіка формується та проявляється в діяльності, то на основі зовнішніх її проявів можна робити висновки про внутрішні процеси.

Результати дослідження М. Басова свідчать, що вік від 3 до 7 років є найсприятливішим для спостереження, адже діти довірливо й відкрито ставляться до дослідника, не усвідомлюючи своєї ролі досліджуваних, а самосвідомість та життєвий досвід маленької дитини відзначаються обмеженими можливостями, які не дозволяють цілком зрозуміти своєї ролі випробуваних. Таким чином, чим менша дитина, тим важливішу роль у її дослідженні посідає метод спостереження.

Розрізняють декілька *видів спостереження*: повне спостереження передбачає дослідження всіх психічних проявів, часткове – одного з них, наприклад, мовлення або гри. Спостереження в залежності від позиції спостерігача може бути включеним (спостерігач є членом групи дітей і взаємодіє з ними, одночасно спостерігаючи) та невключеним (спостерігач

знаходиться зовні дитячої діяльності). Приховане спостереження здійснюється за допомогою спеціальних приладів (наприклад, «дзеркала Гезелла»).

Під час спостереження дослідник повинен дотримуватися таких *вимог*:

- чіткого формулювання мети (визначати, які сторони поведінки, діяльності дитини необхідно спостерігати);
- об'єктивності (необхідність фіксувати психічні явища, процеси, унеможлиблювати необґрунтовані тлумачення суб'єктивних станів дитини);
- систематичності, безперервності (це дає змогу отримати дані, що характеризують процес розвитку, а не окремі стани дитини);
- прихованості спостереження від дитини (дотримання цієї вимоги є важливою умовою об'єктивності отриманих даних).

Метод спостереження активно використовувався для нагромадження психологічних фактів на перших етапах розвитку дитячої психології як самостійної науки. Тривалий час щоденникові спостереження були єдиним джерелом накопичення фактів психічного розвитку дітей.

Результатами спостережень часто слугували записи щоденників вчених: В. Прейер спостерігав за розвитком свого сина; В. Штерн використовував щоденникові записи, які він вів разом з дружиною, для розробки та ілюстрації своїх гіпотез про чинники, які впливають на психічний розвиток дитини; Ж. Піаже досліджував етапи розумового розвитку дітей (спостереження за онуками) та інші. Класичним зразком вибіркового спостереження слугують спостереження за вираженням емоцій в свого сина, проведені Ч. Дарвіном та робота лінгвіста О. Гвоздева, який протягом шести років щоденно фіксував мовні прояви власного сина. Інколи психологи використовували в своїх дослідженнях щоденники батьків (О. Павлової, О. Станчинської).

Вікова періодизація психічного розвитку дітей

Л. Виготський називав проблему вікової періодизації розвитку «центральною для всієї дитячої психології» і «ключем до всіх питань практики». Проаналізувавши існуючі на той момент схеми періодизації, він виділив три

способи їх побудови: періодизація дитинства на основі сходиноподібної побудови інших процесів, так чи інакше пов'язаних з розвитком психіки дитини (С. Холл); за основу класифікації дитинства береться якась одна ознака або сторона розвитку як умовний критерій психічного розвитку (П. Блонський, З. Фрейд); здійснюється спроба феноменологічно описати особливості процесу розвитку і виділити його закономірності (Гезелл).

Л. Виготський запропонував принципи, за якими повинна будуватись істинно наукова психологічна періодизація, що враховує сутність процесу дитячого розвитку:

- критерій виділення періодів повинен бути внутрішнім по відношенню до самого розвитку;
- критерій повинен бути об'єктивним, розмежування віку не повинно бути умовним і довільним;
- критерій не може бути зведений до якоїсь однієї ознаки, оскільки в ході розвитку симптоматичність та важливість ознаки змінюється при переході від віку до віку.

Л. Виготський запропонував на перший план висунути поняття «психологічний вік» і розглядати вікові періоди розвитку як «одиниці» аналізу дитячого розвитку. У роботі «Проблема віку» (1932-1934) Л. Виготський так сформулював цю думку: «Вік являє собою таке цілісне динамічне утворення, таку структуру, яка визначає роль і питому вагу кожної часткової лінії розвитку». Структура психологічного віку включає: соціальну ситуацію розвитку (визначальну), яка визначає «спосіб життя дитини, або його соціальне буття», в процесі якої розвиваються новоутворення у сфері свідомості та особистості.

Кожен психологічний вік характеризується соціальною ситуацією розвитку, що складається до початку кожного вікового періоду. Соціальна ситуація розвитку – це «абсолютно своєрідні, специфічні для даного віку, виняткові, єдині і неповторні відносини між дитиною і навколишньою його дійсністю, в першу чергу соціальною».

Психологічні новоутворення – це новий тип будови особистості дитини, ті психічні та соціальні зміни, які вперше виникають на даному ступені розвитку і які в самому головному й основному визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, її внутрішнього життя, весь хід її розвитку в даний період.

Накопичуючись з плином часу, психологічні новоутворення поступово вступають в протиріччя зі старою соціальною ситуацією розвитку, ведуть до її зламу і побудови нових відносин, які відкривають нові можливості для розвитку дитини в наступному віковому періоді. Так відбувається зміна психологічних вікових періодів. Якщо говорити словами Л. Виготського, в цьому полягає динаміка розвитку віку.

Л. Виготський розрізняв два типи вікових періодів, що змінюють один одного: стабільні і критичні. У стабільні періоди розвиток відбувається повільно, еволюційно всередині характерної даному віковому періоду соціальної ситуації розвитку. В інші, критичні періоди, навпаки, розвиток відбувається бурхливо, стрімко.

Періодизація вікового розвитку Л. Виготського включає наступні періоди: криза новонародженості; немовлячий вік (2 місяці – 1 рік); криза одного року; раннє дитинство (1 – 3 роки); криза трьох років; дошкільний вік (3 – 7 років); криза семи років; шкільний вік (8 – 12 років); криза 13 років; пубертатний вік (14 – 17 років).

Д. Ельконін використовував поняття «провідна діяльність», розроблене О. Леонтьєвим, як критерій виділення психологічного віку. Провідна діяльність – це діяльність, яка, виникаючи в рамках нової соціальної ситуації розвитку індивіда, забезпечує розв'язання психічних суперечностей і формування психічних новоутворень. Це головна діяльність по її значенню для психічного розвитку: в формі провідної діяльності виникають і всередині неї диференціюються інші, нові типи діяльності; в провідній діяльності формуються або перебудовуються психічні процеси; від провідної діяльності

залежать зміни особистості дитини, що спостерігаються в даний період розвитку.

Д. Ельконін визначив такі провідні види діяльності в дитинстві: безпосереднє емоційне спілкування дитини з дорослим в немовлячому віці; предметно-маніпулятивну діяльність – в ранньому віці і рольову гру – в дошкільному віці. Зміна провідної діяльності, за словами Д. Ельконіна, відбувається за принципом чергування: якщо в попередньому віковому періоді провідна діяльність забезпечувала розвиток потребнісно-мотиваційної сфери індивіда, то в наступному періоді вона спрямовується на вдосконалення операційно-технічних можливостей.

Передумови, умови, детермінанти психічного розвитку

У вітчизняній психології психічний розвиток розглядається як засвоєння суспільно-історичного досвіду .

Психічний розвиток – це послідовний, закономірний процес кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються у ході діяльності й спілкування дитини з іншими людьми та знаменують собою перехід від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне й функціональне вдосконалення.

Природна (органічна) основа людини закладає *передумови психічного розвитку* і включає спадкові особливості та вроджені властивості організму.

Зовнішніми умовами є природа і суспільство, необхідні для існування індивіда, його життєдіяльності, навчання і праці, для реалізації можливостей розвитку. Існує діалектичний взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх умов психічного розвитку. Завжди зовнішні умови впливають на розвиток індивіда через внутрішні умови, які є в самому індивіді – активність особистості. Умовами засвоєння соціального досвіду є активна діяльність дитини та характер спілкування з дорослими. Від особливостей спонукальної сфери (мотивів, інтересів, переконань...), активності в спілкуванні, діяльності, пізнанні залежить, що саме із зовнішнього, об'єктивного оточення для людини

є значущим. Для формування власних особистісних ознак людина повинна проявляти активність – як фізичну, так і психічну.

Суперечності, які виникають в результаті психічного розвитку і породжують нові потреби, інтереси, спонукають до оволодіння новими видами діяльності є *рушійною силою психічного розвитку*.

Г. Костюк вважав, що основною суперечністю, що проявляється на всіх етапах життя і по-новому визначає розвиток особистості на кожному з них є постійне випередження потреб, цілей, прагнень особистості і можливостей щодо їх задоволення певними засобами. Особистість переростає свій спосіб життя, він відстає від її можливостей, не задовольняє її. Підростаюча особистість прагне іншого статусу, інших видів суспільно значущої діяльності і в реалізації цих прагнень знаходить нові джерела свого розвитку.

Усі *детермінанти психічного розвитку* поділяють на об'єктивні і суб'єктивні.

Об'єктивні детермінанти психічного розвитку:

- макросоціальні умови – рівень економічного та культурного розвитку суспільства, існуюча система освіти, рівень соціальної турботи про дитину, національні традиції виховання тощо;
- мікросоціальні умови – це малі групи (сім'я, заклад дошкільної освіти, клас), характер спілкування в них, взаємодія, цінності, які вони культивують;
- психосоматичні чинники – генотип, особливості пренатального, натального і постнатального розвитку дитини, стан її здоров'я.

Суб'єктивні детермінанти психічного розвитку:

- активність дитини (поведінка, діяльність, спілкування, пізнання, самопізнання, трансцендентація);
- особливості спонукальної (мотиваційної) сфери, свідомості та самосвідомості.

Психічний розвиток дітей у фазі новонародженості

Перший критичний період розвитку дитини – криза новонародженості (від народження до 2 місяців) – є періодом адаптації до зовнішнього фізичного

світу і характеризується радикальними змінами умов життя, помноженими на безпомічність дитини.

Дитина народжується з готовою до функціонування системою безумовних рефлексів: харчових (жування, смоктання, ковтання, слиновиділення), захисних (кашель, чихання, моргання), орієнтувальних. Вони спрямовані на задоволення органічних потреб людини (у кисні, їжі теплі). Частина безумовних рефлексів зникають (атавістичні рефлекси). Більшість безумовних рефлексів зберігаються, забезпечуючи первинне пристосування взаємодії дитини з середовищем і стають основою для виникнення складніших форм взаємодії дитини з середовищем, формування умовних рефлексів. Умовні рефлекси виробляються за допомогою дорослої людини. Перший умовний рефлекс – рефлекс на положення тіла під час годування – з'являється на четвертому тижні життя дитини.

Важливою подією в психічному житті дитини є виникнення на другому-третьому тижні життя *слухового зосередження*. Дитина завмирає і замовкає при різкому звуці, наприклад хлопанні дверей. На третьому-четвертому тижні вона вже реагує на голос людини. Проявляється це в такий спосіб: дитина не тільки завмирає, а ще й повертає голову в бік джерела звуку. На третій-п'ятий тиждень з'являється *зорове зосередження*. Це відбувається так: дитина завмирає і ненадовго затримує погляд на яскравому предметі, який потрапив в його поле зору. З появою зорового та слухового зосередження помітно збільшується час неспання дитини, який заповнюється тепер своєрідною активністю, що стає для дитини джерелом нових вражень.

Отже, на основі безумовного орієнтувального рефлексу вже на третьому тижні життя у дитини виникає елементарна *пізнавальна активність*, пов'язана з потребою в нових враженнях, а не потребою у їжі, повітрі, теплі. Виникає новий тип орієнтувальної активності, що має не органічний, імпульсивний характер, а являє собою рухові акти, спрямовані на зовнішню діяльність. З'являються ознаки першої власної поведінки дитини. У неї починається *індивідуальне психічне життя*.

В період новонародженості дитина починає виокремлювати людське обличчя як соціальний об'єкт, на який вона спрямовує свою поведінку. На другому місяці життя під час появи в полі зору дитини знайомої людини, у новонародженого з'являється усмішка, яка супроводжується мімікою, жвавими рухами, гулінням – виникає *комплекс пожвавлення*. Появу комплексу пожвавлення психологи вважають психологічним критерієм закінчення періоду новонародженості.

**Загальна характеристика психічного розвитку дітей немовлячого віку:
соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні
новоутворення**

Вік немовляти охоплює період від 2 місяців до 1 року. *Соціальна ситуація розвитку немовляти* полягає в тому, що вся поведінка і діяльність дитини реалізується нею або безпосередньо через дорослого, або у співробітництві з ним. Нерозривний зв'язок дитини і дорослого зберігається впродовж усього 1-го року життя, тому соціальну ситуацію розвитку в немовлячому віці Л. Виготський назвав соціальною ситуацією «Ми». Особливістю цієї ситуації є потреба в комфорті, а центральним елементом цього комфорту є дорослий.

Соціальна ситуація нерозривної єдності немовляти й дорослого приховує у собі *протиріччя*: дитина відчуває максимальну потребу в дорослому і водночас не володіє специфічними засобами впливу на нього. У результаті такої поведінки в дитини з'являється перша соціальна потреба – потреба у спілкуванні з дорослим. Вона знаменує собою виникнення першої діяльності дитини – *безпосереднього емоційного спілкування дитини і дорослого* (Д. Ельконін) або *ситуативно-особистісного спілкування* (за М. Лісіною). Відтоді активність у встановленні контактів переходить від дорослого до дитини. Вона починає впливати на дорослого, щоб вступити з ним у спілкування, спонукати його до контакту.

До 6-ти місяців спілкування дитини з дорослими має переважно емоційний характер, а його засобами є виразні рухи, які відповідають певному емоційному стану: пози, міміка, інтонація голосу, доторкання, прогладжування, притискання до грудей, відштовхування тощо.

Специфічна особливість цього типу діяльності полягає в тому, що її предмет – інша людина. Таке спілкування задовольняє потребу дитини у доброзичливій увазі. Позитивне емоційне ставлення дитини до дорослого, очевидне задоволення від спілкування з ним виявляються уже в комплексі пожвавлення.

Розвиток комплексу пожвавлення проходить 3 стадії: 1) посмішка; 2) посмішка + гуління; 3) посмішка + вокалізація + рухове пожвавлення (до 3 місяців). Початок комплексу пожвавлення пов'язаний з генералізованим залученням будь-кого із дорослих, кінець характеризується появою вибіркового спілкування.

Приблизно до 5 місяців комплекс пожвавлення розвивається і зберігається як ціле, а до 6 місяців відмирає як єдина комплексна реакція, але його компоненти починають трансформуватися: посмішка – в міміку, гуління – в мовлення, рухове пожвавлення – в хапання.

З 6-ти місяців життя дитини виникає ситуативно-ділова форма спілкування з дорослим, яка розгортається в результаті спільних з дорослим маніпулятивних дій і задовольняє її нову потребу – у співпраці. Їй необхідно, щоб дорослий виявляв зацікавленість в тому, чим вона займається і брав активну участь у цьому процесі. В ході такого спілкування експресивно-мімічні засоби доповнюються діями з предметами. Спілкування в цьому віці має яскраво-емоційний відтінок, воно забезпечує збагачення позитивних, а часом і негативних переживань (діти можуть проявляти образу, гнів, якщо поведінка дорослого їх не влаштовує).

Спілкування з дорослим як провідна діяльність в немовлячому віці найбільше сприяє психічному розвитку дитини, переходу її на наступний віковий етап. Про вирішальну роль спілкування в психічному розвитку дитини

переконливо свідчать так звані явища «госпіталізму», виявленні у дітей, що перебували у притулках. Науковці стверджують, що потреба таких дітей в спілкуванні з дорослим не була задоволена в повній мірі, як наслідок, у них спостерігалось виражене відставання у фізичному і психічному розвитку (до трьох років діти не вмiли їсти, майже не говорили, були надмірно пасивні або, навпаки, збуджені і агресивні).

Наприкінці першого року життя дитина спинається на ніжки, починає ходити. Ходьба є першим основним новоутворенням періоду немовляти, яке свідчить про подолання дитиною меж попередньої ситуації розвитку. Відбувається розпад єдиної ситуації «Ми», внаслідок чого вже не мама веде дитину, а вона веде маму, куди хоче.

Наступним важливим новоутворенням цього віку є розвиток мовлення. Воно автономне, ситуативне, емоційно забарвлене, зрозуміле тільки близьким, специфічне за своєю структурою (складається з частинок слів) і ще незв'язне. Щоб зрозуміти таке мовлення, необхідно враховувати конкретну ситуацію, в якій перебуває дитина і якої воно безпосередньо стосується.

Загальна характеристика психічного розвитку дітей раннього віку: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення

Перехід від періоду немовляти до раннього дитинства пов'язаний з розвитком нового ставлення до світу предметів – вони починають виступати для дитини не просто об'єктами, зручними для маніпулювання, а як речі, що мають певне призначення і певний спосіб використання, тобто в тій функції, яка закріплена за ними суспільним досвідом. Основні інтереси дитини переносяться в сферу оволодіння все новими і новими діями з предметами, а дорослий набуває ролі наставника, співробітника і помічника. *Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві* характеризується тим, що взаємодія дитини і дорослого опосередковується предметом: «дитина – предмет – дорослий».

Протиріччя соціальної ситуації розвитку: спосіб дії з предметом, зразок дії належить дорослому, а дитина водночас повинна виконувати індивідуальні дії. Це протиріччя розв'язується в новому типі діяльності, яка зароджується в ранньому віці – *предметній діяльності*, спрямованій на засвоєння суспільно вироблених способів дій з предметами. Діяльність предметна тому, що мотив діяльності полягає в самому предметі, в способі його використання. Оскільки мотив переміщується від дорослого на суспільний предмет, то спілкування стає формою організації предметної діяльності та виступає засобом здійснення предметної діяльності.

У зв'язку з оволодінням предметною діяльністю змінюється характер орієнтування дитини в нових для неї ситуаціях, при зустрічі з новими предметами. Якщо в період маніпулювання дитина, одержавши незнайомий предмет, діє з ним всіма відомими їй способами, то пізніше її орієнтування спрямоване на з'ясування того, для чого цей предмет слугує, як його можна застосувати. Орієнтування типу «що таке?» змінюється орієнтуванням типу «що з цим можна робити?».

Зв'язок дії дитини з предметом проходить три фази розвитку: на першій фазі з предметом можуть виконуватися будь-які відомі дитині дії; на другій – предмет використовується тільки за прямим призначенням; на третій фазі відбувається нібито повернення до старого, вільного використання предмета, але на зовсім іншому рівні, оскільки дитина знає основну функцію предмета.

Серед дій, якими оволодіває дитина в ранньому дитинстві, особливо значущими для її психічного розвитку є *співвідносні та знаряддєві дії*.

Співвідносні дії вимагають урахування властивостей предметів – підбору предметів відповідно до їх форми і розміру, розміщення їх в певному порядку. Ці дії повинні регулюватися тим результатом, який потрібно одержати (зібрати пірамідку), але дитина не в змозі самостійно досягти його, вона спочатку навіть не прагне до цього. Дорослий дає дитині зразок дії, звертає її увагу на помилки, вчить добиватися правильного результату. В кінцевому результаті дитина оволодіває дією.

Знаряддєві дії – це дії, в яких один предмет – знаряддя – використовується для впливу на інші предмети. Засвоєння знаряддєвих дій проходить кілька етапів. На першому етапі знаряддя фактично є для дитини тільки продовженням її власної руки і вона намагається діяти ним, як рукою. Дія дитини на цьому етапі є не знаряддєвою, а ручною. Наступний етап характеризується тим, що дитина починає орієнтуватися на зв'язок знаряддя з предметом, на який спрямовується дія, але виконує її успішно тільки від випадку до випадку, намагаючись повторити рухи, які ведуть до успіху. І тільки на третьому етапі відбувається достатнє пристосування руки до властивостей знаряддя – виникає знаряддєва дія.

Важливим у знаряддєвих діях є те, що дитина засвоює принцип використання знарядь, що дає їй змогу в деяких ситуаціях переходити до самостійного використання предметів як простих знарядь.

Ранній вік є сензитивним періодом для засвоєння мовлення. В цей період формується активне мовлення дитини. Важливими набутками цього етапу життя є здатність дитини до слухання і розуміння повідомлень, які не стосуються безпосередньої ситуації. Формуються нові види дій сприймання (дитина переходить до зорового орієнтування) і мисленнєвих дій (зароджується наочно-образне мислення). До завершення раннього дитинства виникає знаково-символічна функція свідомості (дитина починає засвоювати операцію заміщення одного предмета іншим). Пам'ять виокремлюється із процесу сприймання, зароджується здатність відтворювати об'єкт за його відсутності, довшим стає проміжок часу між запам'ятовуванням і впізнаванням. Зароджується репродуктивна уява (дитина починає замінювати реальні предмети і дії уявними, називати їх).

Найважливіше новоутворення періоду кризи трьох років – формування самосвідомості (образу себе і ставлення до себе), про що свідчить здатність дитини впізнавати себе в дзеркалі, активно використовувати займенник «Я». На кінець немовлячого віку у дитини виникає первинне ставлення до себе, як до окремо існуючого суб'єкта, вона починає усвідомлювати себе, як особистість.

На третьому році життя діти починають порівнювати себе з іншими людьми, в результаті чого в них складається певна самооцінка, прагнення відповідати вимогам дорослим. Далі формуються почуття гордості, сорому, елементарні опредмечені форми домагань. Із зародженням самосвідомості у дитини розвивається здатність розуміти емоційні стани іншої людини.

**Загальна характеристика психічного розвитку дітей дошкільного віку:
соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні
новоутворення**

У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими. Змінюються стосунки з дорослими, які і надалі залишаються центром її життя.

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці – «дитина – дорослий (узагальнений суспільний)». Узагальнений суспільний – це носій суспільних функцій, тобто водій, міліціонер, продавець, вихователь, мама взагалі. Головна потреба дошкільника – участь у житті та діяльності дорослих. Однак реально включитися у доросле життя він не може через його складність і свої обмежені можливості. Саме в цьому – розриві між прагненням бути як дорослий і неможливістю реалізувати це прагнення – полягає *суперечність соціальної ситуації розвитку дошкільника.*

Єдиною діяльністю, яка дає змогу подолати цю суперечність, є *сюжетно - рольова гра*, у якій дитина виконує роль дорослого як носія певних суспільних функцій, вступає у стосунки з іншими дорослими, які безпосередньо не присутні. Те, що дитина спостерігає у світі дорослих, стає предметом її ігрової діяльності, у якій дорослий присутній опосередковано.

Гра є провідною діяльністю дошкільняти не тому, що займає найбільше вільного від сну часу в його житті, а тому, що зумовлює найважливіші зміни у психічних процесах і психічних особливостях його особистості. В ній виникають і диференціюються нові види діяльності, зокрема учіння

(цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння уміннями й навичками), яке готує перехід дитини до наступної стадії розвитку – етапу молодшого шкільного віку.

Протягом дошкільного віку у психіці дитини виникають особливо важливі для її подальшого життя *новоутворення*. Зокрема, починає розвиватися творча діяльність, яка виражається у здатності перетворювати навколишню дійсність, створювати нове. Творчі здібності у дітей виявляються в конструктивних іграх, технічній і художній творчості.

Формуються у дошкільників і розумові дії та операції, які стосуються розв'язування пізнавальних та особистих завдань. У дитини з'являється внутрішнє, особисте життя, спершу в пізнавальній сфері, а потім і в емоційно-мотиваційній. Для її пізнавальних процесів характерний синтез зовнішніх і внутрішніх дій, об'єднаних у єдину інтелектуальну діяльність. У сприйманні він представлений перцептивними діями; в увазі – вмінням керувати і контролювати зовнішній і внутрішній плани дій; у пам'яті – об'єднанням зовнішнього і внутрішнього структурування матеріалу під час його запам'ятовування і відтворення; в мисленні – об'єднанням у цілісний процес наочно-дійового, наочно-образного і словесно-логічного способів розв'язання практичних завдань.

У дошкільному віці уява, мислення та мовлення тісно пов'язані. Їх синтез породжує здатність творити образи та довільно маніпулювати ними за допомогою мовних самоінструкцій. Це означає, що у дитини виникає та починає успішно функціонувати внутрішнє мовлення як засіб мислення, з'являється опосередкована певними уявленнями довільна поведінка. Одночасно завершується процес опанування мови як засобу спілкування, що створює основу для активізації виховання і розвитку дитини як особистості. У процесі виховання відбувається засвоєння необхідних моральних норм, форм і правил культурної поведінки. Усвідомлені малюком норми і правила починають керувати його поведінкою, перетворювати його дії на довільні та

морально регульовані вчинки. Це засвідчує появу довільної моральної саморегуляції.

У дошкільному віці виникають первинні моральні настанови, передусім розрізнення того, що є добрим і поганим. Вони формуються разом з естетичними, тому для малюків красиве не може бути поганим. Дитина цього віку вже не може жити у безладі. Все, що бачить, вона намагається впорядкувати, збагнути закономірні відношення навколишнього світу, що є свідченням виникнення первинного, хоча ще схематичного дитячого світогляду.

Рівні розвитку сюжетно-рольової гри

Ігри дітей дошкільного віку досліджували М. Басов, Д. Ельконін, О. Запорожець, Д. Менджерицька, О. Тіхеєва, С. Новосьолова та ін.

Рольова гра – діяльність, в якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і узагальнено, у спеціально створених ігрових умовах відтворюють їхні дії і стосунки між ними. Вона виникає на межі раннього і дошкільного віку і досягає свого розквіту в середині дошкільного дитинства.

Д. Ельконін виділяє *чотири рівні розвитку сюжетно-рольової гри дошкільника*. Кожен рівень характеризується специфічним змістом, співвідношенням ігрових дій та ролей, структурою ігрових дій.

Центральний компонент сюжетно-рольової гри – роль. *Роль* – це суспільно прийнятий спосіб поведінки людей у різних ситуаціях. Рольова поведінка регулюється правилами, які складають ядро ролі.

Зміст гри – це той момент дійсності й відносин між дорослими, що виділяється у відповідній сфері як найбільш значущий у розумінні дітей та відтворюється ними у грі. Наприклад, гра «у лікарню» – сюжет, а прийом хворого, вислуховування роботи його серця, дихання – зміст цієї гри.

Ігрові дії – це дії, вільні від операціонально-технічної сторони, що носять зображувальний характер (бігати по кімнаті, підтримуючи рукою палицю, що знаходиться між ногами – для дитини означає їхати верхи на коні). Ігрова дія

завжди узагальнена і скорочена. Вона можлива лише тоді, коли дитина під однією дією має на увазі іншу, під одним предметом – інший.

У 3-5 років формуються перший та другий рівні розвитку сюжетно-рольової гри:

I рівень

- Зміст гри – дії з предметами, спрямовані на співучасника. Характерні ігрові дії – годування без врахування послідовності і «меню».
- Ігрові ролі не визначають дій, а навпаки. Діти себе не називають іменами ролей, ролі теж не позначають словом. При розподілі ролей відповідні рольові дії не узгоджуються, між ними відсутні взаємозв'язки.
- Ігрові дії одноманітні, складаються із послідовності стереотипних повторюваних операцій.
- Ігрові дії не утворюють логічної послідовності.

II рівень

- 1) Зміст і головне у грі – дії з предметами.
- 2) Діти прагнуть до відповідності ігрової дії реальній.
- 3) Діти називають ролі. Виконання ролі полягає у реалізації відповідних ігрових дій.
- 4) Логіка ігрових дій визначається життєвою послідовністю. Ланцюжок дій збільшується: приготування їжі – накривання столу – годування – відпочинок.
- 5) Порушення у послідовності ігрових дій дітьми не приймається, але вони це нічим не мотивують.

У 5-7 років виявляються третій та четвертий рівні.

III рівень

1) Основний зміст – виконання ігрової ролі, відповідних їй дій. З'являються ігрові дії, у яких відбивається характер відносин з іншими ролями гравців; наприклад, «вихователь» закладу дошкільної освіти звертається до «кухаря»: «Приготуйте їжу».

2) Ролі розподілені до початку гри і визначають поведінку гравця.

3) Логіка ігрових дій визначається роллю. Дії урізноманітнюються. З'являються звертання до партнерів у відповідності до співвідношення ролей.

4) Порушення послідовності ігрових дій викликає протест дитини: «Так не буває». Ігрова роль визначає правила поведінки гравця. Порушення правил гри найчастіше помічають партнери, а дитина намагається виправити «помилку».

IV рівень

1) Основний зміст – виконання ігрових дій, пов'язаних із ставленням до інших людей, ролі яких виконують гравці: наприклад, дають вказівки «йдіть до столу, тільки помийте руки»; оцінюють «тримай руку як слід», схвалюють.

2) Роль гравця зберігається на протязі гри. Ролі різних гравців взаємопов'язані. Мовлення дитини у грі визначається її роллю.

3) Чітка послідовність ігрових дій відтворює реальну логіку подій життя людини. Дії різноманітні, за чіткими правилами, які дитина обґрунтовує посиленням на реальні наслідки їх порушення: «не можна морозиво перед обідом їсти, бо зникне апетит».

4) Порушення логіки ігрових дій та правил дітьми відхиляється, що мотивується підкресленням їх раціональності.

Отже, загальна тенденція розвитку сюжетно-рольової гри полягає у переході від ігор-маніпуляцій з предметами до виконання ролі як суспільно закріпленого зразка поведінки та взаємодії з іншими людьми:

Спілкування дітей дошкільного віку з дорослими та однолітками

Різні аспекти спілкування висвітлено в працях М. Лісіної, А. Рузької, Г. Пантюхіної, К. Печори, О. Фрухта, Є. Аркіна, О. Смірної. Дослідники відмічають, що вікова динаміка спілкування і спільної діяльності дошкільників полягає у зростанні змістовності, вибірковості, стабільності відносин; у розвитку потреби у спілкуванні й співпраці, їх інтенсивності та орієнтованості на інтереси ровесників.

В результаті досліджень, здійснених під керівництвом М. Лісіної, було

виокремлено чотири форми спілкування, які опановує дитина упродовж перших 6-ти-7-ми років життя: ситуативно-особистісну і ситуативно-ділову (в немовлячому та ранньому віці), позаситуативно-пізнавальну та позаситуативно-особистісну (в дошкільному віці).

В дошкільному віці вперше після народження дитини *спілкування набуває позаситуативного характеру* – обговорюються проблеми, далекі від конкретної ситуації, в якій перебуває дитина.

Дітям від 3 до 5 років властива *позаситуативно-пізнавальна форма спілкування*. Її основою є пізнавальний мотив дитини, а ознаками – запитання про предмети та їх взаємозв'язки (вік «чомучок»), своєрідне «теоретичне» співробітництво з дорослими, під час якого вона намагається зрозуміти будову світу, взаємозв'язки у природі, таємниці суті речей тощо. Дорослий є джерелом інформації про світ, компетентним і зацікавленим співрозмовником, що спонукає дошкільників шукати контакти з ним.

Діти, у яких домінує така форма спілкування, виявляють неабиякий інтерес до змісту завдань, процесу встановлення зав'язків між предметами і явищами дійсності тощо. Чим цікавіші завдання, тим легше вони справляються з ними; натомість малопривабливі – виконують гірше. Негативно впливають на їхній емоційний стан труднощі і помилки, які спричинюють зауваження, докори дорослого, їм притаманна гостра потреба у повазі до себе, у похвалі. Провідною комунікативною потребою дітей є їх прагнення отримати позитивну оцінку дорослих.

Вищою формою комунікативної діяльності дошкільників називають *позаситуативно-особистісне спілкування*. Нею повноцінно здатні послуговуватися 6-7-річні діти, яких уже цікавить соціальний, а не предметний світ (світ людей, а не речей). Дорослого дитина сприймає як джерело знань про соціальне життя, а також як об'єкт пізнання. У позаситуативно-особистісному спілкуванні чітко виявляється зосередженість дитини на соціальному оточенні, на житті і переживаннях інших людей, на своєму житті і своїх переживаннях.

Старші дошкільники не лише прагнуть заслужити похвалу і доброзичливе ставлення до себе дорослого, а й намагаються знайти з ним взаєморозуміння, співпереживання. Вони охоче вносять необхідні корективи у свою діяльність, оскільки їм важливо знати, що і як повинно відбуватися (що погано, а що добре). Позаситуативно-особистісне спілкування підвищує сприйнятливість дітей до виховних впливів, сприяє засвоєнню норм поведінки.

Діти з підвищеною увагою ставляться до слів і дій дорослого, а свої помилки бачать ніби його очима, а тому реагують на його зауваження без образ, відповідно коригуючи свою діяльність. Сформованість у дошкільників позаситуативно-особистісного спілкування є свідченням їхньої комунікативної готовності до шкільного навчання.

Колектив дослідників під керівництвом А. Рузької вирізняє три форми спілкування з ровесниками у дошкільному віці, які розвиваються і змінюють одна одну.

Емоційно-практична форма спілкування виникає у дітей до 2-х років і зберігається до 4-х років (характерні окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками, виникає передспівробітництво з ровесниками, характерною є гра поряд, але не разом).

У 4 - 6-річному віці у дошкільників домінує *ситуативно-ділова форма спілкування з однолітками*. Потреба у спілкуванні з однолітками стає значно інтенсивнішою, виходячи на перший план. Це пов'язано з тим, що спілкування з ровесником є необхідною умовою організації сюжетно-рольової гри, яка має колективний характер. Головний зміст потреби дітей у спілкуванні з ровесниками полягає у прагненні налагодити ділове співробітництво, узгодити свої дії з партнером по діяльності задля досягнення мети. Виникають перші спільні ігрові дії, інтерес до дій партнера, їх порівняння з власними діями, що проявляється в питаннях, глузливих репліках, оцінках дій іншого. На другому місці після прагнення до співдії знаходиться такий компонент як бажання поваги та визнання. Діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості.

Засоби спілкування, які використовують діти: виразні, зображувальні, знакові. Ситуативно-ділова форма спілкування сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості а також – допитливості, оптимізму, активності, творчого та самобутнього ядра особистості.

Позаситуативно-ділова форма спілкування починає виявлятися у де-яких дітей у віці 6-7 років. Головний засіб спілкування – мовлення. Темі розмов з однолітками стають чимдалі позаситуативними. Характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого і майбутнього, рідної природи і далеких країн тощо. Зміст комунікативної потреби полягає у співпраці та співтворчості з ровесником. Гра має по-справжньому спільний характер з єдиними правилами і вимогами, з узгодженістю дій, з врахуванням інтересів партнерів.

Утворюється чіткий образ ровесника, відносини з ним стають більш стабільними, виникають симпатії. Відбувається формування суб'єктивного ставлення до інших дітей, тобто вміння бачити в них рівну в собі особистість, враховувати її інтереси, готовність допомагати.

Психологічна характеристика зображувальної діяльності дітей дошкільного віку

Розвиток зображувальної діяльності дітей дошкільного вивчали К. Річчі, К. Барт, Р. Келлог, Е. Крамер, В. Бехтерев, Ю. Болдирев, Л. Венгер, Л. Виготський, В. Мухіна, Є. Романов, Д. Узнадзе та ін.

У своєму розвитку дитячий малюнок долає такі стадії:

1) Штрихи, позбавлені смислу. Ними дитина ще не намагається виразити щось конкретне, а лише відтворює дії дорослого.

2) Безформність зображень (початок 3-го року життя). Дитина вже прагне виразити на папері певний образ, однак їй не вистачає творчих сил, тому без допомоги «художника» важко визначити зміст намальованого.

3) «Схематичність зображення» (4-5-й рік життя). У ній виокремлюють етапи, які залежать від наповнення примітивних схем суттєвим змістом.

Наприклад, спершу малює людину спрощено, з двох частин (голови і опори), та поступово він включає в малюнок нові частини людської фігури, насамперед тулуб і руки.

4) Правдоподібність зображень, для якої характерні поступова відмова дитини від схеми, перші спроби відтворити справжній вигляд предметів. Однак, як і раніше, всі малюнки є в основному контурами предметів, з притаманною їм «непропорційністю» і «прозорістю». Однак у цих малюнках уже помітна перспектива. Хоч дитячі малюнки на цій стадії ще недосконалі, художньо не обдарована дитина зрідка самостійно піднімається на наступний ступінь його розвитку.

5) Точність зображень. На таких малюнках не лише дитина знає, що зображено, але й ті, хто без її коментарів розглядає їх.

За твердженням О. Смирнова неможливо простежити чітку залежність стадій художньої творчості від віку дитини, оскільки значну роль відіграють її індивідуальна обдарованість, вплив доступних для неї зразків зображувальної діяльності. Утім, проглядається така тенденція: 6-річні діти «дають суцільно чисту схему», яка поступово зникає на межі 11-річного віку, поступаючись місцем досконалішим способам зображення; правдоподібний малюнок з'являється після 13 років.

У процесі дій із предметами, їх зорового сприймання, графічної діяльності, навчання з дорослими, в дошкільника формується власне розуміння предмета, власне знання про нього, яке дитина втілює у своєму малюнку. В зображенні вона передає найістотніші, найважливіші для впізнавання ознаки й деталі оригіналу, не зважаючи на менш помітні якості, як наслідок – малюнки дітей неточні і неповні.

Особливостями дитячого малюнка є:

- схематизм: наприклад, зображаючи людину, діти молодшого дошкільного віку часто малюють «головонога» (голову, руки, ноги);

- «прозорість» предмета: малюючи будинок, дитина зображує його одночасно ніби з кількох точок зору (стіни, дах, паркан, люди, меблі – через «прозорі» стіни);

- недосконале зображення динаміки предметів: діти, особливо молодші дошкільники, використовують для цього звуконаслідування, жести; від моторної динаміки, передусім мимовільної, поступово переходять до зорової, зображувальної, а також зображення перспективи, пропорційності окремих частин предмета тощо.

За відсутності цілеспрямованої роботи з розвитку зображувальної діяльності дітей, ці особливості можна спостерігати в їх малюнках і наприкінці дошкільного дитинства.

Зміст малюнків дітей значно ускладнюється протягом дошкільного віку. Він зумовлений досвідом ознайомлення з оточуючим, розвитком його розумової діяльності та образотворчих умінь, індивідуально-статевими особливостями (ставленням до предмету, інтересами). В малюнках дітей 3-х років часто з'являється зображення людини. У дітей середнього дошкільного віку є особливо улюблені предмети для малювання, які вони неодноразово зображають: будинок, квітка, пташка, рибка, дерево, сонце (графічні шаблони). Після 5 років в своїх роботах діти відображають певні сюжети. З'являються серійні малюнки, в яких діти намагаються зобразити процесуальність явищ.

Сприймання дитиною аркуша паперу як поверхні, на якій розміщується малюнок, зазнає вікових змін за наступними етапами (Ю. Полуянов):

1) Аркуш паперу сприймається як безмежна площа, на якій можна розмістити всі свої малюнки, не пов'язані між собою єдиним задумом. Окремі зображення розташовані хаотично, не враховують співвідношення між предметами. Так, надувна кулька виходить зображеною так, що нитка опиняється вище за саму кульку. Під час малювання дитина перевертає аркуш, виходить за його межі, малюючи на столі, на підлозі тощо.

2) Дитина орієнтується при малюванні на «верх» і «низ». Аркуш ділиться на дві частини: небо і землю, а об'єкти розташовуються між ними в межах

центральної смуги аркуша. Така композиція найбільш характерна для малюнків дітей дошкільного віку і називається «фризовою».

3) Виділення лівої та правої сторони аркуша. Дитина враховує також верх і низ аркуша, вирізняючи центральну ділянку (структурний центр) та розміщуючи у ньому головний об'єкт (смісловий центр). Структурний центр малюнка виступає одночасно і смисловим.

В дошкільному віці спостерігається дві тенденції використання кольору у зображенні. Для дітей 2-3-х років всі кольори гарні, тому вони вільно використовують усі кольори без розбору. Це так званий період довільного використання кольору, під час якого дошкільник може розфарбувати предмети будь-якими фарбами, які часто не відповідають його реальному кольору. В 3-4 роки діти намагаються зафарбувати предмет відповідно до його справжнього кольору, часто їх малюнки сповнені кольоровими штампами. За допомогою кольору дитина намагається передати своє ставлення до зображуваного.

Особливості розвитку сприймання дітей у дошкільному віці

Розвиток сприймання – складний процес, що охоплює: засвоєння дитиною певних сенсорних еталонів, які є результатом сенсорного досвіду та оволодіння нею способами обстеження предметів.

Сенсорні еталони – це вироблені людством уявлення про основні різновиди властивостей і відношень. Забезпечити засвоєння сенсорних еталонів – означає сформулювати уявлення про основні різновиди кожної властивості предмета (колір, величина, форма тощо).

Ознайомлення із сенсорними еталонами і способами їх використання посідає основне місце в сенсорному розвитку дитини.

Сенсорними еталонами для дитини 2-4 років слугують:

- система геометричних форм (трикутник, квадрат, прямокутник та ін.)
- основні кольори (червоний, оранжевий, жовтий, зелений та ін.);
- звуки рідної мови;
- звуковисотна шкала музичних звуків (до, ре, мі та ін.).

У дошкільному віці оволодіння сенсорними еталонами поглиблюється: дітей ознайомлюють із дедалі складнішими різновидами властивостей еталонів, а також зі зв'язками і відношеннями між еталонами.

Однак безпосередньо такі уявлення не зможуть керувати сприйманням, якщо дитина не знає *способів обстеження предметів* – встановлення, якому зразку відповідає властивість певного предмета, з яким вона має справу у грі, на занятті, у процесі спостережень, розваг.

Протягом дошкільного дитинства формуються три *основні види дій сприйняття*: ідентифікація, відношення до еталона та моделювання. Відмінність між цими діями обумовлюється співвідношенням між властивостями предметів, які дитина сприймає, та еталонами, з допомогою яких ці властивості позначаються.

Перцептивні дії ідентифікації (позначення) виконують за умови, що властивість сприйнятого предмета повністю збігається з еталоном. Вони полягають у виборі відповідного еталона і встановленні ідентичності предмета (м'яч круглий).

Перцептивні дії відношення до еталона виконуються тоді, коли властивості сприйнятого предмета не збігаються з відомим дитині еталоном. Вони полягають у з'ясуванні певних (часто несуттєвих) властивостей предмета і встановленні його ідентичності до еталона (чорний предмет – собака).

Перцептивні дії моделювання діти здійснюють у процесі сприйняття об'єктів зі складними властивостями, які взагалі можуть бути з'ясовані не з допомогою одного еталона, а з використанням двох або й більше їх (наприклад, форма одноповерхового будинку).

Упродовж дошкільного віку психічний процес сприймання предмета удосконалюється, проходячи шлях від:

- від простого маніпулювання з предметом без спроби обстеження в 3 роки через розглядання предмета;
- виокремлення частин і ознак у 4 роки ;

- до систематичного, планомірного розглядання об'єкта в старшому дошкільному віці.

Способів обстеження предметів дитину потрібно навчати спеціально.

Узагальнене обстеження найрізноманітніших предметів відбувається в такій послідовності:

1) сприймання цілісного предмета, створення загального враження про нього;

2) виокремлення основних частин предмета, характеристика їх властивостей;

3) визначення просторового розміщення одних ознак щодо інших (вище, нижче, ліворуч, праворуч);

4) виокремлення дрібніших частин предмета і з'ясування їх просторового розміщення щодо основних;

5) повторне цілісне сприймання предмета, закріплення враження.

За допомогою правильно сформованого обстеження і порівняння з еталоном дошкільники оволодівають умінням сприймати найважливіші властивості предметів та явищ. Сприймання дитини набуває здатності дедалі повніше відображати навколишню дійсність, ознак цілеспрямованості, довільності.

Значні зміни в дошкільний період відбуваються у сприйманні дітьми простору за його основними ознаками. Лише по завершенні дошкільного віку дитина опановує орієнтування у просторі, незалежне від власної позиції, удосконалює вміння змінювати точки відліку.

Значно важче дитині дається сприймання часу. Адже час не має наочної форми, з ним не можна виконувати дії, він плинний, незворотний, сприймання його залежить від суб'єктивних станів. Він має особистісний характер. Формування часових уявлень має свою специфіку: невеликі проміжки часу діти навчаються визначати на основі своєї діяльності, зважаючи на те, що за певний час можна зробити, який результат отримати.

Провідна роль у розвитку сприймання часу належить дорослому, який виокремлює часові відрізки, встановлює їх зв'язок із діяльністю малюка, позначає їх словом, задіює в різноманітних життєвих ситуаціях.

Сприймання малюнка дошкільниками розвивається в кілька етапів:

- 1) зміна ставлення дитини до малюнка як до відображення дійсності;
- 2) формування вміння правильно співвідносити зображення з реальною дійсністю, бачити зображення на ньому;
- 3) удосконалення розуміння змісту малюнка.

Певні труднощі постають перед дитиною, коли вона розглядає предмет, поданий на малюнку в перспективі.

Розвиток уваги у дітей дошкільного віку

Увага дітей дошкільного віку має такі особливості:

- нетривала зосередженість, схильність до значних коливань (протягом короткого часу діти неодноразово переходять від одного виду діяльності до іншого, по кілька разів змінюють свій задум);
- піддатливість зовнішнім впливам (навіть незначний сторонній подразник відволікає увагу дитини від діяльності);
- залежність від виду занять (4-річні діти здатні 20 і більше хвилин уважно слухати цікаву казку чи дивитися мультфільми, однак вони будуть відволікатися від нецікавих занять через 5 хв. після їх початку);
- неспроможність переключення на власний розсуд з одного об'єкта на інший за відсутності довільної психічної регуляції;
- залежність від віку дітей (чим молодші діти, тим менше вони можуть зосередитися на словах дорослого, оскільки їхню увагу більше привертають яскраві, привабливі предмети (слова лише супроводжують їх); у середньому і старшому дошкільному віці слова дорослого набувають значно важливішого значення для дитини, вона вже само-ініціативно спрямовує на них свою увагу);
- слабкий розподіл уваги (неможливість одночасно виконувати два або більше видів діяльності),

- невеликий обсяг уваги (неспроможність утримувати багато об'єктів за короткий проміжок часу).

Увага дітей, особливо молодшого дошкільного віку, загалом мимовільна, тобто виникає без усвідомлення її мети, не має у своїй основі вольового чинника.

На ранніх стадіях розвитку увага дитини залежить від новизни, сили та інших специфічних подразників, пізніше – від подразників, які мають сигнальне значення внаслідок їх зв'язку із задоволенням потреб дитини, а також із обставинами, які зумовлюють яскраві, емоційні переживання.

Поява у дошкільному дитинстві нових інтересів, участь у нових видах діяльності спонукають дитину зосереджуватися на все нових сторонах дійсності. Так, якщо молодші дошкільники можуть грати в одну і ту ж гру 30-50 хв, то до п'яти-шести років тривалість гри зростає до двох годин. Це пояснюється тим, що в грі шестирічних дітей відображаються більш складні дії і взаємини людей і інтерес до неї підтримується постійним введенням нових ситуацій. Тривалість розглядання картинки збільшується до кінця дошкільного віку приблизно в два рази; дитина шести років краще усвідомлює картинку, ніж молодший дошкільник, виділяє в ній більше цікавих для себе сторін і деталей.

Під впливом нових видів діяльності, які опановує дитина дошкільного віку, нових вимог, що пред'являються їй дорослими, перед дитиною виникають особливі завдання: зосередити і утримати на чомусь увагу, запам'ятати матеріал і потім його відтворити, побудувати задум гри, малюнка і т. д. Щоб мати можливість вирішити ці завдання, у дитини мають сформуватися спеціальні дії уваги довільного, навмисного характеру.

4-5-річні діти починають керувати своєю увагою, свідомо спрямовувати її і утримувати на певних предметах, явищах, застосовуючи при цьому певні способи, тобто *виникає довільна увага – важливе новоутворення у психіці дитини.*

Розвиток довільної уваги пов'язаний з появою у дошкільника гальмівної функції волі. Дитина докладает зусиль до того, щоб втримати свою увагу на

потрібному, а не на цікавому, намагається зменшити залежність своєї уваги від зовнішніх подразників.

Довільна увага формується лише в ході взаємодії дитини і дорослого. Л. Виготський першим звернув увагу на те, що діти в процесі свого розвитку за допомогою спілкування з іншими людьми оволодівають способами організації своєї власної уваги, використовуючи при цьому спеціальні засоби. Універсальним засобом організації є мовлення.

Довільна увага формується в дошкільному віці у зв'язку із загальним зростанням ролі мовлення в регуляції поведінки дитини. Спочатку дорослі організовують увагу дитини за допомогою словесних вказівок; нагадують про необхідність виконувати дію, враховувати її обставини (складання пірамідки тощо). Ті способи, які дорослий використовує для підтримки уваги дитини, засвоюються нею. Пізніше дитина починає самостійно словесно позначати предмети і явища, на які необхідно звертати увагу, щоб досягнути результату. Найдоступніші для дітей старшого дошкільного віку прийоми організації уваги – це планування своїх дій уголос та промовляння інструкцій дорослого.

Стійкість довільної уваги залежить від інтересу до діяльності, якою займається дошкільник. На її формування впливає також характер діяльності: одноманітність послаблює її, різноманітність посилює.

В дошкільному віці виникає післядовільна увага. Перехід від довільної до післядовільної уваги знижує напруженість діяльності й підвищує її ефективність через зменшення потреби у витрачанні зусиль на зосередження в роботі.

Оволодіння довільною увагою є важливим надбанням дошкільників, проте мимовільна увага досягає високого рівня розвитку і залишається основною для них упродовж усього дошкільного дитинства.

Упродовж дошкільного віку розвиваються властивості уваги. Зростає стійкість уваги, розширюється її обсяг, завдяки чому дитина одночасно сприймає не один предмет, як у 3-4 роки, а значно більше (4-5). Змінюється і коло предметів, які привертають увагу дітей. Водночас навіть у дітей старшого

дошкільного віку слаборозвинений розподіл уваги. Розвивається переключення уваги, що дає змогу дитині швидко орієнтуватися в навколишньому світі, приступати до виконання нових завдань.

Розвиток мислення у дітей дошкільного віку

У дошкільному віці діти починають пізнавати світ за допомогою мислення – суспільно зумовленого психічного процесу, який полягає в узагальненому й опосередкованому відображенні дійсності. Його розвиток у дошкільнят залежить від розвитку уваги. Дитина механічно замінює у грі одні предмети іншими, надаючи їм невластивих, але окреслених правилами гри нових функцій. Пізніше предмети вона замінює їх образами, у зв'язку з чим відпадає необхідність практичної дії з ними.

Основними напрямками розвитку мислення дошкільника є вдосконалення наочно-дійового мислення, інтенсивний розвиток наочно-образного і початок активного формування словесно-логічного шляхом використання мови як засобу постановки і розв'язання інтелектуальних завдань.

Від з'ясування найпростіших, прозорих зав'язків і відношень речей, що лежать на поверхні, дошкільники поступово переходять до розуміння складніших і прихованих залежностей. Одна з важливих видів таких залежностей – відношення причин і наслідків. Якщо трирічні діти можуть виявити тільки причини, які полягають у певному зовнішньому впливі на предмет, то вже в чотири роки дошкільники починають розуміти, що причини явищ можуть полягати і у властивостях самих предметів. У старшому дошкільному віці діти починають указувати як причину явищ не тільки очевидні особливості предметів, але й менш помітні, але постійні їхні властивості.

Якщо в ранньому дитинстві мислення здійснюється у процесі предметних дій, то у дошкільника воно починає випереджати практичні дії, оскільки він уже навчається переносити раніше засвоєний спосіб дії на іншу, не тотожну першій, ситуацію.

У дошкільному віці дитина розв'язує життєві завдання трьома способами: наочно-дійовим (реальне випробування властивостей предметів), наочно-образним (оперування конкретними образами предметів і ситуацій) і завдяки логічним судженням з опорою на поняття. Чим вона старша, тим рідше використовує практичні спроби і частіше наочно-образні, а пізніше й логічні способи.

Основою розвитку мислення дошкільняти є формування розумових дій. Вихідним пунктом цього формування є реальна дія з матеріальними предметами. Потім дошкільник вдається до дій з реальними матеріальними предметами у внутрішньому плані, з їх образами. Наприклад, якщо дитині кажуть, що в неї є 2 яблука, і запитують, скільки в неї буде яблук, якщо їй дадуть ще одне, то їй уже не потрібно реально переставляти яблука і лічити їх, цю дію вона може здійснити в образній формі. Далі внутрішні дії стають згорнутими. Наприклад, якщо дитині кажуть, що в неї є три цукерки, і запитують, скільки в неї буде цукерок, якщо їй дадуть ще 2, вона відразу може сказати, що 5, не вдаючись до послідовного виконання в уяві дій: $3+1+1=5$. І, нарешті, дитина починає виконувати цілком внутрішні дії, в яких реальні предмети замінені уявленнями та поняттями.

На вищих етапах розвитку мислення, зокрема, у процесі словесно-логічного, розумові дії здійснюються за допомогою внутрішнього мовлення, використання різних знакових систем. Однак дошкільник у процесі мислення оперує не стільки знаками, скільки образами, які або відображають конкретні предмети, або є більш чи менш узагальненими і схематизованими. При цьому він уявляє собі розв'язання завдання як ряд розгорнутих дій із предметами чи їх заміниками.

Отже, оволодіння мислительними діями в дошкільному віці відбувається за загальним законом засвоєння й інтеріоризації зовнішніх орієнтувальних дій. Залежно від того, які ці зовнішні дії і як відбувається їх інтеріоризація, мислительні дії дитині набувають або форми дії з образами, або форми дії зі знаками схемами, числами тощо.

Встановлюються більш тісні взаємозв'язки мислення з мовленням дитини, що викликає наступні зміни:

- з'являються міркування (дитина робить несподівані для дорослих висновки; пояснення дитиною явищ відзначається конкретною образністю, анімізмом, низькою критичністю);

- розвивається планування діяльності (під час вирішення проблемних задач діти молодшого дошкільного віку відразу приступають до оперування предметами, середнього – осмислюють задачу в ході її розв'язання, послідовно коментуючи свої дії та результат, старшого – можуть задачу розв'язати в розумовому плані);

- бурхливо розвиваються розумові операції, в основі яких лежать аналіз та синтез (дитина здатна порівнювати об'єкти за більшою кількістю ознак, помічати незначну схожість між зовнішніми ознаками і позначати їх за допомогою мовлення, під час узагальнення орієнтуватися на найбільш суттєві спільні ознаки, класифікувати предмети).

Отже, і наочно-дійове, і особливо наочно-образне мислення тісно пов'язані з мовою. Мовні висловлювання дитини сприяють усвідомленню дитиною ходу і результату цієї дії, допомагають пошукам шляхів розв'язання задач. Ще більше зростає роль мови в той період, коли вона набуває плануючої функції. Дитина, здавалося б, думає вголос, хоча користується в своїх мисленневих діях не словами, а образами. Мова відіграє при цьому важливу, але тільки допоміжну роль.

Для використання мови як самостійного засобу мислення, що дає змогу розв'язувати розумові задачі без використання образів, дитина повинна засвоїти вироблені людством поняття, тобто знання про загальні та істотні ознаки предметів і явищ дійсності, закріплені в словах. Поняття, об'єднані між собою в стрункі системи, які дозволяють з одного знання виводити інше і тим самим розв'язувати мисленнєві задачі, не використовуючи предмети чи образи. Поки мислення дитини залишається наочно-образним, слова для неї виражають уявлення про ті предмети, дії, властивості, відношення, які ними позначаються.

Найвні у дітей уявлення не можуть стихійно перетворитися в поняття. Поняття та логічні форми мислення, які ґрунтуються на їх використанні, діти засвоюють у ході набуття основ наукових знань.

Дошкільний вік особливо сенситивний до навчання, спрямованого на розвиток образного мислення і спроби надмірно прискорити оволодіння логічними формами мислення в цьому віці не завжди доцільні.

Розвиток пам'яті у дітей дошкільного віку

На межі 3-4 років відбувається перехід від дитячої до дорослої форми організації пам'яті. Дитина, як і дорослий, починає засвоювати зв'язки між подіями і ділити події за категоріями.

Основою пам'яті дошкільника є *образна пам'ять* – засвоєння і відтворення образів (зорова, слухова, дотикова, нюхова тощо), її виникнення пов'язане з дитячими спогадами (3-4 роки), а змістом є дитячі уявлення.

Уявлення – наочні образи раніше сприйнятих предметів і явищ об'єктивної дійсності.

З часом збільшується обсяг уявлень, завдяки культурі сприймання вони стають більш осмисленими, чіткими, диференційованими і системними, набувають узагальненого характеру, можуть бути об'єднані у групи, категорії або картини. Дитина може вільно використовувати засвоєні образи у різних видах діяльності і ситуаціях, викликати і комбінувати їх відповідно до мети завдань.

У процесі запам'ятовування беруть участь всі органи чуття (зір, слух, смак, дотик), але найдієвішим у дітей є зір. Найефективнішою щодо запам'ятовування є зорова пам'ять – фіксування образів предметів і явищ, відтворення раніше зафіксованих уявних образів.

Деяким дошкільникам притаманна *ейдетична пам'ять* («яскраве бачення») – чітке і яскраве фіксування образів сприймання, згадуючи які, дитина ніби знову бачить їх і може описати в усіх деталях.

Розвивається *рухова (моторна) пам'ять* дітей – запам'ятовування і відтворення рухів. На її основі формуються навички. У старшому дошкільному віці ця пам'ять досягає високого рівня розвитку, забезпечує засвоєння виконання достатньо складних рухів.

Високого рівня розвитку у старшому віці досягає *емоційна пам'ять* – запам'ятовування і відтворення емоцій і почуттів. Дитина запам'ятовує не взагалі почуття, а почуття до конкретної людини, предмета, тобто її емоційна пам'ять невіддільна від образної, наочної.

Відбувається *формування словесно-логічної (вербальної) пам'яті* – запам'ятовування і відтворення словесно оформленого матеріалу. Словесна пам'ять дошкільників досягає значних успіхів, що знаходить свою реалізацію в описовому та пояснювальному мовленні.

Виникає *особистісна пам'ять*, яка виявляється в новому виді відтворення – спогадах про події з життя дитини, її успіхи в діяльності, взаєностосунки з однолітками та дорослими.

Пам'ять дитини дошкільного віку здебільшого мимовільна, тобто дитина найчастіше не ставить перед собою свідомої мети щось запам'ятати. Дитина легко і надовго запам'ятовує те, що її цікавить, приваблює своєю яскравістю, незвичністю, динамізмом, дитина з легкістю запам'ятовує те, з чим вона активно діяла.

Розвиток мимовільної пам'яті відбувається у зв'язку з розширенням інтересів дітей. З формуванням нових інтересів до явищ природи, суспільного життя дошкільник зосереджено їх спостерігає, уважно вислуховує пояснення щодо них, краще запам'ятовуючи.

Істотне значення для запам'ятовування і відтворення відіграють умови, у яких воно відбуваються. Як свідчать результати експериментальних досліджень, кількість мимовільно утриманих у пам'яті слів збільшується з віком дітей в усіх видах діяльності; найефективнішим для збільшення лексики є слухання оповідання (крім 3-річних дітей); найменш ефективне – запам'ятовування в лабораторних умовах.

Умовою мимовільного запам'ятовування є дійове ставлення до матеріалу. Продуктивність мимовільного запам'ятовування підвищується, якщо запропоноване дитині завдання передбачає активне орієнтування у матеріалі, виконання мислительних операцій (придумування слів, групування предметів, установлення конкретних зав'язків тощо).

Дошкільний вік – вік виникнення і початкового формування довільної пам'яті. Довільна пам'ять починає формуватися в середньому дошкільному віці. Довільне відтворення виникає раніше від довільного запам'ятовування. Ранні його прояви спостерігаються в запам'ятовуванні умов сюжетно-рольової гри, без якого неможливе успішне виконання дитиною взятої на себе ролі. *Оволодіння довільними формами пам'яті охоплює кілька етапів:*

- виокремлення завдань запам'ятати, пригадати за відсутності в практиці дитини необхідних для цього прийомів;
- використання прийомів запам'ятовування і пригадування за допомогою підказок дорослих;
- усвідомлення необхідності спеціальних дій запам'ятовування, оволодіння вмінням використовувати в них допоміжні засоби.

До завершення дошкільного періоду мимовільна пам'ять залишається провідною. Довільне запам'ятовування і відтворення діти використовують зрідка – коли цього потребують відповідні завдання або вимагають дорослі. Дорослий повинен керувати розвитком усіх видів пам'яті, вчити дитину прийомів запам'ятовування і відтворення.

Розвиток уяви у дітей дошкільного віку

Уява дошкільника обмежена внаслідок недостатності знань і уявлень. Водночас бурхливе дитяче фантазування зумовлене низькою критичністю мислення.

Переважає пасивна уява: у дитини комбінації образів не спрямовані на практичне втілення. Вона фантазує заради самого фантазування, яке перетворюється на своєрідну гру.

Спочатку уява спрямовується на предмети, з якими дитина діє, потім спирається на ігрові дії у сюжетно-рольовій грі, а наприкінці дошкільного віку переходить у внутрішній план. Здатність уявного оперування образами призводить до виявів творчої активності дітей у різноманітних сферах: у мовленні (складання казок, оповідань, загадок), малюванні, конструюванні, музичній діяльності. Зростає довільність уяви, що відкриває можливість для створення перших завершених продуктів творчості.

Діти 3-4 років часто не відрізняють можливе від неможливого, погоджуються з будь-яким задумом, часом змішуючи казкові та реальні образи. З розширенням досвіду діти починають розуміти, що в казці не все можливо. «Нісенітниця», проти яких не заперечують молодші дошкільники, викликають у старших обурення. В образах уяви діти враховують реальні закономірності, справжні властивості предметів. Отже, *важливою характеристикою уяви дитини є її реалізм*, розуміння того, що може бути і чого бути не може.

Іноді діти, розповідаючи про події минулого, додають у них вигадані елементи. Це не можна розцінювати як прояви брехливості. Тут виявляється особливість дитячої психіки – її *синкретизм* – недиференційованість психічних процесів між собою. У даному випадку – пам'яті та уяви.

Уява дітей дошкільного віку переважно мимовільна. Предметом уяви дитини стає те, що дуже її схвилювало, захопило, привабило: прочитана казка, переглянутий мультфільм, нова іграшка.

В дошкільному віці виникає довільна уява. Вона зумовлена участю дошкільника в нових, складніших, видах діяльності, зміною змісту і форм спілкування з дорослими та ровесниками. Спочатку образи довільної уяви виникають під впливом словесних дій дорослого в сюжетно-рольовій грі. Пізніше вона виявляється і в інших видах діяльності, які передбачають попереднє планування (малювання, ліплення, конструювання, праця, навчання тощо).

У першій половині дошкільного дитинства переважає відтворювальна уява, яка полягає у відображенні описаних у віршах, казках, розповідях

дорослого образів. У старших дошкільників відтворювальна уява значно повніше і точніше відображає дійсність, дитина починає розрізняти реальне і фантастичне.

Дошкільні роки є періодом розвитку творчої уяви. Чим старшою стає дитина, тим більше вона може доповнювати предмети, яких не вистачає, уявними, подумки перетворювати реальні умови, в яких відбуваються дії.

Старший дошкільник використовує досить широкий спектр прийомів створення образів уяви:

- наділення фантастичних (ігрових) персонажів реалістичними діями;
- антропоморфізація – одухотворення предметів;
- аглютинація – сполучення у новому образі, здавалося б, несполучуваних елементів;
- гіперболізація – зменшення або перебільшення величини персонажів;
- доповнення – діти, використовують добре знайомі їм казкові події, змінюючи деякі деталі, персонажів, або придумуючи для знайомої казки нове продовження;
- парадоксальне комбінування – переміщення об'єкта у незвичну ситуацію.

Гностично-інтелектуальна функція уяви – формування уявлень на основі попереднього досвіду під час отримання інформації про невідомі для суб'єкта предмети і явища. Виникає вона, коли дошкільнику важко знайти у своєму досвіді пояснення фактів дійсності, що споріднює її і мислення.

Афективно-захисна функція уяви – створення уявної ситуації з метою умовного вирішення конфліктів, які неможливо вирішити на практиці. Послуговуючись уявою, малюк розв'язує емоційні та особистісні проблеми, неусвідомлено звільняється від тривожних спогадів, переборює почуття самотності, досягає психологічного комфорту.

На думку О. Дьяченко, у дошкільному віці вирізняються два етапи розвитку уяви.

Перший етап – у 4-5 років. Рівень творчої уяви дещо знижується через орієнтацію на засвоєння зразків соціальної поведінки. Афективна уява виникає

у ситуаціях, що викликають реальні переживання. Пізнавальна має відтворюючий характер. Виникає планування, але воно поширюється тільки на наступний крок, а не на весь ланцюжок дій.

Другий етап – у 6-7 років. Уява проявляється як вільне оперування засвоєних на попередньому етапі зразків поведінки. Афективна уява призначена для створення емоційно важливих для дитини ігрових ситуацій, які допомагають подолати негативні переживання. Щоб позбутися страху дитина програє страшну ситуацію (гра у Бабу-Ягу, Поросят і Вовка). Пізнавальна уява збагачується. Virізняється процес пошуку ідеї, створення задуму, а також підбору адекватних засобів їх втілення. Образ уяви – це вже не окремий предмет, а цілісна ситуація (квадрат домальовує до цеглини, яку піднімає кран на будівництві). Планування поширюється на всю діяльність, хоча і коригується у ході здійснення.

Розвиток емоцій та почуттів дітей дошкільного віку

Психофізіологічною особливістю дитячого віку є емоційність. Вони панують над усіма сторонами життя дитини, надають їм відповідного забарвлення і виразності. Малюк ще не вмiє керувати своїми переживаннями, майже завжди перебуває у полоні почуттів, які мають бурхливий, безпосередній і мимовільний характер. Вони швидко яскраво спалахують і не менш швидко згасають.

Якщо в ранньому віці емоції зумовлювались безпосередньо оточуючими впливами, то в дошкільному віці вони починають опосередковуватись його ставленням до тих чи інших явищ. Внаслідок чого вони стають більш узагальненими, усвідомленими і керованими.

Найсильніше і найважливіше джерело переживань дитини – її взаємини з іншими людьми. Якщо дорослі уважні до дитини, поважають її як особистість, то вона переживає емоційне благополуччя – почуття впевненості, захищеності, яке сприяє нормальному розвитку особистості дитини, виробленню у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до людей. Ставлення до дитини

викликає у неї відповідні почуття – радість, гордість, співчуття, страх, образу, гнів, заздрість тощо.

Розвиток почуттів у дошкільному дитинстві пов'язаний із розумовим розвитком дитини, пізнанням навколишнього світу, ознайомленням із наслідками своїх учинків та усвідомленням, що добре і що погано. Важливим новим фактом емоційної сфери дошкільника стає переживання з приводу можливої реакції дорослих на його дії та вчинки. Таким чином, емоції дошкільника включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент.

Суттєво змінюються і зовнішні прояви почуттів дошкільників, які поступово оволодівають умінням стримувати бурхливі, різкі їх вираження. Дитина засвоює «мову» почуттів – прийняті у суспільстві форми вираження найтонших відтінків переживань за допомогою поглядів, усмішок, міміки, жестів, пози, рухів, інтонації.

Маючи досить різноманітний досвід спілкування за допомогою мовлення, дитина засвоює навички вираження емоцій в єдності вербальних та невербальних засобів. Спочатку у спілкуванні переважають невербальні засоби вираження емоцій (міміка, виразні рухи, крик, плач), а до кінця дошкільного віку дитина вміє позначати свій емоційний стан за допомогою мовлення.

Значного прогресу зазнають вищі почуття, розвиток яких відбувається в різних видах діяльності дошкільника: моральні (переживання, у яких виявляється ставлення до суспільних подій та їх учасників, до себе – почуття обов'язку, гордості, самоповаги; інтелектуальні (переживання, які виникають і розвиваються у розумовій діяльності, спрямованій на теоретичне пізнання дійсності); праксичні (переживання, зумовлені пізнавальною діяльністю, її успіхами і невдачами, труднощами здійснення); естетичні (переживання, зумовлені сприйманням та взаємодією з естетичними цінностями).

Емоції і почуття дитини пов'язані з внутрішнім світом дитини і різними соціальними ситуаціями, внаслідок порушення яких (зміна режиму, способу життя тощо) у неї може виникнути стресовий стан, афективні реакції, страх. Це

викликає негативне самопочуття дитини, тобто її емоційне неблагополуччя.

Невиправдано суворе ставлення дорослого до дитини, неадекватні засоби виховання перенапружують нервову систему дошкільника і створюють сприятливу основу для появи страхів (конкретних або символічних).

Психологічні основи вольової регуляції поведінки дітей

Одним із перших проявів волі є розвиток довільних рухів. У молодших дошкільників вони ще недостатньо координовані (їм важко сидіти, дотримуючись однієї пози, тому малюку спочатку необхідно здійснювати зоровий контроль за положенням своїх рук і ніг, і лише згодом у них виявляється здатність здійснювати контроль своєї пози на основі м'язових відчуттів).

Розвиток довільних дій відбувається у процесі наслідування, яке включає такі етапи: попереднє орієнтування (у результаті спостережень дитини за діями дорослого, інших дітей у неї формується образ необхідних дій); здійснення показаних малюку рухів, доведення їх до певної досконалості, порівняння рухів із зразком.

Регулятором довільних дій є сенсомоторний образ. Успішність засвоєння довільних дій залежить від їх усвідомлення. Молодші дошкільники усвідомлюють результат і спосіб дії з предметом, але ще не осмислюють окремих операцій. Середні дошкільники здатні розуміти власні рухи, навмисно відтворюють їх під час повторення дій з предметом. У старшому дошкільному віці рухи стають об'єктом свідомої вольової діяльності.

У дошкільний період виникають і формуються вольові дії, змінюється їх роль у поведінці дитини, яка набуває довільного характеру. Основними напрямками розвитку вольових дій є: розвиток їх цілеспрямованості; встановлення зав'язків між метою дій і їх мотивами; посилення регулювальної ролі мовлення у їх виконанні.

Лише у дошкільному віці діти починають виявляти вміння тривалий час діяти відповідно до мети. Здатність дошкільників утримувати її залежить від

складності завдання і тривалості його виконання. Розчленування завдання на послідовні етапи, своєчасні нагадування про способи досягнення мети допомагають дитині організувати свої дії, підвищують їх цілеспрямованість, формують уміння виконувати їх самостійно і послідовно.

Важливе значення для формування цілеспрямованості мають успіхи і невдачі при виконанні дій. У середньому дошкільному віці невдачі позбавляють дітей стимулу у досягненні мети. Прагнення перебороти труднощі виникає у старшому дошкільному віці, а невдачі породжують боротьбу мотивів; виявляється вищий рівень цілеспрямованості дитини.

Розвиток волі дошкільника пов'язаний зі зміною мотивів поведінки, формуванням їх підпорядкованості. Під впливом виховання дитина оволодіває вмінням підпорядковувати свої дії віддаленим від мети мотивам, зокрема суспільного характеру. Однак підпорядкування дії віддаленим мотивам, встановлення зв'язку між ними і метою (безпосереднім результатом дії) у дошкільному віці є ще недостатньо сформованим і вимагає підкріплення зовнішніми обставинами.

Дитина оволодіває вмінням словесно спрямовувати і регулювати власні дії, застосовуючи форми управління поведінкою, які щодо неї застосовували дорослі. Молодший дошкільник ще не вміє виконувати складні дії за словесною інструкцією. Дитина може позначити словами мету дії, однак не пояснить словесно, як їх виконуватиме. Дитина середнього дошкільного віку, отримавши інструкцію та зрозумівши її, починає застосовувати власне мовлення для їх планування і керівництва дій. Спрямовуючи власні дії, вона проговорює їх. Старші дошкільники здатні виконувати складні мовні інструкції дорослих, уже складають план і керують діями подумки.

Усвідомлення правил особистісної поведінки починається у дитини з 4 років. Поступово поведінка набуває довільності. Довільна поведінка – це поведінка, організована за власними правилами і зразками, узгодженими з нормами, прийнятими в суспільстві. Показником довільності поведінки є відносна незалежність дошкільника від дорослого у постановці мети,

плануванні й організації своїх дій, усвідомленні себе не виконавцем, а діячем. Однак дитина без допомоги дорослого ніколи не навчиться керувати своєю поведінкою і бачити себе зі сторони.

Загальна характеристика базових особистісних новоутворень дітей дошкільного віку

Дошкільний вік є важливим етапом формування особистості, результатом якого є поява в кінці періоду ряду особистісних новоутворень.

На різних вікових етапах мотивацію зумовлюють провідні види діяльності і соціальна ситуація розвитку.

Мотиви дітей дошкільного віку різноманітні:

- мотиви, пов'язані з інтересом до світу дорослих;
- ігрові мотиви, пов'язані з інтересом до процесу гри;
- мотиви налагодження і збереження позитивних взаємин із дорослими та дітьми;
- мотиви самолюбства, самоствердження.

Протягом дошкільного дитинства мотиви поведінки суттєво змінюються:

- спонукання, які діяли епізодично і розрізнено, перетворюються на певну систему мотивів;
- чіткіше починає виступати різна спонукальна сила різних мотивів.

Діяльність і поведінка дошкільника спричинюються рядом мотивів, між якими існує складна система різних співвідношень. При виникненні ситуації зіткнення безпосередніх особистісних спонукань дитини з засвоєними соціальними мотивами виникає так звана боротьба, внаслідок якої один мотив починає домінувати і підпорядковувати інші. Повторюваність цієї ситуації формує супідрядність мотивів як особистісне новоутворення дошкільного віку.

Супідрядність мотивів – спроможність дошкільника підпорядковувати поведінку одному домінуючому мотиву над іншими, менш вагомими

У дошкільному віці дитина починає керуватися в своїй поведінці засвоєними моральними нормами. Спочатку у неї формуються моральні

уявлення та оцінки, джерелом яких є спілкування з дорослими, сприймання казок, мультфільмів та оповідань етичної тематики. Паралельно поведінка малюків регламентується вимогами дорослих. Відповідність вчинків дитини суспільним етичним нормам, що визначається та оцінюється дорослими, викликає моральні переживання. З часом ці моральні переживання забезпечують присвоєння моральних норм – вироблення внутрішніх етичних інстанцій, яких дитина дотримується навіть поза контролем дорослого.

Внутрішні етичні інстанції – засвоєні дошкільником моральні норми, які регулюють його поведінку у відповідності до соціальних вимог.

Поступово засвоюючи моральні норми та узгоджуючи їх з власними потребами й проявами самостійності, дошкільники досягають значного ступеня регуляції власної поведінки. Водночас із цілеспрямованістю дій дошкільнят зростає здатність до вольових зусиль, яку діти спрямовують на досягнення мети і подолання труднощів. Регуляція емоційних переживань та поведінкових актів малюка, спонукувана в грі та взаємодії з дорослим формує довільність поведінки – важливе особистісне новоутворення дошкільного віку. На фоні імпульсивної поведінки дитини початку дошкільного віку її дії з часом стають все більш керованими, безпосередні емоційні спонуки підкоряються соціально прийнятній меті. Довільність поведінки дошкільняти формується за умов правильного виховного підходу батьків.

Паралельно з пізнанням навколишнього світу дошкільник інтенсивно пізнає самого себе. Дитина починає усвідомлювати свої бажання, дії у їх відповідності етичним нормам – формується її образ «Я». Порівняння дошкільням себе з ровесниками теж поповнює багаж знань про власне «Я».

Дошкільний період є сенситивним до формування самооцінки дитини, яка за сприятливих виховних умов набуває адекватного характеру. Авторитет значимих дорослих зумовлює чутливість малюка до їх оцінних суджень щодо нього. Надалі дитина стає здатною оцінити себе, визначаючи відповідність своїх якостей і дій певним очікуванням чи вимогам дорослих. Таким чином, оцінка дорослими якостей та вчинків дитини стає підґрунтям для формування

самооцінки. Здебільшого самооцінки дітей цього віку є прямим відображенням ставлення до них значимих дорослих.

З віком у дітей зростає об'єктивність самооцінки, однак це стосується лише чітко зрозумілих дитині критеріїв – відповідності її вчинків моральним нормам, фізичних якостей тощо. Адекватність самооцінки дошкільника все ж таки залежить від оцінки дорослих та ситуативних досягнень. Усвідомлення дитиною власних дій через дорослих – основа для формування самооцінки. У різних видах діяльності самооцінка різна: у малюванні дитина оцінює себе правильно; у грамоті – переоцінює; у співі – недооцінює.

Емоційні реакції дітей на оцінні впливи дорослих визначають становлення самолюбства, почуття власної гідності. Самолюбство має й іншу сторону, що виявляється в переживанні сорому, ніяковості. Вони виникають, якщо дитина втрачає позитивну оцінку, хороше ставлення до неї дорослих. Розвиток почуття сорому у дошкільників пов'язаний із зростанням їх морального досвіду й самосвідомості.

На основі адекватної самооцінки та почуття власної гідності у дошкільняти проявляється схильність до самоствердження. Однак прагнення дитини до самоствердження, прояви її самостійності підлягають оцінці дорослих. Чинником адекватного психічного розвитку дошкільнят є позитивне ставлення дорослих до зусиль дитини досягнути умілості і почуття компетентності.

Психологічні особливості дітей різних типів темпераменту, їх прояв в освітній роботі

Комбінація властивостей темпераменту виникає не відразу, а розгортається в певній послідовності, яка залежить від загальних закономірностей дозрівання нервової системи, ендокринного апарату, специфічних закономірностей кожного типу темпераменту. Про належність дитини до певного типу темпераменту можна зробити висновок на основі аналізу її діяльності, поведінки, реакції на різні впливи.

У дошкільному дитинстві процеси збудження і гальмування неврівноважені, тому поведінка дитини має ознаки темпераменту холерика. Неврівноваженість проявляється в нестійкості, мінливості реакцій, низькому контролі своїх дій, частих змінах настрою тощо. До вікових особливостей дітей дошкільного віку належить і швидше, ніж у дорослих, відновлення сил. Зі зміною співвідношення основних нервових процесів змінюється і співвідношення вікових і типологічних особливостей дитини. Старший дошкільник з урівноваженим типом нервової системи більш урівноважений, ніж раніше.

Дитина-сангвінік дуже жвава, жодної хвилини не сидить спокійно, постійно змінює позу, крутить щось у руках, спілкується з однолітками. Для неї характерна легка хода, рух «підстрибцем», швидкий темп мовлення. Дуже вразлива і легко захоплюється. Емоційно і збуджено розповідає про свої враження. На цікавих для неї заняттях виявляє високу працездатність. Якщо нецікаво, майже не слухає вихователя, розмовляє із сусідом, відволікається. Почуття і настрої дуже мінливі. Отримавши негативну оцінку своєї діяльності, ладна розплакатись і ледве стримується. Та не минає й півгодини, як уже весело грається, не згадуючи про неприємності. Попри жвавість і непосидючість, дитину-сангвініка легко дисциплінувати. Вона швидко звикає до нової ситуації та нових вимог.

Дитина холеричного типу темпераменту поміж однолітків виділяється своєю рвучкістю. Захопившись певною діяльністю, легко збуджується і перериває її різними вигуками. На запитання вихователя відповідає не подумавши, тому часто не до ладу. У стані роздратованості легко втрачає витримку, кидається у бійку. Ніколи не сидить на місці, бігає чи бореться з кимось. Розмовляє голосно, швидко. Під час виконання доручень, а також під час спортивних змагань проявляє захопленість, наполегливість. Інтереси досить стійкі і тривалі. Не лякається труднощів і з великою енергією їх долає.

Дитина-меланхолік зазвичай спокійна, сидить завжди в одному положенні; її настрій змінюється з незначних причин. Дуже чутлива. А втім,

почуття у неї пробуджуються повільно. Дивлячись циркову виставу, дитина довго сидить мовчки, з нерухомим обличчям; згодом починає усміхатися, сміятися, обмінюватися враженнями із сусідами. Легко розгублюється. Якщо вихователь зробив дитині навіть найм'якше зауваження, вона ніяковіє, голос стає глухим, тихим. Відповідає на запитання невпевнено, затинаючись, навіть якщо гарно знає відповідь. Якщо під час виконання якогось завдання стикається з труднощами, дитина розгублюється. Рухи кволі, слабкі, говорить повільно, трохи протяжно

Дитина-флегматик відзначається неспішністю і спокоєм. Не буває метушливою. На запитання відповідає не відразу і без жодної жвавості. Вона не уникає додаткового розумового чи фізичного навантаження, хоч би яким значним воно було, і ніколи не має стомленого вигляду. Мовлення розмірене, послідовне. Зовні дитина не збуджується і нічому не дивується, що не відбувалося б у групі. Завжди залишається вірною своїм уподобанням. Бере участь у змаганнях, не виявляючи, на відміну від більшості учасників, якогось азарту чи хвилювання.

Урахування у вихованні і навчанні дітей їхніх індивідуально-типологічних особливостей дає змогу правильно спроектувати їх мету, обрати оптимальні виховні впливи. Ігнорування цього може стати основною причиною розвитку в дошкільників негативних рис: у сангвініка – розпорошеності інтересів; у флегматика – безініціативності, байдужості, лінощів, млявості, апатії; у холерика – нестриманості, замкнутості, невпевненості, образливості; у меланхоліка – сором'язливості, замкнутості, невпевненості, образливості. Вихователь зобов'язаний спрямовувати діяльність дітей, щоб сприяти формуванню позитивних рис і запобігати появі негативних.

Для ефективного виховання дітей потрібно враховувати властивості їх темпераменту, вікові особливості і дотримуватися таких вимог: забезпечення умов для нормального розвитку дитини; формування в дитини рис характеру, що нівелюють негативні особливості її темпераменту; посилення позитивних і послаблення негативних проявів у поведінці дитини.

Розвиток загальних і спеціальних здібностей у дітей дошкільного віку

У дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток здібностей дітей. Зростає доля власної активності у поведінці дитини. Вона випробовує себе в різних починаннях, забавах. Дитина переживає потребу застосовувати і розвивати свої можливості. У дошкільному віці починають відрізнятися загальні та практичні здібності дітей за рівнем їх виявлення.

Помітною стає різниця у виявленні загальних здібностей дітей – пізнавальних та практичних. Провідне місце у структурі пізнавальних здібностей посідає здатність створювати образи, що відображають властивості предметів, їх загальну будову, співвідношення основних ознак або частин і ситуацій (Л. Венгер). До таких здібностей належать: сенсорні (пов'язані зі сприйняттям дитиною предметів та їх ознак), інтелектуальні (основою яких є не тільки рівень та глибина інтелекту дитини, а і його своєрідність – надзвичайна пізнавальна активність), творчі (пов'язані з уявою і дають змогу дитині знайти оригінальні способи і засоби розв'язання задач, придумати казку чи історію, скласти гру чи намалювати малюнок).

У дітей, що виявляють пізнавальні здібності, виявляються схильності до експериментування, до пошуку, до висловлювання гіпотез, пропозицій. Водночас такі діти відрізняються високим рівнем розвитку образних форм пізнання дійсності: сприйняття, образної пам'яті, наочно-образного мислення.

Практичні здібності дошкільника розвиваються в різноманітних видах діяльності – грі, образотворчій діяльності, трудовій, побутовій. До цієї категорії зараховують організаторські (діти з такими здібностями є ініціаторами ігор, спостережливі, практичні, комунікабельні) і конструктивно-технічні (просторове бачення, просторова уява, уміння уявляти предмет загалом та частинами згідно з планом, схемою, описом).

У багатьох дітей досить рано виявляються спеціальні здібності. Дуже рано починають розвиватися в дітей музичні здібності, які складають мелодійний і ритмічний слух, відчуття ритму. Дошкільне дитинство створює

особливо сприятливі умови для формування художніх здібностей через включення дитини до розмаїття художніх видів діяльності. У дитини дошкільного віку виявляються такі здібності як образотворчі, декоративно-прикладні, включаючи відчуття композиції, кольорів, форми. Зароджуються в дошкільному віці театральні-мовні здібності, до яких входять поетичний слух, виразність інтонації та міміки. Складним видом спеціальних здібностей є літературні, перші прояви яких спостерігаються у середньому і старшому дошкільному віці у словесній творчості (її елементи іноді проявляються в більш ранній період).

Спеціальні здібності мають спільну основу: певний рівень розвитку пізнавальних процесів, технічних умінь, а також рівня емоційної чутливості та сприйнятливості.

Психологічна готовність дітей дошкільного віку до навчання в школі

Проблемі готовності дітей до навчання в школі приділяло увагу багато відомих та зарубіжних вчених (Г. Анастасі, Я. Йерасик, І. Шванцара, А. Керн). У вітчизняній психології теоретичне опрацювання проблеми психологічної готовності до школи базується на працях Л. Виготського, Л. Божович, Д. Ельконіна, Н. Славіної, О. Кравцової, Л. Венгера.

Психологічна готовність дітей до шкільного навчання – це необхідний і достатній рівень психічного розвитку дитини для засвоєння шкільної навчальної програми в умовах навчання в колективі ровесників. Основними компонентами психологічної готовності до школи є мотиваційна готовність, емоційно-вольова, розумова (інтелектуальна) та соціально-психологічна.

Під мотиваційною готовністю розуміють бажання вчитися, ставлення до школи і навчання як до серйозної діяльності. Дитина приходить у школу з певною мотивацією. В ній вирізняються пізнавальні й соціальні мотиви. Пізнавальні мотиви пов'язані із самим змістом і процесом навчання. Соціальні мотиви породжуються різноманітними соціальними взаєминами дитини з іншими людьми. Це прагнення до схвалення, до підтримки дорослих, до

завоювання авторитету серед однолітків, бажання зайняти «позицію школяра». У молодших школярів соціальні мотиви займають настільки значне місце, що здатні визначати позитивне ставлення дітей навіть до діяльності, позбавленої для них безпосередньої привабливості, інтересу.

Важливим показником мотиваційної готовності до навчання у школі є наявність у дитини бажання вчитися, прагнення йти до школи, позитивного ставлення до навчання, яке поєднується з адекватними уявленнями про школу. Дитина є готовою до шкільного навчання, якщо школа приваблює її не зовнішньою стороною (атрибути шкільного життя – ранець, книжки, зошити, оцінки, дзвінок), а можливістю одержувати нові знання, що передбачає розвиток пізнавальних інтересів. Дошкільний вік є сензитивним періодом для розвитку пізнавальної потреби. Тому так важливо в цей час активно підтримувати будь-які прояви природного потягу дітей до пізнання.

Розвиток мотиваційної готовності дитини до шкільного навчання передбачає формування правильних та різнобічних уявлень і знань дитини про школу, про шкільні вимоги; емоційно-позитивного ставлення до майбутнього навчання та розвиток пізнавальної активності дітей. Педагогічними засобами формування готовності дошкільника до навчання у школі є читання книг про школу, знайомство з деякими правилами поведінки учня, відвідування школи; прийом аналізу дитячих робіт дорослим спільно з вихованцями; ігри на шкільну тематику.

При оцінюванні *розумової готовності дитини* до школи враховують її загальну обізнаність із навколишнім світом, світогляд, рівень розвитку пізнавальної діяльності і пізнавальних процесів, наявність передумов для формування навчальних умінь і навчальної діяльності загалом. Необхідно підкреслити, що в вітчизняній психології при вивченні інтелектуального складника психологічної готовності до школи наголос робиться не на суму засвоєних дитиною знань, хоча це дуже важливо, а на рівень розвитку інтелектуальних процесів. Дитина повинна вміти виділяти суттєве в явищах навколишнього середовища, вміти порівнювати їх, бачити схожість і

відмінність; вона повинна навчитися розмірковувати, знаходити причини явищ, робити висновки.

Показниками *емоційно-вольової готовності* є певний рівень сформованості довільних психічних процесів, уміння долати посилені труднощі, навички самостійності, організованості, швидкий темп роботи, що вимагає зібраності, зосередженості, опанування основних правил поведінки в навчальних та інших ситуаціях, уміння правильно реагувати на оцінку виконаного завдання, оцінювати свою роботу.

Соціально-психологічна готовність до школи передбачає належну сформованість у дитини вміння вибудовувати свої взаємини з педагогом та однолітками.

**Перелік культурно-гігієнічних навичок дітей
(освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина»)**

ранній вік

Привчати дітей без примусу самотійно та акуратно, не поспішаючи, їсти; добре пережовувати їжу з закритим ротом; тримати ложку у правій руці, користуватися серветкою; поївши, дякувати; виходячи із-за столу, тихо рухати стілець.

Учити дітей заковувати рукава під час умивання; мити руки та обличчя, не розбризкуючи воду; правильно користуватися милом; насухо витирати руки та обличчя індивідуальним рушником; користуватися носовичком.. Привчати самотійно одягатися та роздягатися, у певній послідовності складати свої речі; знати порядок одягання на роздягання, дотримуватися охайності в одязі.

молодший дошкільний вік

Продовжувати формувати у дітей навички охайності під час їжі. Навчити дітей самотійно засукувати рукава, мити руки і обличчя, правильно користуватися милом, не мочити одяг, насухо витирати обличчя і руки, вішати рушник на місце. Учити своєчасно користуватися носовичком, туалетом. Виховувати акуратність, уміння помічати та усувати самому чи за допомогою дорослих неохайність зовнішнього вигляду та одягу.

середній дошкільний вік

Удосконалювати навички культури прийняття їжі. Вчити правильно сидіти за столом. Учити правильно сидіти за столом. Учити дітей самотійно вмиватися, стежити за чистотою своїх рук. Привчати правильно чистити зуби і причісуватись; під час кашлю відвертатися, прикриваючи рот носовою хустинкою.

старший дошкільний вік

Шостий рік життя. Учити дітей правильно користуватись виделкою, ножем, серветкою, їсти охайно; правильно сидіти під час їди. Привчати сідати за стіл охайному вигляді. Розвивати самоконтроль при виконанні правил і застосуванні навичок особистої гігієни.

Сьомий рік життя. Привчати дітей здійснювати контроль за додержанням особистої гігієни: закріплювати навички догляду за чистотою тіла (миття рук, ніг, обличчя), зубів, стежити за зачіскою, своєчасно користуватися чистим носовичком, особистим рушником.

**Орієнтований перелік рухливих ігор
(освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина»)**

ранній вік

Ігри з ходьбою, бігом, на утримання рівноваги: «До ляльок у гості», «До жени мене», «До жени м'яч», «Пройди по стежці», «Пройди по місточку», «Через струмок», «Піднімай ноги вище», «Поїзд», «Хто тихіше», «Повітряна кулька», «Парами на прогулянку», «Горобчики й автомобілі», «Літаки», «Сонечко і дощик», «Жили у бабусі».

Ігри з повзанням і лазінням: «Доповзи до брязкальця», «Проповзи у ворітця», «До ведмедика в гості», «Не зачепи», «Перелізь через колоду», «Будь обережний», «Збери іграшки», «Не заступи за лінію», «Мавпочки», «Кошенята», «Собачки», «Курочка-чубарочка».

Ігри з киданням та ловінням м'яча: «Прокоти м'яч», «Скоти з гірки», «Передай м'яч», «Кинь і жени м'яч», «Влуч у ворітця», «Збий кеглю», «Цілься точніше», «Спіймай м'яч», «Перекинь через мотузку», «Цілься н коло».

Ігри із стрибками: «Пружинки», «Дістань долоню», «Задзвони у дзвіночок», «Піймай комара (метелика)», «Мій дзвінкий веселий м'яч», «Зайчик біленький сидить», «Пташки літають», «Зістрибни у воду».

Ігри на орієнтування у просторі: «Де подзвонили?», «Знайди предмет (іграшку)», «Дзвіночок».

молодший дошкільний вік

Ігри з ходьбою, бігом, на утримання рівноваги: «Біжіть до мене», «Біжіть до прапорця», «Пташка і пташенята», «Пташенята й кіт», «Трамвай», «Миші та кіт», «Не запізнюйся», «Знайди свій колір», «Діти в лісі».

Ігри з повзанням, лазінням, підлізанням: «Квочка і курчата» «Миші в коморі», «Кішка і кошенята», «Бджілки».

Ігри з киданням та ловінням предметів: «Влуч у коло», «Хто далі кине торбинку (м'яч)?», «Прокоти м'яч у ворота», «Підкинь м'яч вище».

Ігри зі стрибками: «По рівенькій доріжці», «Спіймай комара», «Жабки», «Горобчики і кіт», «Хто збере більше стрічок», «Дострибни до прапорця».

Ігри на орієнтування у просторі: «Відгадай, хто як кричить», «Знайди свій будинок», «Не наступи».

Українські народні рухливі ігри: «Іди, іди, дощику», «Печу, печу хлібчик», «Дрібу, дрібу, дрібушечки», «Заїнько», «Квочка», «Пригоди киці».

середній дошкільний вік

Ігри з ходьбою, бігом, на утримання рівноваги: «Знайди собі пару», «Мак», «Кольорові автомобілі», «Про Катрусю і цапка», «Пташки і кіт», «Іменинний пиріг», «Пастух і стадо», «Качечка», «Прапорці», «Чапля на болоті».

Ігри з повзанням і лазінням: «Не дзвони», «Діти і вовк», «Кошенята й цуценята», «Прудкі мавпочки», «Равлик на галявинці».

Ігри з киданням та ловінням предметів: «Лови, кидай, падати не давай!», «М'яч через сітку (мотузку)», «Збий булаву», «Школа м'яча», «Кеглі».

Ігри зі стрибками: «Зайці й вовк», «Лисиця в курнику», «Зайчик сі рий

умивається», «Жабки і журавлі», «Горобчики», «Не замочи ніг», «Подзвони в брязкальця».

Ігри на орієнтування в просторі: «Знайди, де заховано», «Знайди і промовчи», «Хто вийшов», «Відгадай за голосом», «У лісочку на горбочку».

Українські народні рухливі ігри: «Подоляночка», «Мак», «У дзвона», «Сірий кіт», «Кіт і миша», «Маринка», «Чаклун».

старший дошкільний вік

Шостий рік життя:

Ігри з ходьбою, бігом, на утримання рівноваги: «Птахи і зозуля», «Гуси-лебеді», «Ми – веселі діти», «Чия ланка швидше збереться?», «Зроби фігуру», «Каруселі», «Хто перший?», «Мишоловка», «Квач», «Карасі й щука», «Хитра лисиця», «Шпаки», «Піжмурки».

Ігри з повзанням і лазінням: «Спритні ящірки», «Веселі мавпочки», «Жуки на галявині».

Ігри з киданням та ловінням предметів: «Мисливці і зайці», «Цілься краще», «Серсо», «Підкинь і злови», «Не давай м'яч», «Кільцекид».

Ігри зі стрибками: «Вудочка», «Хто краще стрибне?», «Чижик у клітці», «Не боюсь!», «Снігурі і кіт», «Не лишайся на підлозі».

Ігри на орієнтування у просторі: «Горюдуб», «Відгадай, чий голосок», «Заборонений рух», «Бережи предмет», «Чий вінок кращий?», «Чарівний дзвіночок».

Українські народні рухливі ігри: «Воробей», «Яструб і курчата», «Вуж», «Гречка», «Бездомна лисиця», «Панас», «Рибалки й рибки».

Сьомий рік життя:

Ігри з ходьбою, бігом, на утримання рівноваги: «Два Морози», «Зміни прапорець», «Дожени свою пару», «Сміливіше вперед!», «Рибалки і рибки», «Швидко візьми, швидко поклади», «Визволяй!», «Совонька», «Третій зайвий», «Трактористи», «День і ніч», «Квачі пара ми», «Шуліка», «Пастух і вовк», «Заєць без хатки», «Білка, жолуді, горі хи», «Слухай сигнал!», «Море хвилюється», «Білі ведмеді», «Вільне міс це», «Третій – зайвий».

Ігри з повзанням, лазінням, підлізанням: «Пожежники на навчанні», «Мисливці й мавпи», «Розвідники», «Птахи в клітці», «Струмочок».

Ігри з киданням та ловінням предметів: «Мисливці й звірі», «Квач з м'ячем», «Хто далі кине?», «Не давай м'яча ведучому», «Передай і встань!», «Влуч у м'яч», «Снігові кола», «Влуч у кільце», «Влуч м'ячем», «М'яч середньому», «Хто більше?», «М'яч у повітрі», «Вантаження кавунів», «Переправа», «Спіймай м'яч», «М'яч через шеренгу».

Ігри зі стрибками: «Вовк у рові», «Горобці-стрибунці», «Горобці й білий котик», «Жаби й чапля», «Стрибуни», «Бій півнів», «Класи».

Ігри на орієнтування у просторі: «Догори-донизу!», «Подоляночка», «Як у нас біля воріт», «До свого прапорця!», «Зозуля», «Карлики і велетні».

Українські народні рухливі ігри: «Жнива», «Грибок», «Довга лоза», «Качки і рибалки», «Горішки», «Двоє – мало, третій – зайвий», «Піжмурки».

**Орієнтовна тематика сюжетно-рольових ігор
(освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина»)**

ранній вік

«Сім'я», «Дитячий садок», «Водії», «У лікаря».

молодший дошкільний вік

«Сім'я», «Дитячий садок», «Лікарня», «На будівництві», «Водії», «Магазин», «Пожежники».

середній дошкільний вік

Сім'я», «Дитячий садок», «Лікарня», «Швидка допомога», «Рятувальники», «Водії та пішоходи», «Льотчики», «Листоноші», «Будівництво», «Перукарня», «Ательє мод», «Магазин», «Супермаркет», «Пекарня», «Фермерське господарство», «Садівники».

старший дошкільний вік

Шостий рік життя: «Сім'я», «Дитячий садок», Школа», «Поліклініка», «Лікарня швидкої допомоги», «Ветеринарна лікарня», «Аптека», «Бібліотека», «Пожежники», «Служба порятунку», «Військова служба», «Моряки (на підводному човні)», «Пошта», «Банк», «Радіокомпанія», «Телекомпанія», «Дизайнерська студія», «Автомійка», «Супермаркет», «Ательє мод», «Модний подіум», «Космічна подорож», «Мандрівники», «Фермерське господарство», «Зоопарк», «Садівники», «Екскурсія рідним краєм».

Сьомий рік життя: «Сім'я», «Школа», «Лікарня швидкої допомоги», «Ветеринарна лікарня», «Аптека», «Бібліотека», «Космонавти», «Служба порятунку», «Військова служба», «Банк», «Радіокомпанія», «Телекомпанія», «Дизайнерська студія», «Ательє сучасного українського одягу», «Модний подіум», «Гараж», «Кафе», «Екскурсія до етнічного музею», «Подорож Україною», «Мандрівники», «Космічна подорож», «Супермаркет», «Українська кухня», «Автомійка», «Фермерське господарство», «Зоопарк», «Видавництво журналу».

**Орієнтовна тематика конструктивно-будівельних ігор
(освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина»)***ранній вік*

Меблі для лялькової кімнати (стіл, стілець, диван, ліжко, шафа), доріжка для автомобіля, парканчик для коника.

молодший дошкільний вік

Будиночки для звірів (зайчика, лисички, ведмедика), дорога для автомобіля (автобуса, трамвая), пішохід ний перехід, парканчик, двір, годівничка, будинок для ляльки, іграшкові меблі, ігровий майданчик (гірка, карусель, гойдалка); з природних матеріалів (пісок, сніг, камінці): доріжка, гірка, місточок.

середній дошкільний вік

Багатоповерховий будинок для іграшок, дитячий садок, ігровий майданчик, міст через річку, гараж для автомобілів, магазин, зоопарк (вольєри для тварин), фермерське подвір'я, а також тунель для автомобілів, міст через річку (вузький, широкий), снігова вежа, лабіринт (з природних матеріалів).

старший дошкільний вік

Шостий рік життя: вулиця міста, транспорт (літаки, автомобілі, трамваї, кораблі, потяги переважно з вторинних матеріалів), стадіон, зоопарк, дитячий садок (школа), ігровий майданчик, споруди різного призначення (театр, бібліотека, вокзал, кафе, магазин); будівництво за казковими сюжетами (казкові будиночки, чарівне місто); меблі для лялькової кімнати (коробки різного розміру).

Сьомий рік життя: моє місто (вулиця, театр, вокзал, аптека, пошта, стадіон, зоопарк, дитячий садок, майданчик, парк); дорожньо-транспортне будівництво (дорога, парковка, літаки, автомобілі, кораблі, потяги); будівництво за казковими сюжетами (чарівне місто); споруди промислової тематики (завод іграшок, автомобільна майстерня, швейна фабрика).

**Орієнтовна тематика театралізованої діяльності
(освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина»)**

ранній вік

Настільний театр іграшок: «Котику сіренький» (фольклор), театр коробок; «Курочка Ряба», «Колобок», «Рукавичка» (укр. нар. казки), «Бідний зайчик» (К. Перелісна), театр іграшок; «Коник гривкою трясє» (А. Камінчук), театр ложок; «Подушка» (К. Перелісна), «Із колючками клубок» (Г. Чубач), театр іграшок із природного матеріалу; «Кицю-кицю» (О. Олесь), театр кухлів; «Корівка» (М. Познанська), «Злий пес» (А. Черниш), театр масок; «В автобусі» (К. Перелісна), «Наше ластів'ятко» (Ю. Будяк), «Колискова» (І. Блажкевич), «Котик» (А. Царук), «Курчатко» (К. Чуковський), «Пес Савка» (Б. Чепурко), «Півник» (І. Нехода), «Кізка» (А. Малишко), види іграшок на вибір вихователя.

Театр картинок: «Здрастуй, хлопчику маленький» (М. Познанська), «Дятел» (Т. Коломієць), театр фотокартинок; «Зайчика злямлись» (П. Воронько), «Невеличка» (В. Бичко), «Прислухайтесь, хто як кричить» (Л. Колос), театр картинок на картонній основі; «Дощик» (Т. Коломієць), стенд-книжка; «Як зігрітись сонечку» (А. Царук), на вибір вихователя.

Стендовий театр: «Сорока-ворона» (фольклор), книжка-забава; «По гриби» (Н. Забіла), театр на липучках; «Зайчик» (М. Підгірянкa), «Сніжинки» (А. Царук), театр на прищіпках; «Здрастуй, сонечко!» (М. Познанська), «Будиночок, в якому ніхто не спить» (Я. Павлюк), театр на фартуху; «Сонячні клубочки» (П. Король), театр на магнітах; «Два метелики летіли» (Г. Чубач), стенд-книжка.

молодший дошкільний вік

Настільний театр іграшок: «Вчинок» (Р. Скиба), театр масок; «Пішла киця по водицю», театр іграшок із викидного матеріалу; «Сонечко» (А. Царук), «Лісова ялинка» (В. Паронова), «Он як!» (П. Король), театр іграшок із природного матеріалу; «Прилетіли гуси» (М. Вінграновський), «Метелик» (М. Щербак), театр на олівцях; «Зайчик» (Г. Чубач), театр м'яких іграшок, «У слона болить йога» (Г. Бойко), «Зайчик в тернині» (М. Підгірянкa), театр кухлів.

Театр картинок: «Про кролика Петрика» (Р. Скиба), книжка-забава; «Зайченятко в ямку впало» (А. М'ястківський), «Сніг» (К. Перелісна), «Вовк та семеро козенят» (українська народна казка), театр картинок на картонній основі; «Яринка-ялинка» (В. Крищенко), театр фотокартинок; «Нічний гість» (Д. Павличко), «Дарунок ведмежа ті» (М. Качмар), «Свято в лісі» (О. Білаш), «Песик» (Д. Метелик), стенд-книжка.

Стендовий театр: «Їжачок-хитрячок» (П. Воронько), «Гарна хатка у курчатка» (Т. Коломієць), театр на липучках; «Жовтень» (Г. Черінь), театр на фартуху; «У лузі» (І. Андрусяк), театр на прищіпках; «Сонько» (В. Литвиненко), тіньовий театр (показ вихователем); «Веснянка» (Т. Коломієць), «Мишка» (І. Малкович); «Безконечник» (М. Фляк), магнітний театр.

середній дошкільний вік

Настільний театр іграшок: «Сміливе кошеня» (П. Воронько), театр коробок; «Равлик» (Н. Забіла), «Бабусин песик»; «Колюча розмова» (М. Людкевич), театр ложок; «Маленька Фея» (О. Лоза), театр з природного та викидного матеріалу; «Веселі жабенята» (К. Михайлюк), «Я у ванні» (О. Миронович), театр на воді.

Театр картинок: «Осінь казка» (А. Кох), «Пригода» (Л. Полтава), театр двосторонніх картинок; «Журився їжачок» (П. Ребро), на вибір вихователя, «Коляда про колядку з колядою» (Е. Козак), театр слайд-шоу; «Намалюю» (П. Король), «Зайчик і дощик» (Р. Скиба), театр одного малюнка; «Прибиралочка» (Н. Сиротич), театр фотокартинок; «Віршик про вітер» (О. Лоза), «Розповім вам казку, байку» (М. Підгірянка), стенд-книжка.

Стендовий театр: «Сторож» (В. Крищенко), тіньовий театр; «Груша» (В. Ляшук), театр трансформаток; «Будиночок казковий, п'ятиповерховий» (Н. Забіла), театр на магнітах; «На узліссі» (Н. Сиротич), панорама; «Пісня про ялинку» (М. Рильський), театр на липучках; «Солодка хатка» (П. Глазовий), «Домовик» (Т. Лисенко), театр на дереві, на вибір вихователя; «Як бджілка мед збирала» (А. Кох), театр на липучках.

Ігри-драматизації з ляльками: «Курочка Ряба» (українська народна казка), театр надувних кульок; «Песик, котик і коник» (Р. Завадович), театр-пуф; «Журавлі-журавлики» (П. Воронько); «Колобок» (укр. нар. казка), театр смикунчиків; «Кошеня» (В. Крищенко), «Мікроби» (Т. Лисенко), кулачковий театр; «Веселий зоопарк» (Г. Гаращенко), «Котик» (М. Підгірянка), театр іграшок бі-ба-бо; «Взимку» (І. Блажкевич), театр на пружинках; «Вони самі винні» (О. Миронович), театр тупотушок; «Рукавичка» (укр. нар. казка), «Дві кізочки» (М. Коцюбинський), театр тапок; «Гаряча Арктика» (Б. Жолдак), театр тростинних ляльок; «Ріпка», пальчиковий театр, «Про двох цапків» (М. Коцюбинський), театр лег-плеєрс.

Власне драматизація: «Кольорова казка» (Н. Лозицька), «Зайченятко» (В. Крищенко), «Як кошеня з хвостиком посварило ся» (А. Кох), «Поля плаче» (В. Крищенко), «Плаче свинка у калюжі» (Р. Скиба), «Сонячне яблуко» (В. Крищенко), «Сонце та сонечко» (І. Прокопенко).

старший дошкільний вік

Шостий рік життя:

Настільний театр іграшок: «Риби» (Л. Полтава), театр на воді; «Ще зі вчора їжачиха...» (Р. Скиба), «Казочка про Зайчикову знахідку» (І. Андрусяк), «Солом'яний бичок» (українська народна казка), «Сміхота» (І. Андрусяк), «Улянка у лісі» (Н. Сиротич), театр з природного та викидного матеріалу, на вибір вихователя.

Театр картинок: «Як зима помирила горобця і синичку» (А. Кох), «Як Ведмежатко Новий рік зустрічало» (О. Новик), театр фотокартинок; «Пан Перевертає» (С. Пантюк), «Сонце, сонечко та соняшник» (І. Прокопенко), театр двосторонніх картинок; «Олівець-малювець» (Н. Забіла), «У лісі намальованім» (Л. Вербицька), театр одного малюнка; «Хочу літати» (А. Костецький), театр слайд-шоу.

Стендовий театр: «Осінні танці» (К. Перелісна), «Казка про Ведмедика Непосидька» (О. Заміховська), тіньовий театр; «Чорне море й синій кит» (О. Кротюк), «Подарунки» (М. Качмар), «Великдень» (Р. Завадович), панорама; «Хлопчик і сніжинка» (В. Сухомлинський), «Малюнок» (А. Царук), театр на липучках; «Киця-Миця і Крілик-Трілик» (М. Підгірняка), «Малюнок» (А. Царук), театр на при щіпках.

Ігри-драматизації з ляльками: «Лісова стежка» (Г. Усач), театр ліхтариків; «Павучок – рудий бочок» (І. Жиленко), театр лег-плеєрс; «Півник і двоє мишенят» (укр. нар. казка), театр смикунчиків; «Калачі» (Д. Павличко), «Мрія» (М. Качмар), «Буквар» (Г. Чубач), «Десять жовтих гусенят» (С. Ісмайлова), театр бі-ба-бо; «Слоняча колискова» (Р. Скиба), театр шарфіків; «Борсучок, який умів малювати» (Л. Куліш-Зіньків), театр маріонеток або парасольок; «Казочка про хлопчика та янгола» (А. М'ястківський), театр іграшок-тупотушок.

Власне драматизація: «Летюча миша» (нар. казка за переказом О. Заміховської), «Смачний хлібець» (І. Блажкевич), «Десять робітників» (М. Коцюбинський), «Пригоди парасольки» (Н. Зубрицька), «Хатка для пташок» (І. Боднарчук), «Святий Миколай іде» (Л. Лотоцький), «Мрія Безпритулька» (О. Погребняк), «Про ледачу овчину» (укр. нар. казка), «Балакухи» (К. Демченко), «Розмова про сонце» (М. Підгірняка), «Чому у сонечка подвійні крильця?» (А. Кох), «Овечка та кульбабки» (О. Складенко), «Равлик і море» (М. Фляк), «Як дракончик Юрась врятував ліс від браконьєра» (Г. Осадко), «Про повітряну кульку» (А. Кох).

Сьомий рік життя: «Літачок-рятівничок» (Н. Вовк), «Їжачок та соловейко» (Ю. Ярмиш), «Няв-няв» (О. Іваненко), «Снігова королева» (Г. -Х. Андерсен), «Соловейко з одним крилом» (О. Романчук), «Цар Плаксіє та Лоскотон» (В. Симоненко), «Велике місто, маленький зайчик, або Мед для мами» (І. Малкович, С. Ус), «Білосніжка та семеро гномів» (за В. Диснеєм), «Чия мама краща?» (А. Мігай), «Вовченятко, яке запливло далеко в море» (М. Лутовик, І. Малкович), «Казка про котика та півника» (укр. нар. казка), «День народження Місяця» (З. Мензатюк).

**Орієнтовна тематика дидактичних ігор
(освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина»)**

ранній вік

Сенсорний розвиток: «Чарівна торбинка», «Знайди пару», «Половинки», «Добери за кольором», «Втулки», «Впізнай на дотик», «Велике – маленьке», «Пірамідки», «Кольорові кульки», «Машини і га ражі».

Ознайомлення із суспільним довкіллям: «Ведмедик заховався», «Чарівні слова», «Ідемо на гостини», «Що для чого?», «Половинки», «Зустрічаємо гостей», «Одягни ляльку», «Допоможи мамі».

Ознайомлення з природним довкіллям: «Де чия мама?», «Хто де живе?», «Хто що їсть?», «Овочі і фрукти», «Бабусине подвір'я», «Знайди такий листочок».

Розвиток мовлення: «Хто як кричить?», «Відгадай, що звучить», «Знайди і назви», «Тихо – голосно», «Повтори».

Народні гри: «Дзвіночок», «Диби-диби», «Зайці на галявинці», «Їду-їду», «Лисички та зайці», «Котику сіренький», «Сорока-ворона».

молодший дошкільний вік

Ознайомлення з суспільним довкіллям: «Знайди предмет, що назвали», «Знайди місце», «Що потрібно для страви?», «Чарівний промінчик», «Ідемо в гості», «Що для чого?», «Що з чого зроблено?», «Парні картинки», «Чарівна торбинка», «Накриваємо стіл», «Готуємо обід», «Знайди місце», «Наведи лад».

Ознайомлення з природним довкіллям: «Живе доміно», «Хто де живе?», «Мами і дитинчата», «Хто що їсть?», «Ботанічне лото», «Впізнай на дотик», «Парні картинки», «З якого дерева листочок?», «Пори року», «Було чи буде?», «Росте, цвіте, зріє», «Барви осені (зими, весни, літа)», «Впізнай за смаком», «Пригости зайчика (білочку)».

Логіко-математичний розвиток: «Збери намисто», «Відшукай фігуру», «Геометричне доміно», «Геометричне лото», «Хто в якому будиночку живе?», «Один – багато», «Подорож кімнатою», «Знайди та кий самий», «Було чи буде?», «Великі й маленькі», «Де заховався ведмедик?», «Знайди предмет», «Чарівне намисто».

Розвиток мовлення: «Магазин іграшок», «Впізнай за описом», «Словниковий букет», «Я почну, а ти продовж», «Відгадай, що звучить», «Знайди і назви», «Тихо – голосно».

Народні ігри: «Гра з хусточками», «Курочка-чубарочка», «Щітка», «Сірий кіт», «Кози», «Глечики», «Горобчики-стрибунці», «Скачу, скачу діда», «Летів горобчик...», «То горошок, то квасолька», «Сорока-ворона на припічку сиділа...», «Козенята і вовк», «Бабуся та котенята», «Віє вітер з-під воріт», «У річку гоп!», «Квочка».

середній дошкільний вік

Ознайомлення із суспільним довкіллям: «Постав посуд на полиці», «Що зайве?», «Віночок», «Чарівна скринька», «Розставимо меблі в кімнаті», «Транспорт», «Знайди за описом», «Впізнай на дотик», «Хто як працює?», «Половинки», «Буває – не буває», «Що з чого зроблено?», «Знайди пару», «Для чого потрібно...», «Чарівний промінчик», «Наведи лад», «Добре – погано».

Ознайомлення з природним довкіллям: «З якої гілки дітки?», «Впізнай на смак», «Що де росте?», «Магазин квітів», «Хто де живе і чим харчується?», «Ботанічне лото», «Зоологічне лото», «По гриби», «Город», «Сад», «Звідки гості?», «Що спочатку, що потім?».

Логіко-математичний розвиток: «Виклади орнамент», «Розрізні картинки», «Геометричне доміно», «Драбинка», «Магазин», «У кого; скільки?», «Знайди будиночок», «Наш день», «Добери за формою», «Хто знає, той продовжує», «Сусіди», «Знайди помилку», «Чарівна квітка».

Розвиток мовлення: «Добери слово», «Словниковий віночок», «Скажи навпаки», «Підкажи звук», «Спіймай слово», «Телефон», «Не помились», «Хто більше», «Опиши, а ми відгадаємо», «Казкарик».

Народні ігри: «Качечка», «Дрібу, дрібу, дрібушечки», «Гуси», «Цапок», «Горобейко», «Редька», «Птахи», «Ой вийтеся, огірочки», «Ой у полі жито», «Вишні-черешні», «Біла квочка», «Галя по садочку ходила», «Бродить кіт по траві...», «Рибалка та рибки», «Тікай заєць через ліс...», «Зайчик, зайчик-побігайчик...», «Вовк і Лисичка», «Віночок», «А продай, бабусю, бичка», «Дідусь і кози», «Галя по садочку ходила», «Кізонька», «Мишка й котик».

старший дошкільний вік

Шостий рік життя

Ознайомлення із суспільним довкіллям: «Що спочатку, що потім?», «Кому що потрібно для роботи?», «Подорож містом (селом)», «Як було, як стало?», «Кому що потрібно?», «Професії», «Наведи лад», «Буває – не буває», «Що з чого зроблено?», «Знайди пару», «Для чого потрібна ця річ?», «Правильно – неправильно».

Ознайомлення з природним довкіллям: «Знайди на дотик», «Вершки і корінці», «Дозріло – не дозріло», «їстівне – неїстівне», «Хто де живе?», «Бігає, літає, повзає, стрибає», «Віночок», «Що де росте?», «З якої гілки «дітки»?», «Коли це буває?», «Пори року», «Чиста річка», «Де чії вуха (чий хвіст)?», «Місяць, Сонце, Земля».

Логіко-математичний розвиток: «Знайди відмінності», «Відгадай, що в мішечку», «Розмісти по порядку», «Що зайве?», «Доміно», «Сходинки», «Лото», «Було, є чи буде?», «Садоводи», «Парні числа»И «Хто перший?», «Порахуй і покажи», «Знайди за планом», «Знайди пару», «Хто більше?», «Числовий кошик», «Чарівна квітка».

Розвиток мовлення: «Загадай, ми відгадаємо», «Зіпсований телефон», «Тиша», «Спіймай звук», «Так – ні», «Небилиці», «Плутанина», «Хто більше?», «Назви предмет», «Зустріч», «Продовж далі», «М'яч лови – речення назви», «Впізнай, хто я», «Чарівний потяг», «Словниковий кошик», «Звукове намисто»,

«Що я чув, що я бачив», «Звукове лото», «Фразовий конструктор», «Посилка», «Що ми задумали?», «Назви одним словом».

Народні ігри: «Довгоносий журавель», «Подольночка», «А ми просо сіяли», «Ходить гарбуз по городу», «Перепілка», «Грушка», «Звідкіля ти?», «Залізний ключ», «Мак», «На чому стоїш?», «Огірочки», «Полетів півень на хлівець», «На дубові, на вершечку», «Мишка й котик», «Ластівки-ластівки», «Зозуле рябая», «Шкандибики», «Горюдуб», «Піжмурки», «Панас», «Котилася бочка».

Сьомий рік життя

Ознайомлення із суспільним довкіллям: «Абетка безпеки», «Що нам потрібно для навчання?», «Загадки мудрого портфеліка», «Потрібно – не потрібно», «Буває – не буває», «Обереги», «Що спочатку, що потім?», «Як було, як стало», «Кому що потрібно?», «Професії», «Наведи лад», «Чого не вистачає?», «Виправ помилку», «Що змінилось?», «Вгадай настрої».

Ознайомлення з природним довкіллям: «Що зайве?», «Проклади маршрут», «Вершки і корінці», «Дозріло – не дозріло», «Їстівне – не їстівне», «Хто де живе?», «Бігає, літає, повзає, стрибає», «Віночок», «Де що зріє?», «З якої гілки «дітки»?», «Коли це буває?», «Пори року», «Хто де живе?», «Чиста річка», «Де чий вуха (чий хвіст)?», «Екологічні ланцюжки».

Логіко-математичний розвиток: «Хто більше запам'ятає?», «Що змінилось?», «Знайди пару», «Чого не стало?», «Парні числа», «Хто більше?», «Кращий лічильник», «Хто швидше?», «Танграм», «Чарівна квітка», «Живі числа», «Знайди відмінності», «Відгадай, що в мішечку», «Розмісти по порядку», «Що зайве?», «Доміно», «Сходинки», «Лото», «Було, є чи буде?».

Розвиток мовлення: «Скажи навпаки», «Загадай, ми відгадаємо», «Зіпсований телефон», «Тиша», «Спіймай звук», «Так – ні», «Небилиці», «Плутанина», «Хто більше?», «Назви предмет», «Зустріч», «Продовж далі», «М'яч лови – слово назви», «Папуги», «Впізнай, хто я», «Чарівний потяг», «Що було б, якби...», «Назви одним словом».

Народні ігри: «Калина», «Як у нас біля воріт», «Мир-миром», «Панас», «Ой летіла зозуленька», «Дзвін», «Вовк», «Крук», «У гусей», «Ягідочка», «Пень», «Ой на горі жито», «Мак», «Рядки», «Піжмурки», «Дід Макар», «Розлилася вода».

1. Де проводиться прийом дітей?
2. Чи готова група, ділянка до прийому?
3. Який матеріал приготував вихователь до прийому дітей?
4. Чи звертає увагу педагог на самопочуття дітей при прийомі?
5. Які прийоми використовує педагог, щоб відволікти дитину від розлучення з батьками, викликати позитивні емоції, створити гарний настрій?
6. Чи всі діти з бажанням йдуть в групу?
7. Як вихователь зустрічає дітей, чи розподіляє свою увагу на всіх дітей?
8. Чим зайняті діти, як вихователь організовує дітей на ігри, про що говорить з дітьми, чим займається з ними?
9. Чи звертає увагу на виховання у дітей ввічливості і уваги до своїх товаришів?

**План-конспект гри-заняття для дітей раннього віку
«Пригостимо ляльку Катю чаєм»**

Мета: учити дітей поїти ляльку чаєм; формувати вміння послідовно виконувати дії, називати предмети і дії з ними; виховувати турботливе ставлення до ляльки.

Обладнання: чашки, тарілки, чайник, цукорниця, ляльки.

План заняття

1. *Прийшла Лялька Катя з подружками. Давайте їх пригостимо.*
2. *Вихователь пропонує дітям запросити гостей до столу. Сідайте будь ласка до столу.*
3. *Діти садять ляльок за стіл.*
4. *Як ми можемо пригостити ляльок? (чаєм, печивом)*
5. *Що нам для цього потрібно? (посуд)*
6. *Для чого цей посуд? (вихователь показує, діти відповідають)*
7. *Вихователь звертається до ляльки, стимулюючи мовленнєву активність дітей. Зараз Катя буде пити чай. Ось я наливаю чай в чашку, кладу цукор, розмішую. Візьми печиво, відкуси кусочок – дуже смачне. Не поспішай чай гарячий.*
8. *Діти пригощають друзів ляльки Каті.*
9. *Лялька Катя з подружками дякують дітям за пригощання і ідуть додому.*

Бесіда за твором Василя Сухомлинського «А що там за лісом?»

Мета: збагатити уявлення дітей про те, що земля, на якій ми живемо, називається Україною; ознайомити дітей з картою України; дати дітям знання про дороги, їх значення в житті людини; закріплювати навички відповідати на запитання вихователя; розвивати зв'язне мовлення; виховувати любов до рідного краю.

Хід заняття

- Діти, пропоную послухати вам загадку, а ви її спробуйте відгадати:

Буває широка,
Буває вузька,
Від дому в садочок
Мене привела. (Дорога.)

- Які бувають дороги?

- Що вони сполучають між собою?

- Що по них рухається? *Відповіді дітей.*

- Буває ще невеличка доріжка – така, як ми зараз на ній стоїмо. В народі її називали стежкою. Її прокладають люди у полі, городі, біля озера, від хати й до хати. А от якось я почула, як сперечалися дві дівчинки і хлопчик про те, яка стежка краща.

Вихователь пропонує дітям пояснити, чому вони так вважають, що та стежка краща.

- Яка стежка краща? – запитав хлопчик у дівчаток.

- До магазину, – сказала перша дівчинка. Вихователь слухає відповіді дітей.

- Ні, – заперечила друга дівчинка. – До парку! – відповіла вона.

Вихователь слухає відповіді дітей.

- Найкраща стежка – це до озера, – сказав хлопчик. Вихователь слухає відповіді дітей.

- Пропоную вам, малята, уявити, що ми зараз ідемо стежкою в лісі, а там так гарно, багато різних дерев, кущів і навколо так цікаво.

Вихователь пропонує ігрову мовленнєву вправу «По стежині я ішов...».

Діти придумують речення: «По стежині я ішов і квіточку знайшов»,

«По стежині я ішов і грибочок знайшов»,

«По стежині я ішов і листочок знайшов».

- Але ось сонечко сховалось, у лісі стемніло, і нам дуже захотілося – куди? Додому! Чому?

Відповіді дітей.

- Ось наша стежка, яка вивела нас до дитячого садочка. Зараз ви всі відпочинете і послухаєте оповідання В. Сухомлинського «А що там за лісом?».

Вихователь читає оповідання.

Запитання до дітей: Що побачила дівчинка, сидячи на високій могилі?

Про що розповів брат дівчинці? Про яку найбільшу річку України дізналася дівчинка? Який висновок зробила вона після розмови з братом?

- Ми сьогодні багато говорили про дороги, стежки, які з'єднують міста та села нашої України. Вони ведуть у гори, до моря. Діти, а зараз помандруймо нашою

Україною.

- Щоб мандрівниками стати, треба карту України мати.

Вихователь розгортає карту України і звертає увагу на позначення на карті: коричневий колір – гори, зелений – ліси і т. д.

Вихователь пропонує пограти у гру «Їхали ми, їхали». Першою починає вихователь, бере указку і промовляє: «Їхали ми, їхали і в Київ приїхали» і показує на кружечок міста на карті. Дитина вибирає інший кружечок, вихователь читає назву міста, в яке приїхала дитина.

- Час мандрівку нам кінчати і в садочок повертати. Ось і місто Луцьк, і садочок рідний наш. Ви сьогодні дізналися, діти, що стежок і доріг в Україні багато. Україна наша велика, багата. Тож треба її нам шанувати.

Україна, рідний край!

Поле, річка, зелен гай.

Любо стежкою іти.

Тут живемо я і ти.

**Конспект заняття на тему: «Державні символи України»
(старша група)**

Мета: закріпити знання дітей про державні символи України; розвивати світогляд; виховувати майбутніх патріотів України.

Обладнання: зображення державних символів, аудіозапис гімну України, текст художніх творів.

Хід

I. Вступна частина

На демонстраційній дошці – портрет Президента України, мапа України, Герб України, Прапор України; на столі – рушник і хліб-сіль, ляльки в національному одязі.

Вихователь: Діти, уявіть, що ми знаходимося у аеропорту Бориспіль (фотографія), що є повітряними воротами України, і зустрічаємо зарубіжні, гостей. (За іграшковим столом сидять лялька в національних костюмах народів світу.)

Вихователь: Як ми їх зустрінемо?

Діти: В українському одязі; хлібом-сіллю на вишитому рушнику.

Вихователь: А які слова слід промовити?

Діти: Ласкаво просимо!

Вихователь: Ми маємо розповісти їм про нашу історію і наші державні символи.

II. Основна частина I. Читання легенди

Вихователь: Ось послухайте легенду.

Колись дуже давно жила жінка, яку звали Україна, і мала вона трьох синів. Росли вони чесними, сміливими, дуже любили свою матусю, готові були віддати за неї життя. Виросли і вирішили піти у світ.

«Що ж, – говорить мати, – ідіть, сини, та пам'ятайте рідну домівку». І дала першому золоту корону з трьома промінцями: воля, честь, свобода, щоб в далекому краю зігрівала вона серце.

Минув час, і завдяки своєму розуму став старший син великим князем. Трипроменева корона зігрівала людей і вела їх уперед, указувала шлях до кращого життя. А звали старшого сина...

Вихователь: Здогадалися?

Діти: Герб Тризуб.

- Збирається в дорогу середній син. Дала йому мати синьо-жовтий одяг, що виткала із ниток блакитного неба та золотого пшеничного колоска.

Він здіймався у височінь, бачив усіх, хто потребував допомоги, захищав від злих сил, прославляв свою неньку добрими справами. А ймення йому дала ненька... Як звали середнього брата?

Діти: Прапор.

Третьому синові мати подарувала чарівний голос. Він так гарно співав, що люди впізнавали в ньому матінчин голос. Він оспівував свою родючу землю, повноводні ріки, славних людей. Його пісня була урочистою, звияжною. Хто її слухав, підводився і віддавав честь матері, яка виплекала таких синів.

Вихователь: Як звали наймолодшого сина?

Діти: Гімн.

- Люди впізнавали їх, говорили, що це – сини неньки-України. Вони зустрілися 24 серпня 1991 року у славному місті Києві та ї відтоді ніколи не розлучалися.

2. Бесіда за прочитаним.

Вихователь: А тепер давайте покажемо нашим гостям: чи знаєте ви символи своєї держави. Як називається наша Держава?

Діти: Україна.

Вихователь: Яка мова є Державною мовою в Україні?

Діти: Українська.

Вихователь: Назвіть державні символи України.

Діти: Герб, Прапор, Гімн.

Вихователь: Як називається Державний Геоб?

Діти: Тризуб.

Вихователь: Якого кольору Державний Прапор України?

Діти: Синьо-жовтого.

Вихователь: Якими словами починається Державний Гімн України?

Діти: «Ще не вмерла України...».

Вихователь: Як називається столиця України?

Діти: Київ.

Вихователь: Назвіть Президента України.

Вихователь: А як називається основний закон України?

Діти: Конституція.

Вихователь: Що ж, ви є справжніми маленькими громадянами України, адже добре знаєте про символи своєї держави.

3. Історичні дані про значення державних символів України.

Вихователь: Тризуб – це найдавніший державний знак. Він був на печатках кийвських князів, його носили на поясах воїни князівських дружин (війська), він зображений на мечях воїнів.

Український художник Василь Кричевський намалював тризуб, що був прийнятий першим українським урядом як герб об'єднаної України (з 22 січня 1919 р.)

Але був час, коли тризуб був заборонений. Його як національний символ зберегли і українці, які проживали за кордоном.

Вихователь: Прапори з'явилися дуже давно. Вони і були трикутними, квадратами, прямокутними, одного кольору і різнокольоровими. Прапорonosцем був найхоробріший, найкращий воїн. Під час бою прапор пильно охороняли. Під час битви, коли прапорonosця вбивали, інший воїн брав його до рук і підносив над військом. Кожен князь мав свій прапор. За кольором вони були червоними, малиновими, синіми, жовтими. Згодом усе частіше почали використовуватися на прапорах поєднання синього і жовтого.

Часто українців називають хохлами. Слово хохол утворилося від двох слів (із тюрських мов): «хох», що означає синій, небесний, та «юлу» – жовтий, золотавий.

Цим двом кольорам українці давали найбільшу перевагу.

Дівчата заплітали у вінки жовті й сині стрічки, козаки носили сині жупани із золотою обшивкою, ікони у церквах зображали золотими (жовтими) фарбами на синьому тлі. Учені довели: якщо подивитись на людину, яка не хворіє, у спеціальних окулярах, то навколо тіла видно синьо-жовту смугу (ауру), а навколо хворої людини з'являється червона смуга. Саме ці кольори символізують мир; синє небо і жовте колосся.

Вихователь: Серед урочистих пісень, які співали українці, були різні: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Заповіт» Тараса Шевченка, «Молитва за Україну» Олександра Кониського, а молодь у багатьох куточках України співала саме «Ще не вмерли України» Павла Чубинського та композитора Михайла Вербицького (*демонстрація портретів*).

Вихователь: Я переконана, що ви знаєте, як поводитись під час виконання Державного Гімну. Отже, звучить Гімн України. (*Аудіозапис*)

4. Дидактична гра «Знайди державний символ».

Вихователь демонструє сюжетні малюнки, а діти, коли знаходять державний символ плескають у долоні. (Слід відрізнити національні символи і державні.)

5. Заучування вірша напам'ять.

Вихователь: Я гадаю, що іноземні гості багато дізналися про наші символи і переконалися, що ви, маленькі українці, є справжніми патріотами, які безмежно люблять свою країну.

Ми всі діти українські.

Український славний рід.

Дбаймо, щоб про нас маленьких

Добра слава йшла у світ.

Вихователь: Давайте вивчимо цей вірш напам'ять. (*Заучування вірша*)

III. Підсумок заняття.

Вихователь: Назвіть одним словом: Державний Герб, Державний Прапор, Державний Гімн.

Діти: Держані символи.

**Сценарій родинного свята «Мама, тато, дитина – дружня родина»
(середня група)**

Мета: сприяти формуванню в родинних вихованців клімату згуртованості, доброзичливості та тепла, взаєморозуміння і взаємоповаги; виховувати у дітей шанобливе ставлення, чуйність та любов до батьків, почуття гордості за свою родину.

У центр зали виходить вихователь.

Вихователь: Шановні мами, татусі, дорогі діточки! Усі погодяться із думкою, що дитсадок для наших малят - це їх друга домівка. Тут на діток завжди чекають цікаві заняття, захоплюючі розваги, веселі ігри, і, звичайно, різноманітні свята. І сьогодні у нас з вами також свято. Але свято це – не просте, бо разом з нашими дітьми у ньому візьмуть участь і їх найближчі люди – мами і тата. Вас, друзі, чекають змагання та конкурси. І переможе у них та родина, яка виявиться найдружнішою, найрозумнішою, найспритнішою.

Проводиться конкурсна програма. У кожному конкурсі пропонується взяти участь родинам.

Конкурс «Перенеси воду!»

Перед кожною командою гравців на відстані близько 1 м ставлять дві мисочки: одна з водою, а інша порожня. Гравці отримують ложки. Завдання родин - якомога швидше і не розливаючи води, перенести ложкою рідину з однієї мисочки в іншу.

Конкурс «Наш дзвінкий веселий м'яч»

Члени кожної родини стають один за одним біля лінії старту. Той, хто стоїть у колоні першим, отримує м'яч. Він передає м'яч назад, наступний гравець - тому, хто стоїть останнім. Після цього останній гравець перебігає з м'ячем наперед і передає його назад. Гра триває доти, доки одна з команд не наблизиться до лінії фінішу.

Конкурс «Розкажемо разом казку!»

Командам пропонується колективно розповісти одну із відомих невеличких дитячих казок. Виграє та родина, казка якої вдасться більш злагодженою та виразною.

Конкурс «У моїй родині спритні всі та сильні»

Члени двох команд отримують канат (мотузку). Кожна родина стає з одного боку канату і намагається спільними зусиллями перетягти його на свій бік. Спочатку змагаються родини попарно, потім – між собою ті команди, які перемогли у першому турі.

Конкурс «Наш татусь зголоднів»

Батьки сідають на стільці, їм зав'язують очі. Мама і дитина по черзі годують батька печивом. Виграє та команда, тато якої швидше з'їв визначену заздалегідь кількість печива.

Конкурс «Мамо, тато, відгадайте!»

У цьому конкурсі беруть участь тільки батьки. Перед батьками виставляються малюнки або пластилінові поробки, виконані дітьми. Під кожним виробом – етикетка з написом прізвища та імені автора, затулена

папірцем. Батьки мають вірно відгадати, де витвір їхньої дитини. Після того, як всі батьки назвуть припущений виріб, папірці знімаються. Переможцями вважаються всі, хто правильно визначив роботу власного малюка.

Вихователь: Приємно, що в наших діточок такі гарні і дружні родини: розумні та кмітливі мами, сильні та спритні татусі. Та й малята наші молодці! Як багато чого вони вже вміють. У цей день, щоб порадувати вас, шановні батьки, ваші діти підготували справжній невеличкий концерт. То ж слово нашим маленьким артистам.

Проводиться концертна програма. У програмі діти виконують 2-3 пісні, розповідають віршики, показують танець.

Наприкінці заходу вихователь дякує родинам за участь у святі. Усі родини нагороджуються пам'ятними медалями, які напередодні свята виготовили діти. Звучить весела музика, свято закінчується.

Нормативно-правові документи в галузі дошкільної освіти в Україні

Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7. – С.4-23.

Закон «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

Інструктивно-методичні рекомендації щодо забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти (лист МОН України від 19.04.2018 № 1/9-249) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/nastupnist-mizh-doshkilnoyu-ta-pochatkovoyu-osvitoyu>

Інструкція з організації охорони життя і здоров'я дітей в дошкільних навчальних закладах // Дошкільне виховання. – 2008. – № 12. – С.3-4.

Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С.4-9.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf.

Організація роботи в дошкільних навчальних закладах у літній період. Інструктивно-методичні рекомендації. // Дошкільне виховання. – 2012. – № 5. – С.2-4.

Орієнтовна інструкція з безпеки діяльності працівників дошкільного закладу під час навчально-виховного процесу // Дошкільне виховання. – 2000. – № 3. – С.18-19.

Планування роботи в дошкільних навчальних закладах // Дошкільне виховання. – 2009. – № 8. – С.2-4.

Примірні інструкції з діловодства // Практика управління дошкільним закладом. Спецвипуск. – С.4-32.

Примірний перелік ігрового та навчально-дидактичного обладнання для закладів дошкільної освіти затверджений наказом МОН від 19.12.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/perelik-igrovogo-ta-navchalno-didaktichnogo-obladnannya>

Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах (лист МОН від 25.07.2016 № 1/9-396) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2016/08/22/list-mon-vid-25-07-2016-1-9-396-pro-organizatsiyu-natsionalno-patriotichnogo-vihovannya-u-doshkilnih-navchalnih-zakladah>

Про організацію фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільних навчальних закладах в літній період. Інструктивно-методичні рекомендації (Додаток до листа МОН молоді та спорту України від 28.05.2012 р. № 1/9-413) // Дошкільне виховання. – 2012. – № 6. – С.4-7.

Щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільних навчальних закладах (лист МОН від 02.09.2016 № 1/9-456) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2016/09/08/list-mon-vid-02-09-2016-1-9-456-shhodo-organizatsiyi-fizkulturno-ozdorovchoyi-roboti-u-doshkilnih-navchalnih-zakladah>

Освітні програми

Березіна О.М., Гніровська О.З., Линник Т.А. Грайлик. Програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 56 с.

Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма / автор. колектив; науковий керівник К.Л. Крутий. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2016. – 160 с.

Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років. / наук. кер. проекту О.В. Огнев'юк; авт. кол.: Г.В. Беленькая, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білокаленко [та ін.]; наук. ред. Г.В. Беленькая. М.А. Машовець; Мін. освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б.Грінченка. – Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2016. – 304 с.

Калуська Л.В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» / Л.В.Калуська. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 144с.

Лохвицька Л.В. Парціальна програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» / Л.В.Лохвицька. – Тернопіль: Мандрівець, 2014.– 128 с.

Лохвицька Л.В. Програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей дошкільного віку «Про себе треба знати, про себе треба дбати» / Л.В.Лохвицька. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 120 с.

Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. – Київ: Українська академія дитинства, 2017. – 80 с.

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І.Білан; за заг. ред. О.В.Низовська. – Тернопіль: Мандрівець, 2017. – 256 с.

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч.1. Від народження до трьох років / О.П.Аксьонова, А.М. Анішук, Л.В.Артемова; наук. кер. О.Л.Кононко. – Київ: МЦФЕР-Україна, 2014. – 203 с.

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч.2. Від трьох до шести (семи) років / О.П.Аксьонова, А.М. Анішук, Л.В.Артемова; наук. кер. О.Л.Кононко. – Київ: МЦФЕР-Україна, 2014. – 451 с.

Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» / Під наук. кер. А.М.Богуш. – Тернопіль: Мандрівець, 2014.– 160 с.

Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / упоряд.: О.М. Байер, Л.В. Батліна, А.М. Богуш; за заг. ред. Л.В. Батліної. – Тернопіль: Мандрівець, 2015. – 200 с.

Рекомендована література

Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія і практика / Під заг. ред. Нікітчиної С.О. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 368 с.

Беленькая Г.В. Зростання дошкільника в праці / Ганна Беленькая. – Київ: Шкільний світ, 2010. – 112 с.

Вчуся жити. Духовно-моральне виховання дошкільнят. Старший дошкільний вік./ О.М. Каплуновська. – Харків: Ранок, 2014. – 144 с.

- Гулько Ю. Криза семи років та непряма діагностика / Ю. Гулько // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 1. – С. 31-36.
- Гурковська Т. Тонкощі спілкування: сприяємо розвитку дитини / Т. Гурковська // Практичний психолог: дитячий садок. – 2017. – № 7. – С. 4-8.
- Гурковська Т. Дитина раннього віку: психологічний портрет // Практичний психолог: дитячий садок. – 2013. – № 2. – С. 34-42.
- Гурковська Т. Правила розвивальної роботи з дітьми раннього віку / Т. Гурковська // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 11. – С. 43-54.
- Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – Київ, 2012.
- Дошкільна освіта: словник-довідник : понад 1000 термінів, понять та назв. Упор. К.Л. Крутій, О.О.Фунтікова. – Запоріжжя: Ліпс, 2010 – 324 с.
- Дошкільникам про професії: Випуск 3. / Упоряд.: І.Д.Летнянка, О.Й.Кльось. – Тернопіль – Харків: Ранок, 2015. – 224 с.
- Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: Навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 423 с.
- Карабаєва І. Вести дорогою добра: соціально значущі моральні цінності старших дошкільників / І. Карабаєва // Практичний психолог: дитячий садок. – 2017. – № 6. – С. 4.
- Керівництво дошкільним навчальним закладом: Інформативно-методичні матеріали на допомогу керівникові дошкільного навчального закладу / Упор.: Н.Майор, Ю.Манилюк, М.Марусинець, О.Тимофєєва. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 168 с.
- Конструктивна творчість дошкільників/уклад. Н.О. Творогова. – Харків: Основа, 2011. – 160 с.
- Кравченко Г.Ю., Кугуєнко Н.Ф. Метод проектів у розвитку якості дошкільної освіти / Упоряд: Г.Ю. Кравченко, Н.Ф. Кугуєнко. – Харків: Ранок, 2013. – 176 с.
- Кравченкова В. О. Психодіагностика розвитку дошкільників. Ранній та молодший вік. / В. О. Кравченкова. – Харків: Ранок, 2013. – С. 75 -79.
- Кравченкова В. О. Психодіагностика розвитку дошкільників. Старший дошкільний вік. / В. О. Кравченкова. – Харків: Ранок, 2013. – 192 с.
- Крутій К. Л. Сучасне заняття в дошкільному навчальному закладі: традиції чи інновації? : монографія / К. Л. Крутій; Запоріз. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти Запоріз. облради. - Запоріжжя : ЛПС, 2009. - 176 с.
- Кучеренко А. Як підготувати батьків до вступу дитини в школу: конспект заняття / А. Кучеренко // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 12. – С. 20-24.
- Ладивір С. Майбутній першокласник: Спостерігаємо, аналізуємо, допомагаємо / С. Ладивір // Практичний психолог: дитячий садок. – 2017. – № 11. – С. 12-19.
- Ладивір С. Психологічні новоутворення дошкільного дитинства / С. Ладивір // Практичний психолог: дитячий садок. – 2014. – № 7. – С. 40-46.
- Ланько А. Розвиток первинних форм самосвідомості / І. Карабаєва // Практичний психолог: дитячий садок. – 2017. – №7. – С. 26-30.
- Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкілля: У 2 ч.: Навч. посіб. – Київ: Вища школа, 2006. – Ч.1. – 302 с.
- Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкілля: У 3 ч.: Навч.

посіб. – Київ: Видавничий дім Слово, 2010. – Ч 2. – 360с.

Лохвицька Л. Моральні ідеали у дитячих малюнках / Л. Лохвицька // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 3. – С. 11-19.

Лохвицька Л. Моральні ідеали у дитячих малюнках / Л. Лохвицька // Практичний психолог: Дитячий садок. – 2018. – № 4. – С. 13-21.

Лохвицька Л. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах: Навчально-методичний посібник / Любов Лохвицька. – Київ: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. – 80 с.

Лохвицька Л.В., Андрущенко Т.К. До здоров'я дітей – через освіту дорослих: Технологія взаємодії дошкільних навчальних закладів з родинами: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 176 с.

Наступність дошкільного навчального закладу і початкової школи у вихованні дітей / За ред. Лисенко Н.В. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 296 с.

Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / За ред. Т.С.Тарасенко. – Київ: Видавничий дім Слово, 2010. – 320 с.

Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку / Авт.-упор. А.П.Бурова. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 256 с.

Павелків Р. В. Вікова психологія: Навч. посіб. / Р. В. Павелків. – Вид. 2-е. – Київ: Кондор, 2015. – 469 с.

Павелків Р. В. Дитяча психологія: Навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – Київ: Академвидав, 2008. – 432 с.

Павелків Р. В. Дитяча психологія: Навч. посіб. для самост. роботи студ. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – Київ: Академвидав, 2011. – 334 с.

Підготовка фахівців з дошкільної освіти за кредитно-модульною системою організації навчального процесу / За ред. Поніманської Т.І. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 304 с.

Піроженко Т.О. Ігрова діяльність дошкільників. Старший дошкільний вік: навчально-методичний посібник/ Т.О. Піроженко, К.В. Карасьова. – Київ: Генеза, 2014. – 96 с.

Піроженко Т. Як зберегти субкультуру дитинства / Т. Піроженко // Практичний психолог: дитячий садок. – 2017. – № 11. – С. 9-11.

Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т.І.Поніманська. – Київ: Академвидав, 2013. – 464 с.

Поніманська Т.І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку. – Рівне: РДГУ, 2006. – 364 с.

Поніманська Т.І., Козлюк О.А., Марчук Г.В. Виховання людяності: [методичний посібник] / Т.І.Поніманська, О.А. Козлюк, Г.В. Марчук. – Рівне: Волинські обереги, 2012.– 160 с.

Развитие и обучение детей раннего возраста в ДОУ: Учебно-методическое пособие / Сост. Е.С.Демина. – Москва: Сфера, 2009. – 192 с.

Резніченко Г. Іграшки-мотанки: навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Богдан, 2011. – 104 с.

- Розвиваємо, навчаємо, виховуємо дитину третього року життя: методичний посібник / Кузьмук Л.І. та ін.; за ред. Т.І.Поніманської. – Київ: Слово, 2013. – 568 с.
- Романюк І.А. Аналіз, планування, контроль як функції управлінської діяльності керівника дошкільного навчального закладу. – Тернопіль: Мандрівець. – 2012. – 280 с.
- Романюк М. Розвиток особистісної сфери дошкільника / М. Романюк // Практичний психолог: дитячий садок. – 2017. – № 6. – С. 10-15.
- Савчин М. В. Вікова психологія: Навч. посібник / Савчин М. В., Василенко Л. П. – Київ: Академвидав, 2005. – 360 с.
- Северіна Н. Формування мотиваційної готовності дітей до навчання в школі / Н. Северіна // Психолог дошкілля – 2013. – №7(48). – С. 31-41.
- Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. 3-4 роки /упоряд. М.Л.Кривоніс, О.Л.Дроботій, В.М.Ачкасова. – Харків: Ранок, 2012. – 240 с.
- Сергеєнкова О. П. Вікова психологія: Навч. посіб. / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасека – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
- Соловійова Л. Аби ціннісні орієнтації стали регуляторами поведінки дитини / Л. Соловійова // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 3. – С. 4-10.
- Соловійова Л. Гра як засіб усебічного розвитку дитини / Л. Соловійова // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 1. – С. 18-26.
- Соловійова Л. Гра як засіб усебічного розвитку дитини / Л. Соловійова // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 2. – С. 14-22.
- Соловійова Л. Гра як провідна діяльність / Л. Соловійова // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 1. – С. 25-31.
- Соціальний розвиток дитини: старший дошкільний вік / Т.І. Поніманська, І.М. Дичківська, О.А. Козлюк, Л.І.Кузьмук. – Київ: Генеза, 2013. – 88с.
- Сухар В.Л. Дидактичні ігри. 3-4 роки/ В.Л. Сухар. – Харків: Ранок, 2012. – 160с.
- Сухар В.Л. Дидактичні ігри. Старший дошкільний вік/ Автор-упорядник В.Л. Сухар. – Харків: Ранок, 2012. – 192 с.
- Таран О. На роздоріжжі: школа чи садок / О. Таран, О. Полякова // Дошкільне виховання. – 2015. – №7. – С. 20-21.
- Тоцька Т.П. Рід, родина, Україна: Патріотичне виховання старших дошкільників за літературними творами В.Сухомлинського / Тетяна Тоцька. – Київ: Шкільний світ, 2011. – 128 с.
- Урус Н. Вікові психомоторні новоутворення дитини / Н. Урус // Практичний психолог: дитячий садок. – 2016. – №3. – С. 51.
- Урус Н. Діагностика психомоторного розвитку дітей / Н. Урус // Практичний психолог: дитячий садок. – 2016. – №3. – С. 52-55.
- Фортунатова Н. Секрети розвивальної роботи з дітьми раннього віку / Н. Фортунатова // Практичний психолог: дитячий садок. – 2018. – № 2. – С. 18-24.
- Усі розробки ігор та вправ. До Базової програми «Я у Світі» /Упоряд. О.М.Гладченко, Н.І.Дикань – Харків: Основа, 2010. – 319 с.
- Швайка Л.А. Організація трудової діяльності в дитячому садку. – Харків: Основа, 2008. – 187 с.

Я зростаю допитливим: молодший дошкільний вік. Сфера «Культура»/ Упорядник В.Л. Сухар. – Х.: Ранок, 2011. – 192 с.

Я зростаю допитливим: молодший дошкільний вік. Сфера «Люди»/ Упорядник В.Л. Сухар. – Харків: Ранок, 2011. – 192 с.

Яценко Т. Криза трьох років: зрозуміти, а не здолати / Л. Т. Яценко // Практичний психолог: дитячий садок. – 2013. – № 1. – С. 37-45.

Інформаційні ресурси

Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України <http://www.mon.gov.ua>

Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О.Сухомлинського <http://dnrb.gov.ua/u>

Навчальне видання
Бубін Алла Олександрівна
Міліщук Світлана Олексіївна
Ярощук Наталія Петрівна

АТЕСТАЦІЯ
З ПЕДАГОГІКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ ДИТЯЧОЇ

*Типові питання і відповіді
до екзаменаційних білетів для студентів
спеціальності 012 Дошкільна освіта
освітнього ступеня бакалавр*

Атестація з педагогіки дошкільної та психології (загальної та дитячої). Типові питання і відповіді до екзаменаційних білетів для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта освітнього ступеня бакалавр: навчально-методичний посібник / Уклад. А.О. Бубін, С.О. Міліщук, Н.П. Ярощук. – 4-те вид, перероблене і доп. – Луцьк: ПП. Іванюк В. П., 2019. – 213 с.

Посібник містять типові питання й орієнтовні відповіді до екзаменаційних білетів до комплексного кваліфікаційного екзамену з педагогіки (загальної та дошкільної), психології (загальної та дитячої) для студентів педагогічних коледжів.

Проаналізовано увесь понятійно-категоріальний апарат педагогіки дошкільної та психології (загальної та дитячої); основні концепції та явища, що є основою змісту лекційних, практичних, семінарських занять, самостійних позааудиторних робіт студентів.

Посібник буде корисний студентам педагогічних коледжів для підготовки до атестації з педагогіки дошкільної та психології (загальної та дитячої).

УДК 37(076)
Д 36

ISBN 978-966-361-366-9